

**DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD) POLİTİKASININ
TARIM İŞLETMELERİNE ETKİLERİNİN
ARAŞTIRILMASI: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ**

ALİ BAŞARIR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI**

**T. C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD) POLİTİKASININ
TARIM İŞLETMELERİNE ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI:
SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ**

ALİ BAŞARIR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI**

**AKADEMİK DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Mehmet BOZOĞLU**

SAMSUN – 2008

T. C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından .../.../2008 tarihinde yapılan sınav ile Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2008

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖZET

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD) POLİTİKASININ TARIM İŞLETMELERİNE ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de uygulanan DGD politikasının mikro düzeyde Samsun İlindeki tarım işletmelerine etkilerinin araştırılmasıdır. Araştırmanın verileri, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 96 tarım işletmesinden yapılan anket ve mülakatlarla elde edilmiştir. DGD’nin işletmelere etkilerinin tespitinde tek faktörlü varyans analizi (ANOVA), DGD’den faydalanan ve faydalanmayan işletmecilerin sosyo-ekonomik özellikleri ile bu işletmelerin ekonomik yapısına ait unsurlar arasındaki farklılıkların tespitinde t testi ve ki- kare testi uygulanmıştır. Ayrıca DGD’den yararlanmayı etkileyen unsurların tespitinde Logit Modeli uygulanmıştır. İncelenen işletmelerin ortalama arazi varlığı 77,62 da olup, arazi büyüklüğü DGD’den yararlanan işletmelerde 84,71 da iken, DGD’den yararlanmayan işletmelerde 42,37 da’dır. Üreticilere sağlanan DGD ödemesinde reel bir azalış yaşanmaktadır. DGD ödemelerinin ekim alanı, hayvan varlığı, girdi kullanımı, verim düzeyi ve üretim miktarı üzerinde DGD öncesi döneme göre istatistiki anlamda önemli bir farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir. DGD’den faydalanan işletmelerin 2006 yılında elde ettikleri tarımsal gelirin yaklaşık %10’u DGD’den sağlanmıştır. Üreticiler aldıkları DGD’nin %70,72’sini tarımsal faaliyetlerde ve %29,28’ini ise tarım dışı faaliyetlerde kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu üreticiler ağırlıklı olarak şubat, mart, nisan ve mayıs aylarında nakde ihtiyaç duymaktadır. Üreticilerin DGD’ye başvurularında daha önceden tarımsal desteklerden yararlanma sıklığı, il/ilçe merkezine gitme sıklıkları, kullanılan kredi miktarı, tarım dışı gelire sahip olmaları, çiftçi örgütlerine üyelik ve eğitim düzeylerinin pozitif etkisi söz konusu iken; arazi tapusu malik sayısı ve tarıma ayrılan süre ile negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Samsun’daki tarım işletmelerinin DGD’den daha yüksek oranda yararlanabilmesi için çiftçilerin daha etkin bir şekilde bilgilendirilmeleri, DGD’nin mülkiyet şartı aranmaksızın iyi tarım yapabilen

üreticilere, yörenin tarımsal yapı özellikleri dikkate alınarak çiftçilerin nakde en fazla ihtiyaç duydukları mart-nisan döneminde verilmesi gerekli görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Doğrudan Gelir Desteği, tarım işletmesi, etki analizi, Logit Modeli, Samsun

ABSTRACT**AN INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF THE DIRECT INCOME
PAYMENT (DIP) POLICY TO THE AGRICULTURAL ENTERPRISES: A
CASE STUDY OF SAMSUN PROVINCE**

The aim of this research is to investigate the effects of Direct Income Payment (DIP) policy to the agricultural enterprises of Samsun Province Turkey at the micro level. The data of the research were obtained from randomly selected 96 agricultural enterprises in Samsun through survey and interview method. A one way ANOVA analysis was made to define the effects of DIPs on the agricultural enterprises. An independent samples t test and Chi-Square tests were calculated to establish the difference between farmers benefited or not benefited from DIPs. The aim of these analyses was to find out the differences in the economic structures of the enterprises and socio-economic features of both groups of enterprises. A Logit Model was also applied to establish the elements that affect farmers' benefited DIPs. The enterprises average landholding was 77,62 dekar. The enterprises benefiting DIPs had an average of 84,71 dekar of land while enterprises not benefiting DIPs had an average of 42,37 dekar. DIP payments have been decreasing in real value. DIPs were not made up statistical significant differences on plantation area, animal entity, input usage, yield amount and production amount when all amounts were compared with the last year that farmers did not benefit DIP. The enterprises benefiting DIPs in 2006, derived %10 of their total income from DIPs. The enterprises benefiting DIPs, used %70,72 of their DIPs for agricultural activities and %29,28 of this money were used in non-agricultural activities. The enterprises generally need money in february, march, april and may. It was determined that the previous use amount of government support amount, frequency of visits to the provincial or district center, amount of credit used, having non-agricultural income, being a member of farm organizations, and educational levels have positive effects on farmers' applying for DIPs on the other hand the number of owners per land, and the amount of time farmers allocate to agriculture have negative effects on farmers' applying for DIPs. In order to increase the rate of DIP beneficiales in Samsun, more

information about DIPs should be given to farmers; DIPs should be given without regard to land ownership but to the farmers who can carry out agriculture in the best conditions; and DIPs should be given in the months that farmers need money most, taking into account to the local agricultural characteristics.

Key words: Direct Income Payment, farm, impact analysis, Logit Model, Samsun

TEŞEKKÜR

Araştırma projesine mali destek sağlayan Ondokuz Mayıs Üniversitesi Araştırma Birimine, Yüksek Lisans eğitimim süresince ve tez çalışmamın her aşamasında gösterdiği ilgi ve yardımlar için danışman hocam Yard.Doç.Dr. Mehmet BOZOĞLU ile Tarım Ekonomisi Bölümü'ndeki diğer öğretim üyesi hocalarıma, anketler esnasında sorduğum sorulara sabırla yanıt veren üreticilere, anketleri yürütmem esnasında bana destek veren Yüksek Lisans arkadaşım Osman UYSAL'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca eğitimim her aşamasında bana maddi ve manevi her türlü desteği veren aileme (babam Mehmet BAŞARIR, annem Fatma BAŞARIR ve eşim Derya BAŞARIR) teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
ÇİZELGELER LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMANIN LİTERATÜRDEKİ YERİ	4
2.1. Doğrudan Ödeme Politikalarının Tanımlanması	4
2.2. Doğrudan Ödemelerin Ekonomik Etkileri.....	7
2.2.1. Politikaların Doğrudan Etkileri	8
2.2.2. Politikaların Dolaylı Etkileri	10
2.3. Başlıca Ülkelerdeki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	11
2.3.1. AB'deki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	12
2.3.2. ABD'deki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	14
2.3.3. Meksika'daki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	15
2.3.4. Romanya'daki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	17
2.3.5. Diğer Bazı Ülkelerdeki Doğrudan Ödeme Deneyimleri	18
2.3.6. Türkiye'de Tarım Politikaları ve Doğrudan Ödeme Deneyimleri	19
2.3.6.1. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikasının Yapısındaki Gelişmeler	19
2.3.6.2. Tarım Reformunun Ortaya Çıkışı	22
2.3.6.3. Tarım Reformunun Kapsamı	29
2.3.6.4. Türkiye'de DGD Uygulaması	33
2.4. Araştırmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri	36
3. ARAŞTIRMA PLANI ve YÖNTEMİ	38
3.1. Giriş.....	38

	<u>Sayfa No</u>
3.2. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı	38
3.3. Araştırma Soruları	40
3.4. Araştırma Hipotezleri	41
3.5. Araştırma Değişkenleri	42
3.6. Araştırma Modeli ve Değişkenler Arası İlişkiler	44
3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları	46
3.8. Verilerin Toplanması	47
3.9. Örnekleme Metodu ve Büyüklüğü	48
3.10. Verilerin Analizinde İzlenen Yöntem	49
4. SAMSUN'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	52
4.1. Genel Ekonomik Yapı	52
4.2. Tarımsal Yapı ve Üretim Durumu	55
4.2.1. Arazi Varlığı ve Kullanımı	55
4.2.2. Tarımsal Üretim Değeri ve Kaynakları	56
4.2.3. Bitkisel Ürünler Ekim Alanı, Üretim ve Verim Durumu.....	57
4.2.4. Hayvan Varlığı	59
5. İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ	60
5.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	60
5.1.1. Nüfus Varlığı, Cinsiyet ve Yaş Durumları	60
5.1.2. Nüfusun Eğitim Düzeyi	61
5.1.3. Yabancı İşgücü Kullanımı	62
5.1.4. Çiftçilerin Örgütlenme Düzeyi	63
5.1.5. Çiftçilerin Sosyal Güvenlik Durumu	65
5.1.6. İşletmelerdeki İşsizlik Durumu	65
5.1.7. İşletmelerde Yaşanan ve Olası Göçler	66
5.1.8. İşletmelerin Devri Konusunda Düşünceler	70
5.2. İşletmelerin Özellikleri	71
5.2.1. Arazi Varlığı, Mülkiyet Yapısı ve Tasarruf Şekilleri	71
5.2.2. Hayvan Varlığı	75
5.2.3. Üretim ve Verim Durumu	77
5.2.4. Gelir Düzeyi ve Kaynakları	81

	<u>Sayfa No</u>
6. DGD'YE İLİŞKİN SONUÇLAR	88
6.1. DGD'ye İlişkin Bilgi Kaynakları	88
6.2. Çiftçilerin DGD'den Yararlanma Durumunu Etkileyen Faktörler.....	88
6.3. DGD'ye Başvuruda Karşılaşılan Zorluklar	90
6.4. DGD'ye Başvurulmamasının Nedenleri	90
6.5. DGD'nin İşletmelere Etkileri	92
6.5.1. DGD'den Yararlanma Düzeyleri	92
6.5.2. DGD'nin Kullanım Yönü ve Kullanıldığı Alanı Etkileyen Faktörler	95
6.5.3. Ekim Alanı ve Hayvan Varlığına Etkileri	98
6.5.4. Girdi Kullanımına Etkileri	103
6.5.5. Verim Düzeyine Etkileri	106
6.5.6. Üretim Miktarına Etkileri	108
6.5.7. İşletme Gelirine Etkileri	111
6.5.8. Tarımsal Desteklerden Yararlanmaya Etkileri	111
6.6. DGD Hakkında Çiftçi Düşünceleri	112
7. SONUÇ ve ÖNERİLER	116
8. KAYNAKLAR	120
9. EKLER	127
10. ÖZGEÇMİŞ	140

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDA	: Tarımsal Gelir Felaket Yardımı
BBHB	: Büyükbaş Hayvan Birimi
BKK	: Bakanlar Kurulu Kararı
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FAIR	: Federal Tarımsal Kalkınma ve Reform Hareketi
FÖS	: Fark Ödeme Sistemi
GATT	: Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HM	: Hazine Müsteşarlığı
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NISA	: Net Gelir İstikrar Hesabı
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PROCAMPO	: Ulusal Doğrudan Ödemeler Programı
RG	: Resmi Gazete
TEAE	: Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü
TKB	: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Araştırmanın uygulanmasında kullanılan modelleme tekniği	45
Şekil 2. Samsun ve Türkiye bazında istihdamın sektörlere dağılımı	53
Şekil 3. Samsun iline bağlı ilçeler ve komşu illerin genel görünümü	54
Şekil 4. İncelenen işletmelerden 2000–2006 döneminde göç eden toplam nüfus miktarı....	68
Şekil 5. İnceleme alanında yıllara göre ÇKS' ye başvuran üretici sayısındaki oransal değişim	93
Şekil 6. Dekar başına verilen destek tutarında yıllara göre ortaya çıkan reel değişim	94
Şekil 7. İnceleme alanındaki üreticilerin aldıkları ortalama DGD desteğindeki yıllara göre ortaya çıkan reel değişim	94
Şekil 8. İşletmelerin nakde ihtiyaç duydukları ve DGD ödemesinin yapılmasını tercih ettikleri aylar	114

ÇİZELGELER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Çizelge 1. DGD ve geleneksel desteklemeler arasındaki farklar	4
Çizelge 2. Türkiye’de yıllar itibariyle destekleme kapsamına alınan ürünler	21
Çizelge 3. Türkiye’de cari işlemler dengesi	22
Çizelge 4. Türkiye’nin dış borcundaki gelişmeler	24
Çizelge 5. Yıllar itibariyle Türkiye’de ÇKS ve DGD’de gerçekleşen değişim	35
Çizelge 6. Değişkenler ve ölçümlerinde kullanılacak araçlar	43
Çizelge 7. Örneğe çıkan ve anket yapılan işletmelerin ilçelere göre dağılımı	49
Çizelge 8. 2006 yılı itibariyle Samsun ilinin arazi kullanım durumu	55
Çizelge 9. Samsun İli tarım arazisinin arazi sınıfları itibariyle dağılımı	56
Çizelge 10. 2006 yılı itibariyle Samsun İli tarımsal üretim değeri	57
Çizelge 11. 2006 yılı itibariyle Samsun ilinde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünlerin ekim alanı, üretim ve verim durumları	58
Çizelge 12. 2006 yılı itibariyle Samsun İli hayvan varlığı	59
Çizelge 13. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı	61
Çizelge 14. İncelenen işletme sahiplerinin öğrenim durumları	62
Çizelge 15. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerin geçici işçi çalıştırma durumu	63
Çizelge 16. İncelenen işletmelerde üreticilerin örgütlere üyelik durumu	64
Çizelge 17. İncelenen işletmelerde bireylerin sosyal güvence durumu	65
Çizelge 18. İncelenen işletmelerde işsizlik durumu	66
Çizelge 19. İncelenen işletmelerden 2000–2006 döneminde yaşanan göç durumu	68
Çizelge 20. İncelenen işletmelerden 2000-2006 döneminde yaşanan göçlerin nedenleri	69
Çizelge 21. İncelenen işletmelerin yakın gelecekte olası göç durumu	70
Çizelge 22. İncelenen işletmelerin gelecekte devredilmesi düşünülen kişiler	71
Çizelge 23. İncelenen işletmelerin mülkiyet biçimine göre arazi varlığı	72
Çizelge 24. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde arazi tasarruf durumu	74
Çizelge 25. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvan varlığı	75
Çizelge 26. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvan ırkları	76

	<u>Sayfa No</u>
Çizelge 27. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvansal üretim miktarı	77
Çizelge 28. İncelenen işletmelerde hayvansal verim durumu	78
Çizelge 29. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde bitkisel üretim miktarı	79
Çizelge 30. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmeler, Türkiye ve ABD’de bitkisel ürün verim ortalaması (kg/da).....	81
Çizelge 31. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde tarımsal ve tarım dışı faaliyetlere katılım durumu	82
Çizelge 32. İncelenen işletmelerde gayri saf hasıla değerleri	83
Çizelge 33. İncelenen işletmelerin değişken işletme masrafları	84
Çizelge 34. İncelenen işletmelerin sabit işletme masrafları	85
Çizelge 35. İncelenen işletmelerde masraf unsurları ve brüt kar	85
Çizelge 36. İncelenen işletmelerde saf hasıla	86
Çizelge 37. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir düzey ve unsurları	87
Çizelge 38. DGD’den faydalanan işletmelerin DGD’ye ilişkin bilgi kaynakları	88
Çizelge 39. Çiftçilerin DGD’ye başvurularında etkili faktörlere ait logit modeli.....	89
Çizelge 40. İncelenen işletmelerin DGD başvurularında karşılaştıkları sorunların önem sırası	90
Çizelge 41. Sonradan DGD almaya başlayanların ilk aşamada başvuru yapmamalarının nedenleri	91
Çizelge 42. İşletmelerin DGD’den yararlanmamalarının nedenleri	91
Çizelge 43. DGD’den yararlanmayan işletmelerin beklentileri	92
Çizelge 44. İncelenen işletmelerin yıllara göre DGD’den yararlanma durumları	93
Çizelge 45. İncelenen işletmelerde DGD’nin kullanıldığı alanlar	95
Çizelge 46. DGD’nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılmasında rol oynayan faktörlerin etki dereceleri	96
Çizelge 47. 2000-2006 döneminde incelenen işletmelerin ekim / dikim alanlarındaki gelişmeler.....	100
Çizelge 48. İncelenen işletmelerde 2000–2006 yılları arasında hayvan varlığı.....	102
Çizelge 49. İncelenen işletmelerde 2000-2006 döneminde bitkisel üretimde girdi kullanımındaki gelişmeler	104

Çizelge 50. İncelenen işletmelerde 2000-2006 döneminde hayvansal üretimde girdi kullanımındaki gelişmeler	105
Çizelge 51. İncelenen işletmelerde bitkisel verim düzeyindeki gelişmeler	107
Çizelge 52. İncelenen işletmelerde 2000-2006 yılları arası bitkisel üretim miktarı	110
Çizelge 53. DGD'nin hangi kritere göre verilmesi ile ilgili çiftçi tercihleri	113
Çizelge 54. İşletmelerin nakde ihtiyaç duydukları ve DGD ödemesinin yapılmasını tercih ettikleri aylar	114
Çizelge 55. DGD ödeme ayları ve ödeme tutarları	115

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, ülkelerin ekonomik olarak güçlü seviyeye ulaşabilmeleri, ekonomik gelişmişlik ve sosyal sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri üzerinde etkilidir. Tarımsal faaliyet sonucu elde edilen ürünler, ülke nüfusunun gıda maddesi ihtiyacını karşılamakta, gıda fazlasının ihracına olanak vermekte, milli gelire ve ödemeler dengesine katkı sağlamakta, sanayiye ham madde temin etmekte, nüfusun istihdamına katkıda bulunmakta ve stratejik ürün ihtiyacını karşılamaktadır. Buna karşın, yetiştirilecek ürünlerin, iklim şartları, toprağın niteliği gibi tabiat koşullarından yoğun olarak etkilenmesi, bu sektörde risk ve belirsizlikleri artırdığı gibi ürün fiyatlarında dalgalanmalar oluşturmaktadır. Tarım ürünlerinin arz ve talebinin fiyat esnekliğinin düşük olması, tarımla uğraşan üreticilerin yeterli gelir elde etmelerini engellemektedir. Tarım sektörü, ülkelerin ekonomileri açısından vazgeçilmez nitelikte olması ve bünyesinde kendine has olumsuz özellikler barındırması nedeniyle, dünyadaki bütün devletler tarafından az ya da çok miktarlarda teknik ve/veya mali olarak desteklenmektedir.

Tarımın kendine has özellikleri ve önemi dikkate alınarak IX. Kalkınma Planı kapsamında Türkiye’de uygulanacak tarım politikasının hedefleri; ülkenin gıda güvencesi ve güvenilirliğinin sağlanması, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulması, üretimin talebe uygun olarak yönlendirilmesi, Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne üyelik sonrasında birlik içinde rekabet gücünü artıracak gerekli dönüşüme öncelik verilmesi, yüksek verimli tarım alanlarının tarımsal üretim amacıyla kullanılması, su kaynaklarının geliştirilmesine ve bunların etkin kullanımına önem ve öncelik verilmesi, arazi parçalığı sorununun hafifletilebilmesine yönelik olarak toplulaştırma yatırımlarının yaygınlaştırılması, tarımsal destekleme politikalarının üretimde verimliliği artırmaya yönelik yeni uygulama unsurlarıyla zenginleştirilmesi, tarım ürünleri ihracatında rekabet gücünün artırılması amacıyla ihracat desteklerinin dış ticarete konu olan ve markalı ürünlere yönlendirilmesi, AB’nin katılım öncesi yardımlarından da yararlanarak tarımsal işletmelerde ölçek büyüklüğünün artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun özendirilmesi, tarım sektörüne yönelik finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesi, verimliliğin ve üretici gelirlerinin

istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla tarımsal üretimin çeşitli konularında eğitim ve yayım hizmetlerinin artırılması, kamunun bitki ve hayvan sağlığı ile gıda güvenliği konularında sunduğu hizmetlerin bütüncül bir çerçevede yürütülmesi ve üreticilerin verimliliği ve pazarlamada rekabet gücünü artırıcı yönde örgütlenmelerinin desteklenmesi şeklinde öngörülmüştür (DPT, 2006).

Tarımsal desteklemelerin Türkiye'deki yapısı incelendiğinde; 2000'li yıllara kadar tarım sektörünün büyük ölçüde destekleme alımları, girdi sübvansiyonları ve düşük faizli kredilerle desteklendiği anlaşılmaktadır. Tarıma yapılan toplam transferlerin; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranı 1998 yılında %7,8'e çıkmıştır (İsayev, 2003). Buna karşın, üretici gelirlerinde istikrar sağlanamamış, üretim fazlası ve buna bağlı olarak yüksek stoklama maliyeti ortaya çıkmış, ham madde alım maliyetleri tarım ürünü işleyen sanayilerde artmış, bu yüzden uluslararası piyasalarla rekabet edilemez hale gelmiş ve üretici, tüketici ve sanayiciler, destekleme politikalarından olumsuz olarak etkilenmiştir (Atak, 2001).

Uygulanan tarım politikalarının oluşturduğu olumsuzlukları gidermek, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Antlaşması'nın öngördüğü desteklerin üretim ve ticaret üzerinde bozucu hiçbir etki yapmayan veya hiçe yakın etkisi bulunan araçlarla sürdürülmesi yükümlülüğünü yerine getirmek, AB ile tam üyelik sürecine girerken AB Ortak Tarım Politikası (OTP)'na uyum sağlamak, globalleşen dünyada uluslararası ticaretteki gelişmelere katkı yapabilmek ve Türkiye'de tarım politikasının öngördüğü hedefleri gerçekleştirmek için 2000 yılında Türkiye'de dört unsurlu bir proje olan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP=ARIP) başlatılmıştır. Bu projenin öğeleri şunlardır: Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Projesi, Alternatif Ürün Projesi, Tarım Satış Kooperatifi Birliği (TSKB)'nin Yeniden Yapılandırma Projesi ve Kamuoyu Tanıtım Kampanyası ve Destek Hizmetleri Projesidir (Atak, 2001).

TRUP'un en önemli unsuru, DGD Projesidir. DGD projesi, tarım ürünleri fiyatlarına olan hükümet müdahalelerinin azaltılarak, yerine kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi esasına dayanmaktadır. DGD sistemi, 2000 yılında pilot uygulama olarak Ankara, Adıyaman, Trabzon ve Antalya İllerinde başlatılmış, 2001 yılından itibaren ise ülke çapında uygulanmaya başlanmıştır. 2006 yılı itibariyle yaklaşık 3 milyon tarım işletmesinin 2,8 milyonu DGD'den yararlanmış ve DGD ödemeleri, toplam tarımsal desteğin yaklaşık %55'ini oluşturmuştur (DPT, 2007).

Devletin diğer destek unsurlarından vazgeçmesi ve yapmış olduğu toplam tarımsal desteği azaltmasının etkisiyle tarım sektörünün büyüme hızı azalmış, desteğin kaldırıldığı veya azaltıldığı ürünlerin üretiminde düşüş yaşanmış bunlara bağlı olarak çiftçilerin gelirlerinde kayıplar ortaya çıkmıştır. Devletin verdiği DGD ödemesi ise çiftçilerin gelirlerinde yaşanan azalışın ancak %35-40'ını karşılayabilmiştir (WB, 2004).

Türkiye'de 2006–2010 döneminde uygulanacak tarım politikalarını ortaya koyan Tarım Stratejisi belgesinde toplam tarımsal destekler içinde DGD'nin payının %45'e düşürülmesi öngörülmektedir (DPT, 2004). Ancak uygulamalara dönük eleştiriler ve sistemin geleceği hakkındaki tartışmalar halen devam etmektedir. Bu tartışmalara katkı sağlayabilmek ve tarımsal üretim potansiyeli açısından hem Karadeniz Bölgesi'nde hem de yurt çapında ön sıralarda yer alan Samsun İli için DGD'nin tarım işletmelerine etkilerini belirleyebilmek amacıyla bu araştırma kapsamında Türkiye'de uygulanan DGD politikasının mikro düzeyde Samsun İlindeki tarım işletmelerine etkilerinin araştırılması temel hedef olarak öngörülmüştür.

Belirlenen temel amaç doğrultusunda basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 96 adet tarım işletmesinde gerçekleştirilen anket ve yapılan mülakatlar ile bu araştırmaya ait birincil veriler ve diğer araştırmacıların çalışmaları, Tarım İl Müdürlüğü kayıtları, Türkiye İstatistik Kurumunun verileri, konuyla ilgili diğer yazılı materyaller ve internet ortamından da ikincil veriler temin edilmiştir.

Araştırma ana hatlarıyla yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırma genel hatlarıyla tanıtılmıştır. ikinci kısımda araştırmanın kavramsal çerçevesi ve literatür içindeki yeri ortaya konulmuş ve bu kapsamda doğrudan ödemelerin tanımlanması, ekonomik etkileri ve başlıca ülkelerdeki doğrudan ödeme deneyimleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmada izlenen plan ve yöntem açıklanmış, yararlanılan örnekleme metodu ve büyüklüğü, gerçekleştirilen istatistiksel testler ve veri analizinde izlenen yöntemlerden bahsedilmiştir. Dördüncü kısımda araştırma alanının sosyo-ekonomik yapısı; genel ekonomik yapı, tarımsal yapı ve üretim durumu başlıkları altında ortaya konulmuştur. Beşinci bölümde inceleme alanındaki çiftçi ve işletmelerin sosyo-ekonomik ve iktisadi özellikleri üzerinde durulmuştur. Altıncı bölümde DGD'nin işletmelere etkileri ve DGD hakkında üretici düşünceleri ortaya konulmuştur. Yedinci bölümdeyse araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMANIN LİTERATÜRDEKİ YERİ

2.1. Doğrudan Ödeme Politikalarının Tanımlanması

Doğrudan gelir ödeme politikası, günümüzde tarıma kaynak transferinde yararlanılan önemli bir araç haline gelmiştir. Doğrudan ödeme politikası, kamu kaynaklarından hedef üreticilerin refah seviyesini iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilen bir transfer uygulaması niteliğindedir. Bu uygulamada temel amaç; piyasa güçlerini etkilemeksizin üreticiye doğrudan destek aktarmaktır.

DGD'yi geleneksel destekleme uygulamalarından ayıran önemli farklılıklar mevcuttur. Bunlar Çizelge 1'de ortaya konulmuştur.

Çizelge 1. DGD ve geleneksel desteklemeler arasındaki farklar

Kriter	Doğrudan Gelir Destekleri	Geleneksel Destekler
Hedef kitle	Geleneksel destekleme uygulamalarından yeterince yararlanamayan küçük üreticilerin gelirlerinin artırılmasına katkıda bulunmak amacını taşır.	Küçük/büyük üretici ayrımı yapılmamakta, dolayısıyla büyük üreticilerin yararlanma düzeyi daha yüksek olmaktadır.
Zaman	Sürekli olarak kullanılan bir destekleme biçimi değildir ve belirli amaçlarla geçici bir dönem için yapılan uygulamalardır.	Belirli bir döneme özgü uygulamalar değildir.
Piyasa etkisi	Piyasadaki gelişmelerden bağımsızdır ve üreticilerin kararlarını piyasa koşullarına göre alması hedeflenmektedir, dolayısıyla da fiyat oluşumu üzerinde etkili değildir.	Özellikle fiyat desteği biçiminde fiyatların sunum ve istemden bağımsız oluşmasına yol açabilmektedir ve çoğunlukla da fiyatları görece olarak artırıcı etki yaratmaktadır.
Ekonomik yükü	Yalnızca vergi yükümlülerine bir ekonomik yük getirmektedir.	Vergi yükümlülerinin yanı sıra tüketicilere de ekonomik yük getirmektedir.
Bütçe boyutu	Kapsamı başlangıçta belirlenebildiğinden, yol açabileceği bütçe boyutları gerçekçi olarak kestirilebilmektedir.	Ürünün niceliğine ve niteliğine göre değişebildiğinden bütçe boyutlarının önceden kestirilebilmesi güçleşmektedir.

Kaynak: Çağlar, (2001)

Çizelge 1 incelendiğinde DGD'nin; küçük üreticilerin gelirini artırma amacı taşıyan, sürekli uygulanmayan, fiyat oluşumu üzerinde etkisi olmayan, yalnızca vergi yükümlülerine bir ekonomik yük getiren ve bütçe üzerinde oluşturacağı yükün boyutlarının gerçekçi olarak tespit edilebildiği bir destekleme aracı olduğu, buna karşın geleneksel desteklemelerde küçük/büyük üretici ayrımının olmadığı, sürekli uygulanabilir oldukları, fiyat oluşumu üzerinde etkili oldukları, vergi yükümlüleri ve tüketicilere ekonomik yük getirdikleri ve bütçe boyutlarının gerçekçi olarak kestirilemediği belirtilmektedir.

Doğrudan gelir desteği ödemeleri iki şekilde yapılmaktadır. Bunlar; üretimden bağımsız doğrudan gelir desteği (pure decoupling veya decoupled payments) ve üretimle bağlantılı fark ödemesi (deficiency payment) ve telafi edici ödeme (compensatory payment) şeklinde gerçekleştirilen doğrudan gelir desteği ödemeleridir.

Üretimden bağımsız doğrudan ödemeler konusundaki tartışmalarda önemli tanımlama farklılıkları söz konusudur. Uruguay Tarım Antlaşması'nın resmi tanımı ile Burfisher ve Hopkins (2003)'e göre aşağıda belirtilen beş kriter uygun olan ödemeler üretimden bağımsız kabul edilirken; Cahill (1997) ise belirtilen beş kriter göre verilen desteğin üretimi etkilememeyi garanti etmediğini (üretimden bağımsız olmayabileceğini) ve bir politika veya politika setinin üretim seviyesini etkilemediği sürece üretimden bağımsız olacağını belirtmektedir (Andersson, 2003).

Uruguay Tarım Antlaşması'nda ödemelerin üretimden bağımsız olabilmesi için ortaya konulan beş kriter aşağıdaki gibidir (Andersson, 2003):

1. Ödemelerin nitelikleri açıkça tanımlanan kıstaslar ile belirlenmeli,
2. Herhangi bir yılda verilen ödeme miktarı üretim miktarı tabanlı ya da üretimle ilişkili olmamalı,
3. Herhangi bir yılda verilen ödeme miktarı yerel ya da uluslar arası fiyatlar tabanlı ya da bunlarla ilişkili olmamalı,
4. Herhangi bir yılda verilen ödeme miktarı üretim faktörü tabanlı ya da bununla ilişkili olmamalı ve
5. Bu ödemeleri almak hiçbir üretimi gerektirmemelidir.

Uruguay Tarım Antlaşması, beş kriterli listedeki unsurların yerine getirilmesi durumunda uygulanan politikayı üretimden bağımsız olarak kabul etmekte ve yeşil kutu kapsamına almaktadır. Yeşil kutu kapsamındaki politikalar üretim üzerinde etkisi

olmayan ve ticareti bozmayan uygulamaları ihtiva eder. Eğer uygulanan politika bu beş kriterden bir tanesine bile uygun düşmüyorsa, bu durumda söz konusu politika üretime bağımlı hale gelir.

Üretimden bağımsız doğrudan ödemelerle ilgili iki farklı tanımın varlığı, bu kelimenin farklı kullanılmasına neden olmaktadır. Kriter tabanına göre uygulanan bir politikanın üretime etkisi olmadığı belirtilirken, bu politikayı kriter temelli değerlendirmeyen ekonometrik analizlerde, üretimden bağımsız politikaların üretim kararını etkilediğı ortaya çıkabilmektedir (Andersson, 2003).

Bir politika ya da bir politika setinin üretimden bağımsız olabilmesi için, üretim ve ticaret seviyesi üzerine hiç ya da çok az etkisinin olması gerekmektedir. Teoride üretimden bağımsız ödeme politikasının çıktı üzerinde hiçbir etkisi yok iken, üretime bağımlı ödeme politikası üretim seviyesini etkilemektedir. Üretimdeki etki, var olan politikanın etkisini göstermektedir. Yani; diğer şartlar sabitken, üretime bağımlı politikanın herhangi bir seviyesinden üretimden bağımsız politikaya geçiş, üretim seviyesini değıştirici rol oynamaktadır (Andersson, 2003).

Üretime belirli ölçüde bağımlı doğrudan ödeme politikalarında ise uygun veya seçilen üretici gruplarına bazı şartlar ileri sürülerek, bu şartlara uyulduğı takdirde ödeme yapılmaktadır. Bu ödemeler fark ödeme sistemi (FÖS) ya da telafi edici ödemeler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

FÖS, üreticilerin üretim maliyeti piyasa fiyatının üzerinde olduğunda, tüketicilerin ödediğı fiyatı etkilemeden ürün fiyatlarını ve üretici emek karşılığını hedeflenen adil seviyeye getirmek için kullanılan bir araçtır. Fark ödeme sisteminde ya müdahale fiyatı ile hedef fiyat arasındaki fark sabit tutulur ve bu miktar prim olarak üreticiye verilir ya da hedef fiyat sabit tutularak piyasa fiyatından hareketle esnek prim uygulaması yapılmaktadır (Atak, 2001).

Telafi edici ödemeler ise pazar fiyat desteğinin azaltılması nedeniyle veya vazgeçilen üretimden kaynaklanan gelir kayıplarının telafisi amacıyla verilmektedir. Ancak bunun anlamı hiçbir zaman için kayıpların tamamen ödenmesi değildir. Telafi edilecek miktar, politik nedenlerle sınırlandırılmış olabilir ya da yapılan reformun hızı ve büyüklüğüne göre değışebilmektedir (Tanışık, 2001). Üreticilere yapılan telafi edici ödemeler, yıllık gelir desteğı şeklinde yapılabileceğı gibi, bir defaya mahsus bir ödeme şeklinde veya devredilebilir bir bono vasıtasıyla yapılabilir. Doğrudan gelir ödemeleri

bütçeden yapılan ve sektörel gelişmeyi bir bütün olarak ele alan altyapı ve araştırma geliştirme gibi ödemeleri içermez ve iki önemli rolü vardır. Bunlar belirli gruplara gelir sağlayarak veya gelir sağlama kapasitelerini artırarak gelir dağılımını yeniden düzenlemek ve kaynakların dengesiz dağıldığı veya piyasanın başarısız olduğu durumlarda verimliliği sağlamaktır (Atak, 2001).

Doğrudan gelir ödemesi politikalarının başlıca özellikleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Atak, 2001);

- Vergi mükellefleri tarafından finanse edilen doğrudan ödeme sistemi piyasa fiyatlarının bozulmasını engellemekte ve sisteme şeffaflık getirmektedir.
- Kaynak dağılımını bozacak üretim teşviklerinin engellenmesi amacıyla ödeme miktarı sabit tutulmakta veya herhangi bir üretim değişkenine bağlandıysa üreticinin kontrolü dışında tutulmaktadır. Ödeme miktarının, mevcut üretim veya girdi kullanım düzeyine göre tespit edildiği durumlarda üreticinin davranışını değiştirme yönünde bir etki doğmaktadır. Sabit bir baz dönemdeki girdi, çıktı veya diğer faktörlere göre belirlenen sabit miktartlı ödemelerde bu tür problemlerle karşılaşılmamaktadır.
- Programa katılım isteğe bağlıdır.
- Başka politikalarla çatışmamakta veya mükerrer ödemelere yol açmamaktadır.

2.2. Doğrudan Ödemelerin Ekonomik Etkileri

Politika değişiklikleri, tarım sektöründe üretim miktarı ile birlikte üreticilerin girdi ve çıktı kararlarının değişmesinde etkili olmaktadır. Burada destek ile üretim arasındaki bağlantılar ortaya konulacaktır. Üretim üzerinde etkisi olan politikalar, doğrudan etkili politikalar ve dolaylı etkili politikalar şeklinde sınıflandırılabilir. Doğrudan etkili politikalar, fiyatlardaki değişim veya kantitatif sınırlılıklar çerçevesinde, dolaylı etkili politikalar ise gelirden ve refahtaki bir değişimin sonucu veya beklentisi olarak ortaya çıkmaktadır. OECD (2001) bu etkileri; sabit, riskle ilişkili ve dinamik etki olarak üçe ayırmıştır. Bunlar arasında riskle ilişkili ve dinamik etkiye sahip olanlar dolaylıdır. Diğer yandan sabit etkililer, hem doğrudan hem de dolaylı etkileri

içerir. Bunlardan fiyat ve sübvansiyon etkisi doğrudan etkili iken, gelir etkisi dolaylıdır (Andersson, 2003).

2.2.1. Politikaların Doğrudan Etkileri

OECD (2000) tarımsal ürünleri üreten üreticilere sağlanan destekleri; pazar fiyatı destekleri, ürün temelli ödemeler, alan ödemeleri, değişken girdi temelli ödemeler ve bir defa yapılan toplam ödemeler şeklinde sınıflandırmıştır. Bununla birlikte, beş üretici destek eşdeğeri kategorisinin üretim, ticaret ve gelir üzerine doğrudan etkileri aşağıdaki bölümde ortaya konulmuştur (Andersson, 2003):

Fiyat Desteği

Pazar fiyatı garantisi, piyasa fiyatlarını etkileyecektir. Girdi ve/veya çıktı fiyatlarında bir değişim oluşturan bir politikanın üretim ve ticaret üzerine etkisi olacaktır. Fiyat desteği, yurt içi ve dünya fiyatları arasında bir fark yaratacak olup, bu etki sadece fiyat desteğine has bir özelliktir.

Girdi Sübvansiyonları

Değişken girdi kullanımı temelli ödemeler, fiyat etkisi gösterip, üreticinin ödediği fiyat ile girdi pazarındaki fiyat arasında farkı oluşturur ve ürün üzerinde sübvansiyon etkisi yaratırlar. Fiyat sübvansiyonu ile girdi sübvansiyonunun etkisi karşılaştırdığında elde edilen sonuç net değildir. Buna karşın, OECD'nin göstergeleri girdi sübvansiyonlarının fiyat desteğine göre daha büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çıktı Sübvansiyonları

Üretilen miktarlar üzerinden sağlanan destekler, pazar fiyatı garantisine göre sadece üreticiler etkilenip, tüketiciler etkilenmediği için genellikle daha az pazar bozucu olarak kabul edilir. Üretim üzerindeki doğrudan etkiler, fiyat etkileri ve sübvansiyon

etkileri olarak belirtilebilir. Fiyat etkisinin nedeni, üretici ve tüketici fiyatlarındaki farktır. OECD'nin göstergeleri fiyat desteği ve çıktı sübvansiyonları arasındaki farkın küçük olduğunu ortaya koymaktadır. Çıktı sübvansiyonları, değişken girdi temelli sübvansiyonlarla karşılaştırıldığında, girdi sübvansiyonlarının çıktı üzerinde daha fazla etkisi olduğu ifade edilebilir.

Alan Ödemeleri

Ekim yapmayı gerektiren alan ödemeleri, hem fiyat etkisi hem de sübvansiyon etkisi meydana getirebildiği için teknik olarak girdi sübvansiyonudur. Değişken girdi tabanlı sübvansiyonlarla karşılaştırıldığında, üretime etkisi beklenenden azdır. Bunun nedeni, arazi arzının elastikiyetinin düşük olmasıdır. Tarımsal işletmecilikte ekilebilir alanın toplam arzı sınırlıdır veya çok yüksek maliyetlerle artırılabilir. Bu yüzden, alan ödemelerinin ticarete ve ürüne olan etkisi zayıf kalmaktadır.

Kantitatif Sınırlılıklar

Fiyat desteği, girdi ve çıktı tabanlı sübvansiyonlar ve alan ödemeleri, fiyat ve sübvansiyon etkilerinin hafifletilebilmesi için miktar sınırlamaları veya kotalarla birleştirilebilir. Bazı girdilerin kullanımını kısıtlayan çevresel önlemler de, bu kategori içerisinde. Eğer üretim üzerindeki miktar sınırlamaları, gelir desteğinin herhangi bir çeşidi ile birleşirse politika seti, hiçbir üretim etkisi veya refah kaybı oluşturmaz. Böylece üretim kotası-sübvansiyon diye nitelendirilen etki, bir defada ödenen toptan transferlerin yapısına çok benzer bir hal alır.

Toptan Transferler

Geçmiş bir dönemdeki üretim miktarı baz alınarak yapılan ödemeler; üretime etkisi bulunmadığından, üretimden bağımsız kabul edilmektedir.

2.2.2. Politikaların Dolaylı Etkileri

Ödeme programının sınırlılıkları çerçevesinde kendini gösteren doğrudan etkilerin yanında, üretim ve ödemeler arasında dolaylı etkiler de ortaya çıkabilir. Bu etkiler tek bir nedenden meydana gelir. Çiftlik halkının ödemeler sonucunda refahı artar ki bu da, faktör arz ve talebinde değişime neden olur ve bundan da yatırımlar etkilenir. Bu etkiler; gelir etkileri, riskle ilişkili etkiler ve dinamik etkiler olarak üçe ayrılır. Burada belirtilmesi gereken husus, bu etkilerin yukarıda belirtilen bütün destek çeşitlerinin bir sonucu olarak meydana gelebileceğidir. Bununla beraber ortaya çıkan etkiler birikimlidir ve eş zamanlı olarak meydana gelir (Andersson, 2003).

Gelir Etkisi

Gelir etkisi, gelir artışı nedeniyle ödemeler ve çıktı arasında ortaya çıkan bir potansiyel bağıdır. Bu etki, yukarıda değinilen beş çeşit destek için de geçerlidir. Gohin et al. (2001)'in sabit sermaye ve arazi ile değişen işgücü kullandığı modelinde, işletmecinin işletme dışından hiç işgücü kullanmaması durumunda alınan ya da artan gelir desteği ile, işletmesinde işgücünü ve dolayısıyla çıktıyı azaltabileceği ortaya konulmuştur. Bununla beraber, eğer desteği alabilmek için üretim gerekli ise üretim miktarı ile potansiyel bir bağlantı meydana gelir. Ödemeler, üreticilerin girdi ve çıktı kararlarını etkileyebilir ve sübvansiyon etkisi ortaya çıkabilir.

Risk Bağlantılı Etki

Risk, tarımsal üretimi etkilemektedir. Bunun, iki nedeni vardır. Bunlardan ilki; eğer üretim riskli hale geliyorsa, risk karşıtı üreticiler girdi kullanımını azaltabilir. Daha az girdi kullanımı, daha az üretim miktarı ile sonuçlanır. Sezgisel bir beklentiyle riske karşı üreticilerin neden daha az girdi kullanmayı tercih ettikleri azalan iş yoğunluğunun, azalan masraflar anlamına gelmesidir. Böylece satılan üründen elde edilen gelir düşük olduğunda, düşük gelir düşük riski getirecektir. Buna karşın, iyi yıllarda düşen iş yoğunluğu, aynı zamanda gelirin azalmasına neden olabilir. Eğer üretici risk karşıtı ise kötü yılda kaybedilen bir YTL, iyi yılda kazanılan bir YTL'den daha değerlidir. Riskin

üretimi etkileyebilmesinin ikinci nedeni ise, risk karşısı üreticilerin gelir değişiminin azaltılması için üretimi çeşitlendirebilmesidir.

Dinamik Etkiler

Bu bölümde üreticilerin zamanlar arası kararlarının etkileri, eş deyişle; bugün var olan tüketim ve tasarruf kararlarının yarının tüketim olasılıklarını nasıl etkileyeceği konusu değerlendirilecektir. Gelecek politikalar konusundaki beklentiler, bugünün yatırım kararlarını etkilemektedir.

Burfisher ve Hopkins (2003) çiftçilerin beklentilerini, ödeme seviyesi ile ilgili beklentiler ve ödemelerin uygunluğu ile ilgili beklentiler olarak ikiye ayırmaktadırlar. Ödeme seviyesi ile ilgili beklentiler, işletme hane halkının tüketim, tasarruf ve iş kararlarını önemli ölçüde etkiler. Diğer yandan ödemelerin uygunluğu ile ilgili beklentiler, üretim kararlarını doğrudan etkiler. Goodwin ve Mishra (2002), bir çok çiftçinin temel arazi ve üretim miktarındaki güncellemeleri içeren geleceğe dönük politika değişimlerdeki beklentilere göre ürün ürettiğini belirtmektedir. Geleneksel olmayan ürünler, gelecekte desteği kaybetmekten korkulduğu için yetiştirilmemektedir. Her ne kadar destek almak için üretime gerek olmasa da beklentiler, sübvansiyon etkisi yaratır (Andersson, 2003).

2.3. Başlıca Ülkelerdeki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

Tarımsal destekleme politikaları çerçevesinde doğrudan gelir desteğini uygulamış ya da halen uygulayan ülkeler içerisinde benimsenen yöntem ve elde edilen sonuçlar itibariyle Türkiye’de uygulanan DGD için baz oluşturabilecek çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda; AB, ABD, Meksika, Romanya, Norveç, İsviçre ve Kanada’daki doğrudan gelir desteği uygulamaları ortaya konulup, ardından Türkiye’de tarımsal desteklemelerin yapısındaki gelişmeler, tarım reformunun ortaya çıkışı, kapsamı ve Türkiye’de DGD politikalarının uygulanması üzerinde durulmuştur.

2.3.1. AB'deki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

AB'nin OTP'si 1960 yılından itibaren üreticilerin refah seviyesini yükseltmek, tarımsal üretim miktarını artırmak ve piyasalara istikrar sağlayabilmek amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. Müdahale fiyat ve hedef fiyat belirlemek suretiyle, üreticiler desteklenmiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda tarımsal üretim, talebin üzerinde arttığından üretim fazlalıkları, bütçe maliyeti üzerinde ağır yük ve üretici gelirlerinde azalma şeklinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Desteklemeler, üretim hacmi ile bağlantılı olarak verildiği için büyük işletmeler, küçük ve orta büyüklükte işletmelere kıyasla daha fazla gelir artışı elde etmiş ve buna bağlı olarak büyük işletmeler ile küçük ve orta büyüklükte işletmeler arasında gelir uçurumu meydana gelmiştir. AB, bu olumsuz sonuçların önüne geçebilmek için garanti eşikleri, ortak sorumluluk vergisi ve üretimden ayırma gibi çeşitli önlemler alsa da, bunlar yeterince etkili olmamıştır (Tanışık, 2001).

Sonuç olarak tarım sektöründe yaşanan sorunların ortadan kalkması için daha köklü değişimlere ihtiyaç duyan AB, 1992 yılında Mac Sharry reformlarını benimsemiştir. Bu reformun dışında Mart 1999'da Gündem 2000 reformu ve daha sonra da 2003 reformunu gerçekleştirmiştir (Çetin 2005).

AB'de üretim ve verimden tamamen bağımsız doğrudan gelir ödemesi uygulamasına rastlanılmamakla beraber, FÖS'e benzer bir sistem Mac Sharry reformları sonrasında uygulanmaya başlanmıştır. Mac Sharry reformu ile pazar fiyatı desteklerinin azaltılması, düşük fiyatlar nedeniyle oluşacak üretici gelir kaybının telafisi ve üretimin kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Mevcut destekleme sistemiyle tarımsal işletmelerin %20'si, verilen desteğin %80'ini almakta idi. Bu program ile küçük çiftçilerin tarıma aktarılan sübvansiyonlardan aldıkları payın artırılması hedeflenmiştir (Babacan, 2000).

Mac Sharry reformu, ortak piyasa düzenine tabi ürünlerin üretim değerinin yaklaşık %75'ini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu reform ile fiyat desteklemelerinin, üreticilere doğrudan gelir yardımına dönüştürülmesi, bu yardımın desteklemeden ziyade, vazgeçilen üretime verilmesi ve böylece yeni stokların ortaya çıkmaması öngörülmüştür. Eş deyişle, piyasa arz ve talep dengelerine müdahale, söz konusu reform paketi ile asgari düzeye indirilmeye çalışılmıştır (Tanışık, 2001).

Mac Sharry reformu sonucunda; üretici gelirleri 1992 ile 1996 yılları arasında %4,5 oranında artış göstermiş, iç fiyatlar dünya fiyatlarına daha yakın hale getirilmiş, kamu stokları azalmış ve bütçe harcamaları daha şeffaf hale gelmiştir. Ancak uygulama; sistemin çok karmaşık olması, düzenlemelerin bazı açılardan birbirine uygunluk göstermemesi, büyük işletmelerin reform öncesinde olduğu gibi halen büyük oranda ödemelerden pay alması, arazisini boş bırakan veya uygun ürün yetiştirme koşulları bulunmayan üreticilere yapılan ödemelerin kamu nezdinde doğru bulunmaması ve piyasa koşullarında dengenin oluşmaması gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Ödemelerin sabit olması ve dünya fiyatlarındaki değişimden etkilenmemesi de diğer bir sorun olarak görülmektedir (Gençler, 2002).

AB, 26 Mart 1999 tarihinde uygulamaya konan Gündem 2000 strateji belgesi ile Ortak Tarım Politikası'nda önemli değişimleri içeren reformu gerçekleştirmiştir.

Gündem 2000 reformunun amacı; birlik ürünlerinin rekabet kabiliyetini yükseltmek, çiftçilere makul ve istikrarlı bir gelir düzeyi sağlamak, çevre ile uyumlu üretim yöntemlerini teşvik etmek ve çiftçilere yönelik alternatif gelir ve istihdam olanaklarını oluşturmaktır (İsayev, 2003). Bu reform ile fiyat desteğinden doğrudan ödemeler ve bu bağlamda üründen ziyade üreticinin desteklenmesine geçiş devam etmiştir. Müdahale fiyatlarının 2000 yılından başlayarak 2 yıllık süre için sığır etinde %20, bitkisel ürünlerde ise %15 oranında azaltılması öngörülmüştür. Buna karşın doğrudan ödemeler, fiyatların düşürülmesi sonucu çiftçilerin uğradığı kaybı tam telafi etmemiştir. Telafi oranı %50 ile %80 arasında değişmiştir (İsayev, 2003; European Commission 1999'dan).

Gündem 2000 reform kararları alındığında, bu kararların, tarım bütçesinin durumu ve piyasadaki gelişmeler ışığında tekrar incelenmesi amacıyla 2002 ve 2003 yıllarında ara değerlendirmelerin yapılması kararı alınmış ve 2003 yılında yeniden bir reform gerçekleşmiştir. 2003 reform paketi kapsamındaki en önemli değişim; AB çiftçileri için, çeşitli destek mekanizmaları yerine üretimden bağımsız "Tek Bir Çiftlik Ödemesi"nin çevre, gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı ile hayvan refahı standartları ve çiftlik arazisinin iyi bir şekilde korunması koşuluna bağlanarak getirilmesidir. Bu şekilde gerçekleşen ödemeler, üretimden bağımsız verilmektedir. Buna karşın üye devletler, üretimden vazgeçilmesini önlemek amacıyla, belirli limitler ve iyi tanımlanmış koşullar çerçevesinde destekler ile üretim arasında sınırlı bir bağı

sürdürmeyi seçebilmektedir. Tek ödeme sistemi 2005 yılında uygulamaya girmiş olup, FEOGA Garanti Bölümü tarafından finanse edilmekte ve 2000–2002 referans dönemindeki ortalama ödeme miktarı temel alınarak hesaplanmaktadır (Dellal, 2004).

2.3.2. ABD’deki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

ABD tarımsal ürün politikalarının temelleri, büyük ölçüde 1938 tarihli Tarım Uyum Yasası, 1948 tarihli Ürün Kredi Kurumu Kuruluş Yasası ve 1949 tarihli Tarım Yasası ile oluşturulmuştur. ABD, uluslar arası ticaretin gelişmesi ve böylece tarım ürünleri talebinin artmasını sağlayıp, mukayeseli üstünlüğünden yararlanarak büyüyen dünya talebinden daha fazla pay almak amacıyla piyasaların serbestleşmesini istemektedir. 1996 yılında yürürlüğe giren Federal Tarım Geliştirme ve Reform Yasası (Federal Agriculture Improvement and Reform Act of 1996- FAIR)’na kadar FÖS uygulanmıştır. Anılan tarihten sonra FÖS’ün yerini “üretim esnekliği sözleşme ödemeleri” sistemi almıştır. Bu sistem ile destekleme ödemeleri ve tarımsal ürün fiyatları arasındaki ilişki ortadan kaldırılmıştır (Tanışık, 2001).

ABD’de üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri; üretim ve ticaret üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırmak, bütçe üzerindeki yükü azaltmak ve ülkenin uluslar arası alanda rekabet gücünü artırmak amacıyla gündeme gelmiştir. (Tanışık, 2001).

Bu program çerçevesinde 1996–2002 yılları arasında yapılacak destekleme ödemelerinin toplam miktarı 35,626 milyar ABD doları olarak belirlenmiştir. Bu maliyet belirlenirken 1990–1995 yılları arasındaki 5 yılın fark ödeme sistemindeki harcama miktarı esas alınmıştır. Sözleşme ödemeleri programı çerçevesinde 7 yıllık dönemde ürün bazında yapılan toplam ödeme yüzdeleri, mısırdaki %46,22, buğdayda %26,26, pamukta %11,63, pirinçte %8,47, sorgumda %5,11, arpada %2,16, yulafta %0,15’tir. Uygulamaya konulan programa yönelik olarak belirlenen toplam bütçenin %72,48’i (25.82 milyar \$) temel ürünler olan buğday ve mısıra ayrılmış olup, yıllık toplam ödeme tavanının yıldan yıla giderek azalması, böylece ürün bazında da devlet desteğinin tedricen azaltılması öngörülmüştür. Ayrıca ödemelere ilişkin muhtelif sınırlamalar (örneğin kişi başına maksimum 40.000 \$) nedeniyle de fiili harcama miktarının bu limitlerin de altında gerçekleşmesi hedeflenmiştir (Öcek, 2000).

ABD’de Federal Tarım Geliştirme ve Reform Yasası aracılığı ile gerçekleştirilen üretimden bağımsız ödeme programına katılan üreticiler, programa ait ürünlerin yetiştiriciliğini %38-59 arasında artırmışlardır. Artış oranı, programa katılmayanlardan daha yüksek gerçekleşmiştir. Programa katılanların işletme büyüklüğündeki artış %14-16 ve toplam satışlarındaki büyüme %22-24 olmuştur (Key v.d., 2005).

ABD’de 2002-2007 dönemini kapsayan Tarım Kanunu, halen yürürlüktedir. Bu Kanunun kapsamında 2007 yılına kadar uygulanması planlanan tarım politikaları ve tarımsal destekler ortaya konulmuştur. Böylece üreticilerin 2002-2007 döneminde hangi ürüne ne kadar destek alacakları belirlenmiştir. Üreticiler, üretim kararlarını, belirlenen bu politikalara göre vermektedir. 2002-2007 dönemini kapsayan bu Tarım Kanunu; mısır, sorgum, arpa, yulaf, buğday, soya, yağlı tohumlar, pamuk ve çeltik üreticilerinden Tarım Bakanlığı ile sözleşme imzalayarak programa katılan ve bu bağlamda tarımsal üretim yapanlardan arazi miktarını beyan edenlere, ürün cinsine göre belirlenen miktarlarda doğrudan ödeme yapılmasını öngörmektedir. Bu programa katılan üreticilere “doğrudan ödeme” ve “ek ödeme” şeklinde iki farklı destek sağlanmaktadır. Ek ödemeler; 2002 Tarım Kanunu döneminde oluşabilecek ürün fiyatlarındaki aşırı düşüşler karşısında, üreticilerin gelir kayıplarını önleyecek ek bir transfer yapılması amacıyla uygulanmaktadır.

2.3.3. Meksika’daki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

Meksika 1994 yılında imzaladığı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)’na kadar temel tarımsal ürünlerin uluslar arası ticaretinde aynı bölgede varlık gösteren ABD ve Kanada ile rekabet edebilmekteyken, bu anlaşmanın imzalanması ile gerçekleşen ticaretin liberalizasyonu sonucu tarım ürünleri fiyatları düşmüştür. Temel tarım ürünü üreticilerinin kayıplarının telafisi için, Ulusal Doğrudan Ödemeler Programı (PROCAMPO) başlatılmıştır.

PROCAMPO programının hedefleri şunlardır (Atak, 2001):

- Fiyat garantisi ile destekleme alımlarından yararlanamayanlar da dahil yaklaşık 3 milyon çiftçiye doğrudan gelir ödemesi yapılması,
- Mukayeseli üstünlüğü olan tarım ürünlerinin üretimini teşvik etmek,

- Çiftçilerin gelirlerini desteklemek ve gelecekteki gelir düzeylerini istikrara kavuşturmak,
- Dağıtım kanallarında ve pazarlamada etkinlik sağlayabilmek için çiftçi örgütlerinin gelişmesini teşvik etmek,
- Gıda fiyatlarının piyasada oluşmasını sağlayarak tüketicileri korumak,
- Çevreye uyumlu ve sürdürülebilir bir tarıma yönelmek,
- Doğal kaynakların etkin kullanımı ve orman arazilerinin genişletilmesi,
- Erozyon ve aşırı gübre kullanımıyla ortaya çıkan çevre problemlerinin çözüme kavuşturulması ve
- Hayvancılık sektörünün gelişmesini sağlamaktır.

Reform ile birlikte tapu-kadastro ve çiftçi kayıt sisteminin oluşturulmasına başlanmıştır. Üreticiler bu programdan yararlanabilmek için her yıl yerel yönetimlere beyanda bulunmak zorundadırlar. Aynı zamanda her bölgede üretici, üretici örgütleri ve kamu kurumlarından oluşan komiteler yoluyla kayıt sisteminin şeffaf bir şekilde denetlenmesi sağlanmaktadır. Bu program çerçevesinde bazı yapısal değişimlere gidilerek, çeşitli tarımsal kuruluşların küçültülmesi, yeniden organizasyonu, bölünmesi, kapatılması ve özelleştirilmesi öngörülmüştür (Tanışık, 2001).

1994 yılında başlatılan bu uygulamanın süresi 15 yıl olarak belirlenmiş ve 2008'de uygulamaya son verilmesi kararlaştırılmıştır. Hektar başına ödemeler ülkede dokuz yıl boyunca sabit tutulmuştur. Bir yıl içinde iki adet tarımsal üretim dönemi olması sebebiyle gerçekleştirilen ödemeler iki dilim halinde; çek ile veya doğrudan banka hesabına aktararak yapılmaktadır. Ödemeye ilişkin iki adet sınırlama vardır. Bunlar; diğer pek çok ülkeden farklı olmakla beraber arazinin boş bırakılıp, farklı amaçlarla kullanılmaması ve arazi miktarının 100 hektar üst limitini aşmamasıdır. 1995–1996 dönemi sonrasında ekim alanlarını herhangi bir ürün, hayvancılık, ormancılık veya çevre içerikli bir program için kullanan üreticilere de bu ödemelerden yararlanma olanağı sağlanmıştır. Bunun amacı çiftçilerin gelecekte serbestçe daha karlı ürünlerin üretimine yönelmelerini sağlamaktır. Böylece mısır üreticilerinin programın uygulama süresi içinde buğday, pamuk, meyve ve sebze üretimine geçmesi hedeflenmiştir (Öcek, 2000).

Meksika'da yapılan çeşitli araştırmalarla doğrudan ödemelerin etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar, doğrudan ödemelerin hane halkı gelirinin

ortalama %8'ini oluşturduğunu, hane halkının yaklaşık %70'inin doğrudan ödemeleri girdi alımında kullandıkları ve yapılan ödemelerin gelirden ilave artış etkisi yarattığını göstermektedir. Yapılan doğrudan ödemelerin gelirden artış oluşturmasının nedenleri aşağıda verilmiştir (Gençler, 2002):

- PROCAMPO ödemesi üreticilerin normalde kullandıklarından daha fazla ve kaliteli girdi kullanımına neden olmakta, bu da üreticinin tarımsal üretimden daha fazla verim ve gelir elde etmesine yol açmaktadır.
- PROCAMPO desteğinin düzenli ve sabit bir gelir artışı yaratması nedeniyle, üreticiler daha riskli, ancak kar oranı yüksek yatırımlara yönelmektedir.
- Artan gelir neticesinde yerel tüketim talebi artmakta, bunun sonucunda ekonominin canlanmasıyla satışlar ve iş imkanları artmaktadır.

2.3.4. Romanya'daki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

Romanya'da 1991 yılında toprak reformu gerçekleştirilmiş olup 1992–1996 döneminde devletin tarıma yoğun bir müdahalesi söz konusu idi. Destekleme alımları ve ihracat desteklerinin tümü 1997 yılı sonlarında kaldırılarak doğrudan gelir ödemeleri sistemine geçilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen program Dünya Bankası (DB) ile imzalanan “Tarım Sektörü Reform Programı” çerçevesinde yürütülmüş ve 1999 yılında tamamlanmıştır (Demirci, 2000). Yeni sisteme geçilmesindeki temel amaç; tarımsal üretim ve geliri artırmak için modern girdi (gübre, tohum, kimyasal ilaç, fuel oil, makine ve teçhizat) kullanımını desteklemek, tarımsal desteklerin kaldırılması ile doğacak çiftçi gelir kayıplarını telafi etmek, daha düşük kredi faiz oranları sağlamak ve özel sektörü girdi piyasasına çekmektir. Program, 2–3 yıllık dönemi kapsamaktadır. Doğrudan gelir desteği uygulaması ile ödemeler ekim alanı baz alınarak hektar başına yapılmakta ve ürün sayısı için kısıtlamaya gidilmemektedir. Ödemeler, 0,5 hektardan daha büyük arazi sahibi olan tüm çiftçileri kapsamaktadır ve arazi sahibi ya da kiracısına en fazla 6 hektarlık kısım için kupon ve pul şeklinde yapılmaktadır (1997 yılı fiyatlarıyla 1 kupon 18 ABD Doları değerindeydi). Kuponlar üretim sezonundan önce dağıtılmakta ve kullanım süresi kısa tutulmaktadır. Bunun sonucunda verilen kuponların %90'ı girdilerin satın alınmasında kullanılmıştır (İsayev, 2003; Castanade, 1999'den).

Romanya’da DGD programının yeterli gözlem, değerlendirme ve denetimden yoksun olarak uygulandığı belirtilmektedir. Ayrıca program, kısa süreli ve geçici olarak tasarlanmıştır. Bütün bu etmenlere bağlı olarak çiftçiler yeni piyasa koşullarına uyum sağlayamamış ve esnek girdi piyasası tam gelişmemiştir. Program sayesinde satın alınan tarımsal girdilerin kullanım ve etkilerine ait somut bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak etkili bir transfer mekanizmasına sahip olması nedeniyle çiftçi ve kamu kesiminin programın devamı için baskı yapabileceği düşünülmektedir (İsayev, 2003; Castanade, 1999’den).

2.3.5. Diğer Bazı Ülkelerdeki Doğrudan Ödeme Deneyimleri

Norveç’te 1993 yılında yürürlüğe giren Tarım Kanunu, doğrudan gelir ödemelerini ve hedefe yönelik ödemeleri beraberinde getirmiştir (Tanışık, 2001). Norveç’te doğrudan ödemeler telafi edici nitelikte olup; bölgeye, tarım işletmesi büyüklüğüne, ekilebilir arazi büyüklüğüne ve hayvan sayısına bağlı olarak verilmektedir (Gençler, 2002).

İsviçre’de 1997 yılından sonra fiyat destek seviyelerinin azaltılması ve garanti fiyatların kaldırılması ile doğrudan gelir ödemelerine geçiş yapılmıştır (Tanışık, 2001). İsviçre’de bu reformun amacı, çevrenin korunması ve eğimli arazilerde hayvancılığın geliştirilmesi olup, bu ödemeler 1999’da tarım bütçesinin %61’ini oluşturmuştur. (Gençler, 2002).

Kanada’da doğrudan gelir ödemeleri, üretici gelirleri hedef alınarak yapılmakta olup Aralık 1998’de 2 yıllık Tarımsal Gelir Sağlayan Felaket Yardımı (Agricultural Income Disaster Assistance) adı verilen toplam 606 milyon ABD Dolar’lık bir program yürürlüğe konulmuştur. Brüt kazancı 1998 yılında en az %70 azalan ve vergi mükellefi olan üreticiler, söz konusu ödemelerden yararlanmıştır. Ödemeler için belirlenen üst limit üretici başına 117.000 ABD Dolarıdır. Kanada’da uygulanmakta olan bir diğer program da Net Gelir İstikrar Hesabı (Net Income Stabilization Account) adıyla verilen ve ürün sigortası bazlı bir risk yönetimi programıdır. Söz konusu program dahilinde sağlanan ödemelerin bir bölümü ülke çapında, bir bölümü de bölgesel bazda verilmektedir. Ödemeler Çiftlik Sosyal Güvenlik Ağı Fonlarından karşılanmaktadır (Öcek, 2000).

2.3.6. Türkiye’de Tarım Politikaları ve Doğrudan Ödeme Deneyimleri

Bu bölüm kapsamında ilk olarak Türkiye’de tarımsal destekleme politikasının yapısındaki gelişmeler, daha sonra da tarım reformunun ortaya çıkışı, kapsamı ve reform dahilinde yürütülen DGD uygulamaları üzerinde durulmuştur.

2.3.6.1. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikasının Yapısındaki Gelişmeler

Cumhuriyetin ilanından bu yana Türkiye’de izlenen tarım politikalarını genel hedefleri bakımından dönemsel olarak özetleyecek olursak; 1923–1950 yılları arasında köylüden yana politikalar izlenirken, 1950–1960 yılları arasında liberal ekonomi yaklaşımları kapsamında tarıma devlet desteği ve korumacılığı devam ettirilmiştir. Planlı dönemde de, bazı politika değişikliklerine rağmen, tarıma yönelik destekler sürdürülmüştür. 1960–1970 döneminde özellikle tarımsal girdilerin planlı bir şekilde kullanımı teşvik edilmiş, sulama alanında büyük yatırımlar yapılmış, ayrıca pazara dönük üretimde artış kaydedilmiştir. 1970–1980 dönemi tarımsal ürünlerin fiyat yoluyla en fazla desteklendiği dönem olurken, destekleme kapsamına alınan ürün sayısı da en yüksek seviyesine (24 adet) ulaşmıştır. 1980’li yılların başında fiyat yoluyla destekleme ve girdi destekleri devam etmiş, 1980’lerin ortalarından itibaren tohum, karma yem, zirai ilaç, damızlık hayvan gibi girdilere destek verilirken, 1990’lara doğru fiyat yoluyla destekleme azalmıştır. Ülke hayvancılığını ve tarımın diğer alt sektörlerindeki bazı modern işletmelerin kurulmasını teşvik amacıyla öz kaynağa dayalı gerçekleştirilen projeli yatırımlara teşvik getirilmesi, tarımsal ürünlerin dış ticaretinde meydana gelen artışlar da bu yıllara rastlar (Atak 2001).

Türkiye’de 2000’li yıllara kadar tarımsal desteklerin boyutu yüksek olmasına rağmen, bu destekler ne üreticileri ne de tarım ürünlerini işleyen sanayicileri memnun etmemiştir. Çünkü; tarıma aktarılan transferlerin sadece %80’i üreticilere yansiyabilmekte ve fiyat destekleri tarım ürünlerini işleyen sanayileri olumsuz etkilemekteydi. Yüksek fiyatlar nedeniyle maliyetler yükselmekte ve söz konusu sanayilerin ürettiği malların dış piyasadaki rekabet gücü düşmekteydi. Ayrıca tarımsal desteklerin bütçeye getirdiği yük taşınamaz boyutlara ulaşmıştı (Atak, 2001).

1994 yılında imzalanan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile birçok ülkede tarımsal destekleme politikalarında değişim ve reform süreci başlatılmıştır. Uygulanan desteklerin piyasa fiyat seviyesi üzerinde etkili olması ve buna bağlı olarak toplum refahında kayıpların meydana gelmesi, tarımsal destekleme politikalarında ortaya çıkan değişimin temel nedeni olarak gösterilmektedir.

Türkiye bütün bu etmenleri göz önünde tutarak, hazırlamış olduğu tarımsal desteklemelerin yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. 2001–2005 yıllarını kapsayan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında; ürün fiyatlarına devlet müdahalesini asgariye indirerek, üretimin piyasa koşullarına ve iç ve dış piyasa talebine uygun yarışmasını sağlayarak, üreticilerin gelir düzeylerini artıracak politika araçlarını devreye sokmak, tarım politikalarının başlıca hedefleri arasında gösterilmiştir.

Türkiye’de araştırmanın yapıldığı yıl olan 2006 yılı itibariyle destekleme kapsamında yer alan ürünler; buğday, arpa, çavdar, şeker pancarı, mısır, yulaf, tütün, çeltik, canlı hayvan, fındık ve ayçiçeğidir. Bu ürünlerden buğday, arpa, çavdar, şeker pancarı, mısır, yulaf ve tütün 1980’li yıllardan itibaren, çeltik 1990’lı yıllardan itibaren, canlı hayvan, fındık ve ayçiçeği ise 2000’li yıllardan itibaren sürekli desteklenmektedir. Türkiye’de 1980’li yıllarda destekleme kapsamına alınan ürün sayısı oldukça fazladır. 1990’lı yıllarda destekleme kapsamındaki ürün sayısında yıllara göre önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. 2000’li yıllarda ise destekleme kapsamına alınan ürün sayısı sabit olup aynı ürünlere istikrarlı bir şekilde destek verilmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Türkiye’de yıllar itibariyle destekleme kapsamına alınan ürünler

Ürünler	0	1	1	3	9	5	8	7	0	8	9	0	1	1	3	9	5	9	7	0	9	0	2	0	0	0	5	6	Destekl. Yıl		
Buğday	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	27	
Arpa	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	27	
Çavdar	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	27	
Mısır							*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	21	
Yulaf	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	26	
Pamuk	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	11	
Tütün	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	27	
Çay yap.	*	*	*	*	*	*																*	*						8		
Şeker pa.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	27	
Ayçiçeği	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	18	
Fındık	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	17	
Yer fıstığı	*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7	
K. incir	*	*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	10	
Ç'siz üz.	*	*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	11	
Ç'li k üz.	*	*	*	*	*	*	*				*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6	
Z. yağı	*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	10	
Tiftik	*	*	*	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	10	
Yün	*	*	*	*	*																								5		
İpekkoza.	*										*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4	
Ant. fıst.	*					*		*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6	
Soya	*	*	*	*	*	*	*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	11	
Kolza	*	*											*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2	
G. çiçeği	*												*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3	
Haşhaş	*	*	*	*	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	19
Canlı hayvan																							*	*	*	*	*	*	*	6	
K. merci.				*			*	*			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5
Çeltik										*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16	
Y. merci.								*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6	
Nohut					*				*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6	
K. biber											*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2	
Zeytin	*	*	*	*	*	*					*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	9	
Patates			*																										1		
K. soğan			*																										1		
D. ür. sa	24	21	22	20	20	18	16	16	11	12	10	25	26	22	8	9	9	9	9	9	9	9	9	9	12	11	11	11	11	11	11

Kaynak: TKB, (2007)

2.3.6.2. Tarım Reformunun Ortaya Çıkışı

Türkiye’de tarım sektöründe yaşanan sorunların ortadan kalkması için, yeni bir yapılanma, etkin ve dinamik tarım politikalarının uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Tarımsal destekleme politikalarının, üretimin serbest rekabet şartlarına uygun gelişmesi esas alınarak ve bu amaçla ayrılan kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması gözetilerek yeniden yapılandırılması doğrultusunda bir reformun gerçekleştirilmesi öngörülmüş ve 2000 yılından itibaren TRUP uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası’nın da desteklediği bu tarım reformunun gündeme gelmesinde iç ve dış dinamiklerin etkisi bulunmaktadır.

a) İç Dinamikler

Tarım reformunun ortaya çıkmasında etkisi olan iç dinamikler; cari işlemler açığı, tarımsal desteklerin bütçeye getirdiği yük, dış borç ve krediler, ülke tarımının mevcut problemleri ve siyasi iradenin etkisi şeklinde belirtilebilir. Aşağıda tarım sektöründe reformu gerektiren bu iç dinamik unsurları ortaya konulmuştur.

Cari İşlemler Açığı

Cari işlemler açığı, bir anlamda reel sektörün dış dünya ile döviz işlemleri dengesini vermektedir. Türkiye 21. yüzyıla cari işlemler dengesinde önemli düzeyde açık veren bir ülke konumunda girmiştir. Bu açık; kredi alımını ve borç yükünü artırıcı ve dolayısıyla tarımsal destekleme politikalarını etkileyici bir rol oynamış ve reform ihtiyacını gündeme getiren bir etken olmuştur.

Çizelge 3. Türkiye’de cari işlemler dengesi (milyar dolar)

Reform öncesi yıllar	Cari denge	Reform sonrası yıllar	Cari denge
1995	-2,3	2001	3,3
1996	-2,4	2002	-1,5
1997	-2,6	2003	-6,8
1998	-2,7	2004	-15,6
1999	-1,3	2005	-24,2
2000	-9,8	2006	-22,8

Kaynak: ESRC, (2007)

Tarım sektöründe gerçekleştirilen reform öncesi yaklaşık 10 milyar dolar cari işlemler açığı veren Türkiye, gerçekleştirdiği reformun da etkisiyle 2001 yılında yaklaşık 3 milyar dolar cari işlemler fazlası vermiştir. Buna karşın, sonraki yıllarda izlenen makro ekonomik politikaların etkisiyle cari işlemler açığı ortaya çıkmış ve 2006 yılı itibariyle bu açık 23 milyar dolar seviyesine gelmiştir (Çizelge 3).

Tarımsal Desteklerin Bütçeye Getirdiği Yük

Türkiye'nin bir tarımsal reforma ihtiyaç duymasındaki en önemli nedenlerden biri de, tarıma sağladığı desteklerin üreticilere tam olarak yansımaması ve bu desteğin bütçeye getirdiği yükün yüksek boyutlara ulaşmasıdır. Gerçekleştirilen reformdan önce tarımsal desteklemeler GSMH'nin %3'ü gibi çok yüksek bir maliyet oluşturmaktaydı. Özellikle tarımsal Kamu İktisadi Teşekkül (KİT)'leri aracılığı ile yürütülen destekleme alımları kamuya önemli ölçüde yük getirmekteydi. Bununla beraber, üretimin serbest piyasa koşullarında gelişmesini engellenmekte, üretici gelirlerinde istikrarsızlık oluşmakta, yüksek stokların yükünü tüketiciler üstlenmekte ve destekler üreticiye yeterince ulaşmamaktaydı. Gerçekleştirilen reform ile tarımsal desteğin bütçe üzerinde daha az yük getirmesi, buna karşın üreticilere tam ve etkin bir şekilde yansıtılabilmesi hedeflenmiştir (Eraktan, 2001). Reform öncesi önemli problemlerden olan tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payı zamana bağlı olarak azaltılmıştır. 2006 yılı itibariyle tarımsal desteklemelerin GSMH'ye oranı %0,7 seviyesine gelmiştir (TKB, 2007).

Dış Borç ve Krediler

Türkiye, 21. yüzyıla girerken ekonomik gelişme ve kalkınma hamlesini sürdürebilmek için; dış borcunu azaltması, uluslar arası platformda kredi derecesini iyileştirilip, kredi limitini yükseltmesi gereken bir ülke konumundaydı. Çünkü; ana dış borçlar ve buna eklenen faizlerin ülke ekonomisine getirdiği yük (Çizelge 4) ve düşük olan ülke kredibilitesi, toplum refahının yükselmesini engellemekteydi. Bunu sağlayabilmek ise kamu harcamalarını mümkün olduğunca disiplin altına almaya bağlıydı. Tarım sektöründe bir reformun gerekliliği bu aşamada gündeme gelmiştir.

Çünkü tarıma sağlanan destekler, kamu harcamaları içerisinde önemli bir yere sahipti. Türkiye'nin dış borcunun nispeten azaltılması ve kredibilitesinin iyileştirilmesi; makro düzeyde kamu harcamalarının azaltılmasını ve bu kapsamda tarım sektörüyle ilgili düzenlemeleri gündeme taşımıştır.

Çizelge 4. Türkiye'nin dış borcundaki gelişmeler

Yıllar	Dış borç (milyar dolar)
1995	73,2
1996	79,7
1997	82,1
1998	102,6
1999	104,3
2000	118,6
2001	113,7
2002	130,2
2003	145,3
2004	161,8
2005	165,2

Kaynak: TÜİK, (2006)

Türkiye Tarımının Problemleri

Türkiye'nin mevcut tarımsal yapısından kaynaklanan sorunlar, yanlış politika uygulamaları sonucunda daha da büyümüştür. Türkiye tarımında ortaya çıkan ve bir reform ihtiyacını gündeme getiren belli başlı yapısal problemler şu şekilde ortaya konulabilir:

- Tarım işletmeleri küçük ve dağınıktır. Buna bağlı olarak da teknoloji ve girdi kullanımı yetersiz ve verim düşüktür.
- Türkiye'de tarımsal nüfus yüksek olup, 2006 yılı itibariyle tarımın toplam istihdamdaki payı, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunda bulunduğu AB'nin yaklaşık 6 katıdır. Tarım sektöründeki aşırı istihdama bağlı olarak Türkiye'de işletme başına tarımsal gelir düşük seviyededir ve aşırı nüfus baskısı nedeniyle gizli işsizlik vardır.
- Pazarlama örgütlerinin yoksunluğundan kaynaklanan, tarım ürünlerinin iç ve dış piyasalarda satışı ve sürümü ile ilgili sorunlar vardır.
- Mevcut su potansiyeli yeterince değerlendirilememekte, üreticiler sulamaya açılmayan yaklaşık 3 milyon hektar araziden yeterince yararlanamamaktadır.

- Yem bitkileri üretimi yetersizdir ve meralar ıslah edilememiştir. Bu durum hayvancılığı olumsuz etkilemektedir.
- Sermaye yetersizliği üreticilerin üretim yapma gücünü kısıtlamaktadır.
- Verimli arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılması tarımsal üretim potansiyelini ve çiftçilerin gelir seviyesini düşürücü etki yapmaktadır.
- Tarımsal arazilerin miras yoluyla parçalanması, arazilerin küçülmesine ve işletmelerin çok parçalı tarım alanlarına sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, işletmelerde zaman, gelir ve verim kaybı gibi olumsuzluklar meydana getirir.
- Tarıma açılacak arazilerin marjinal sınırları aşılmıştır.
- Tarımsal yayım ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği, üreticilerin modern girdi ve teknolojileri kullanmalarını kısıtlamakta ve tarımsal yapının iyileşme sürecini olumsuz etkilemektedir.

Siyasi İradenin Etkisi

Türkiye; 1980’li yıllardan beri, liberal ekonomiye ayak uydurabilmek ve globalleşen dünyada bir güç merkezi haline gelebilmek için tarım sektöründe bir reformun gerçekleştirilmesini tartışmaktadır. Tarımda reformun gerçekleşmesinde; politikayı yönlendiren merkezlerin, tarım sektöründe piyasaya müdahaleyi öngören tarımsal desteklemelerin bir kenara bırakılmasını ve buna karşın serbest piyasayı teşvik edici önlemlerin alınmasını öngörmelerinin etkisi söz konusudur. Politikayı yönlendiren merkezler, serbest piyasanın teşvik edilmesi durumunda, Türkiye’de tarım sektörünün daha fazla gelişeceğini, uluslararası tarım ürünleri pazarlarında Türkiye’nin payının artacağını ve çiftçi gelirlerinin yükseleceğini öngörüp, tarım sektöründe kapsamlı bir reformun gerçekleştirilmesine karar vermişlerdir.

b) Dış Dinamikler

Tarım reformunun ortaya çıkmasında etkisi olan başlıca dış dinamikler; DTÖ ve Uruguay Tarım Anlaşması, tarım alanında Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, Uluslar arası Para Fonu ile yapılan anlaşmalar ve Dünya Bankası ile yürütülen ilişkiler şeklinde belirtilebilir.

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması

Dünyada 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın ardından ülkeler kendi üreticilerini korumak için müdahaleci politikaları tercih etmişler, bu da ticaret hacminin daralmasına ve dolayısıyla toplumların refah seviyesinde düşüşe neden olmuştur. Dünya ticaret hacmini büyütmek, toplumların refah seviyesini yükseltmek ve böylece savaşın izlerini silebilmek için 1947 yılında Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) imzalanmıştır. GATT çerçevesinde, 1948–1995 yılları arasında dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla sekiz adet müzakere turu düzenlenmiştir. Bunlardan en zorlu ve sonuçlar itibariyle diğerlerinden daha önemli nitelikte olan tur, 1986 yılında 117 ülkenin katılımı ile başlayıp 1994 Nisanında imzalanmış olan Uruguay Round Anlaşmasıdır. Burada alınan kararların daha etkin uygulanabilmesi için 1995 yılında DTÖ kurulmuştur.

Uruguay'da imzalanan Tarım Anlaşmasıyla, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi için, tarım sektörüne sağlanan pazara giriş, ihracat desteği ve iç destekler konularında önemli kararlar alınmıştır. Bu kararların kapsamı aşağıda ortaya konulmaktadır (Özkaya v.d., 2001).

Pazara Giriş: Bu anlaşmanın en belirgin amaçlardan biri, ithalat kısıtlamalarının azaltılmasıdır. Buna göre tarım ürünleri ithalatında uygulanan tarife dışı engellerin tümünün gümrük tarifelerine dönüştürülmesi; gümrük tarifelerinin ise, 1986–1988 dönemi temel alınmak suretiyle, gelişmiş ülkelerde 6 yıl (1995–2000) içinde %36, gelişmekte olan ülkelerde ise 10 yıl (1995–2004) içinde %24 oranında düşürülmesi öngörülmüştür. Asgari pazara giriş kuralı, ithalatı gümrük tarifelerine bağlı tarım ürünlerinde, Tarım Anlaşmasının yürürlüğe girdiği yılda, 1986–1988 yılları ortalaması baz alınarak, iç tüketimin %3'ü, 6 yıl sonunda ise %5'i kadar ithalat zorunluluğu getirmiştir.

İhracat Desteği: İhracat desteğinin; gelişmiş ülkelerde, 1986–1990 dönemi esas alınarak, 6 yıl içinde değer olarak %36, miktar olarak %21 ve gelişmekte olan ülkelerde ise 10 yıllık süreçte değer olarak %24, miktar olarak %14 oranında azaltılması öngörülmüştür. İhracatta sağlanan desteğin azaltılması ile dünya tarım ürünleri piyasalarında daha adil bir rekabet ortamı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İç Destekler: Anlaşmanın en önemli özelliklerinden birisi de ulusal destekleme politikalarına getirilen kısıtlamalardır. Anlaşmayla tarıma sağlanan iç destekleme politikası araçları üç gruba ayrılmıştır.

- Kırmızı Kutu: Ürün ve girdi fiyatlarını etkileyen destekleme politikası araçlarıdır.
- Mavi Kutu: Sabit alan, verim ve hayvan başına verilen ve üretimi sınırlamayı amaçlayan destekleme politikası araçlarıdır.
- Yeşil Kutu: Piyasa dengelerini etkilemeyen ya da çok az etkileyen destekleme politikası araçlarıdır.

Bu anlaşma; piyasa dengelerini bozucu nitelikte olan kırmızı kutu önlemlerinin tamamen ortadan kaldırılmasını ve ortaya çıkacak kayıpların piyasa dengelerini etkilemeyen ya da çok az etkileyen başta doğrudan gelir ödemeleri olmak üzere yeşil kutu önlemleri ile telafi edilmesini öngörmektedir.

Tarımsal üretimde tüm iç desteklerin, 1986–1988 dönemi baz alınarak gelişmiş ülkelerde 6 yılda %20, gelişmekte olan ülkelerde ise 10 yılda %13,3 oranında azaltılması öngörülmüştür. Ürüne göre değişmekle beraber, gelişmiş ülkelerde üretim değerinin %5'ini, gelişmekte olan ülkelerde ise %10'unu geçmeyecek şekilde iç desteğe izin verilmektedir.

Dünya tarım ürünleri ticaretini serbestleştiren bu anlaşmaya imza koyan Türkiye; verdiği taahhütleri yerine getirebilmek için tarımsal destekleme politikalarında bir değişime gereksinim duymuştur. Bu da Türkiye'de tarım reformunun gerçekleşmesinde etkili olan önemli bir faktördür.

Tarım Alanında Türkiye AB İlişkileri ve Türkiye'nin Yükümlülükleri

Türkiye'nin AB'ne tam üye olma isteği, 1963 yılında yapılan Ankara Anlaşmasından bu yana tüm sektörlerde hızlı bir değişim sürecini başlatmıştır. Tarım sektörü de bu değişimden payını almış, bu kapsamda yeni bir yapılanma ve etkin tarım politikalarının uygulanması zorunlu hale gelmiştir.

Türkiye'nin, AB'ye üye olabilmesi için üyelik öncesinde OTP'ye uyum sağlamak zorundadır. Türkiye AB'ye uyum sürecinde tarım sektörüyle ilgili olarak; doğrudan destek sisteminin geliştirilmesi, kayıt sistemi ve tapulamanın tamamlanması, bitki ve hayvan sağlığına yönelik düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, gıda işleme

tesislerinde hijyen koşullarının oluşturulması, tarım hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, üretici örgütlenmesinin sağlanması ve desteklemelerdeki kurumsal dağılımın giderilmesi konularında önlemler almaya çalışmaktadır (Demir, 2003; Sayın ve Tufan, 2002'dan). Türkiye'nin OTP'ye uyum göstermesi için belirtilen konular dışında da düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır.

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile Türkiye Arasındaki Tarımsal İlişkiler

Uzun dönemde Türkiye'nin büyüme beklentilerini yükseltmesinin yanı sıra kaynakların daha adil ve etkin olarak dağılmasına hizmet edecek enflasyonla mücadele ve mali uyum programı, IMF ile yapılan stand by anlaşmasıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu kapsamda 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen niyet mektubunda; reform programının orta vadeli amacı olarak; var olan destekleme politikalarının safhalar halinde ortadan kaldırılması ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca 2000'li yıllara kadar uygulanan tarımsal destekleme politikalarının fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi olmadığı, gerçekleştirilen uygulamanın piyasadaki fiyat sinyallerini bozup, kaynak dağılımını olumsuz etkileyerek fakir çiftçilerden çok, zengin çiftçilere yarar sağlayan bir yapı oluşturduğu belirtilmiş ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının birçok bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından dolayı oluşan parçalı yapının tutarsızlıklara neden olduğu vurgulanmıştır (Eraktan, 2001).

IMF ile ilişkiler çerçevesinde 19 Ocak 2000'de imzalanan yapısal uyum programı kapsamında ekonominin çeşitli sektörlerinde yeniden yapılandırmanın gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu reformlar içerisinde en önemlisi mevcut girdi sübvansiyonu, kredi ve ürün fiyat destekleme sisteminin üç yıl içerisinde aşamalı olarak tamamen kaldırılması ve iç piyasada ürün fiyatlarının dünya piyasa fiyatları seviyesine düşürülmesini hedefleyen Tarım Reformudur. Tarım Reformu kapsamında, mevcut destekleme politikalarının kaldırılmasının düşük gelirli küçük aile işletmeleri üzerindeki etkilerini azaltmak için gelire doğrudan destek uygulamasına geçilmesi önerilmektedir. Tarım politikası reformunun küçük aile işletmeleri üzerine olan etkilerinin azaltılabilmesi için; DGD ile sağlanabilecek desteğin, mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması durumunda, üreticilerin kayıplarını en aza indirebilecek düzeyde

olması, bölgesel koşullara göre uygulama esaslarının saptanması ve bunlara göre ulusal politikaların oluşturulması ve uygulanması öngörülmüştür (Bayaner v.d., 2001).

IMF'ye 18 Aralık 2000 tarihinde verilen niyet mektubunda ise şu ifadeye yer verilmektedir: “Tarım politikalarının reformunda 2002 sonuna kadar tüm dolaylı destek politikalarından kademeli olarak vazgeçilmesi ve DGD sisteminin uygulanması amaçlanmaktadır” (Çetin, 2005). Türkiye'nin IMF ile yapmış olduğu bu anlaşmaların, tarım politikalarında değişimin gerçekleştirilmesine katkısı olmuştur.

Türkiye'nin gerçekleştirmeye başladığı bu değişim sürecinde etkisi bulunan bir diğer önemli uluslar arası kuruluş da Dünya Bankası'dır. Türkiye'nin Dünya Bankası'na verdiği 10 Mart 2000 tarihli niyet mektubunda; tarım alanında hükümetin, büyümenin desteklenmesi ve tarımsal destekleme politikalarının bütçe ve tüketiciler üzerindeki yükünün azaltılması için orta vadede, hükümetin sübvansese ettiği girdi, kredi ve temel mahsullerdeki fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemin zaman içerisinde küçük çiftçileri giderek daha fazla hedefleyecek Doğrudan Gelir Desteği programı ile değiştirilmesi taahhüt edilmiştir (Oyan, 2001).

2.3.6.3. Tarım Reformunun Kapsamı

TRUP'tan önce gerçekleştirilen müdahaleci destekleme politikalarının Türkiye'de yarattığı sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Atak, 2001; Öcek, 2000'ten):

- Müdahaleci politikalar ürün piyasasının gelişmesini engellemiştir.
- Bu politikalar üreticiler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini artırmıştır.
- Üreticilere aktarılan destek, kişi başına düşük olmakla beraber OECD ülkelerinin ortalamasından yüksektir. Bu durum tarıma yapılan transferlerin tarım dışı kesime büyük yük getirdiğini göstermektedir.
- Ağırlıklı olarak pazar fiyatı desteğinin kullanılması sebebiyle desteklemeler, vergi verenlerden ziyade tüketicilerden yapılan kaynak aktarımı ile sağlanmaktaydı. Bu durumda da üreticiler aynı zamanda tüketici olarak alınan tarımsal desteğin 1/3'ünü geri ödemekteydiler. Ayrıca düşük gelirli gruplar, yüksek gelirli gruplara göre gelirlerinin daha yüksek oranını tarıma transfer ettiklerinden, TRUP'tan önceki destekleme uygulamaları üreticiler ve tüketiciler üzerine yük getirmekteydi.

- Var olan kaynaklar ile istenen verim ve üretim düzeyine ulaşamamıştır. Verimliliğin artırılması, maliyetin düşürülmesi ve azalan rekabet imkanının geliştirilmesi gerekmektedir.
- Ürün bazında destekleme politikaları büyük dalgalanmalar göstermekte ve bu yüzden eşitsizlik oluşmaktaydı.
- Tarım sektörüne aktarılan kaynakların ancak bir bölümü üreticilere ulaşmaktaydı. Tarımsal KİT'lerin ve TSKB'nin ihtiyacı olan kaynaklar da sektöre aktarılmış olarak kabul edilmesine karşın, bunlar üreticiye ulaşmamaktaydı. Ayrıca bütçe kısıtı nedeniyle ödenemeyen görev zararlarının katlanarak artması ile ilgili kuruluşların mali yapısı bozulmaktaydı.

Türkiye, gereksiz müdahalelerin azaltularak, ekonominin sürdürülebilir şekilde büyümesi ve yoksulluğun azaltılması için gerekli ortamı sağlamaya imkân veren ve gelecekte AB'ne katılım için gerekli zeminin oluşturulmasına yönelik bir Ekonomik Reform Programını hayata geçirmiştir. AB'ye katılım konusundaki en önemli kriterlerden biri de yeni üyelerin birleştirilmiş pazarda rekabet edecek ekonomilere sahip olmaları zorunluluğudur. Bu, tarımsal üretim, pazarlama ve işleme alanlarındaki verimliliğinin artırılmasına yönelik önlemler üzerinde odaklaşmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede, tarım alanında bu reform paketi 2000 yılında uygulanmaya başlanmıştır.

Bu reformlar ile mevcut destekleme sisteminin kamu sektörü bütçesi ve tüketiciler üzerindeki yükünün azaltılması ve kamu ile özel sektör yatırımlarının yanlış teşviklere göre yapılmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Programın sonunda Türkiye'de, dünya standartlarına göre rekabet edebilir, yapay teşvikler ve sübvansiyonlar yerine gerçek mukayeseli üstünlüğe dayalı üretim modellerine sahip bir tarım ve tarımsal sanayinin oluşturulması öngörülmektedir.

Tarım reformu faaliyetlerine destek olmak ve tarım sektörünü güçlendirmek üzere uygulamaya konan bu proje Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)'nin oluşturulması ve DGD'nin üreticilere ulaştırılması, Alternatif Ürün Programı, Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB)'nin Yeniden Yapılandırılması ve Kamuoyu Tanıtım Kampanyası ve Destek Hizmetleri projeleri olmak üzere dört ana bileşenden oluşmaktadır (ARIP, 2007).

a. Çiftçi Kayıt Sistemi'nin Oluşturulması ve DGD'nin Üreticilere Ulaştırılması Projesi

Bu projenin temel amacı, çiftçilere sağlanan sübvansiyonların, kredi ve fiyat desteklerinin kaldırılmasının kısa vadedeki olası olumsuz etkilerinin azaltılması ve verimli üretim modellerine geçişin kolaylaştırılmasıdır. Bu kapsamda; DGD ödemelerinden yararlanacak çiftçilerin belirlenmesi ve ödemelerin belirli bir plan dahilinde yapılmasının sağlanması, bu desteğin sağlanabilmesi için ülke çapında bir ÇKS'nin kurulması ve bu sistemi desteklemek üzere tapu kayıtlarının bilgisayar ortamına aktararak, otomasyonun sağlanması konularında gerekli teknik yardım, eğitim, yazılım ve donanımın oluşturulması öngörülmüştür.

ÇKS, planlı tarıma yönelik gerçekçi politikaların hayata geçirilmesi için büyük önem taşımaktadır. Tarımsal üretimle iştigal eden tüm üreticilerin desteklerden yararlanmak için, başvuru sırasında öncelikli olarak ÇKS'ne kayıt olmaları gerekmektedir. ÇKS başvurusu sırasında üreticilerden üretimle ve tarımsal varlıkları ile ilgili alınan belgeli bilgiler neticesinde, Türkiye tarımının envanteri çıkarılarak güncel ve modern bir veri tabanı oluşturulmaktadır. Bu sayede ÇKS'ne kayıt olan üreticilerin her tür tarımsal desteklemeden yararlanmaları, gerçek üreticiye ulaşan, şeffaf ve verimli bir destekleme sisteminin kurulması, daha önceki girdi desteklemelerinde yaşanan olumsuzlukların büyük ölçüde ortadan kalkması mümkün olabilecektir. Bu sistem ile Türkiye'de tarımsal ürün deseni ortaya çıkartıldığından üretim planlaması ile uygulanan politikaların verimliliğinin artırılması, arz fazlası tüketilemeyen ürün stoklarının önüne geçilmesi, ihtiyaç duyulan diğer ürünlerin üretimlerinin özendirilmesi ile de bu ürünlerin ithalatı için ödenen dövizden tasarruf edilmesi mümkün olabilecektir.

b. Alternatif Ürün Projesi

Türkiye'de üretim fazlası olan ve destekleme alımları nedeniyle bütçeye büyük yük getiren fındık ve tütün üretim alanlarının azaltılması, azaltma nedeniyle kazanılan bu tarım alanlarında üretim açığı olan ürünler ile ülke talebinin ithalat yoluyla karşılandığı yağlı tohumlu bitkiler, yem bitkileri, meyve, sebze, tıbbi ve aromatik bitkiler yetiştirilmesi düşüncesi ile Alternatif Ürün Projesi uygulanmaya başlanmıştır.

İhtiyaç fazlası ürünlerin destekleme alımları, bütçe üzerinde taşınmaz yük haline gelmiş, alımları yapılan bu ürünlerin depolama masrafları ve hatta imha masrafları ürünün toplam maliyetlerinin üzerine çıkmıştır.

Alternatif Ürün Programı'nın hedefi, hem üretenin, hem tüketicinin hem de devletin üzerinde artan yükü ortadan kaldırmak, toprakları doğru, dengeli ve planlı bir şekilde işlemektir. Böylece, ülkenin beslenme ihtiyacı açısından kendi kendine yeterliliğinin güvencesi olan "gıda güvencesi" sağlanacak ve tarımsal desteklerle ilgili kamu finansman yükü azalacaktır. Bu çerçevede; yüksek sübvansiyonlu ve arz fazlası olan ürünlerin (fındık, tütün, şeker pancarı) üretiminden, daha sürdürülebilir nitelikteki ürünlere geçişin sağlanması, geçiş döneminde oluşan çiftçi maliyetlerinin bir kez olmak üzere karşılanması, fındık fidanlarının sökülmesi, alternatif ürünler için girdi ödemelerinin ve geçiş döneminde tarlaların hazırlanmasına ilişkin çiftçilere yapılacak olan hibe ödemelerinin Dünya Bankası kaynaklarından finanse edilmesi planlanıp uygulamaya konulmuştur.

c. Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması Projesi

Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı Kanunla düzenlenmiş ve 1960 yılına kadar da kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Ancak değişen ekonomik şartlar tarım sektöründeki üreticilerin korunması ihtiyacını ortaya çıkarmış ve o tarihteki mevcut kooperatif ve birlikler destekleme politikasının aracı olarak görülmüştür. Bu kuruluşlar, 1960 yılından itibaren devlet adına destekleme alımlarında görevlendirilmişlerdir. Bu görevlendirmeler, zamanla kooperatif ve birliklerin, yarı kamusal kuruluşlar olarak görülmelerine ve siyasal iktidarların güdümüne girmelerine neden olmuş; 3186 sayılı Kanunla da kamunun bu kuruluşlar üzerindeki vesayeti daha da ağırlaştırılarak yasal bir niteliğe kavuşturulmuştur.

Kooperatif ve birlikler arz esnekliği bulunmayan tarımsal ürün piyasalarına, müdahale edip, arz fazlası ürünü stoklayarak fiyatların düşmesini önlemişler, fiyatlarda aşırı düşüşlerin yaşandığı dönemlerde piyasaların üretici lehine yönlendirilmesini sağlamışlar, küçük ölçekli üretici ortakların ve gerektiğinde diğer üreticilerin tek tek pazarlama imkanı bulamadıkları ürünlerini satın almış, işlemiş ve uygun pazarlar

bularak satmışlar, satamadıklarının stok maliyetlerini üstlenmişler, kaliteli tohum ve diğer tarımsal girdileri temin etmişlerdir. Tüm bunların sonucunda TSKB'ler, her ne kadar çiftçilerin kurdukları kooperatifler tarafından ekonomik amaçlı olarak oluşturulmuş olsalar da, yönetim açısından siyasi iktidarların güdümünde kalmışlardır.

Birlikler iç piyasa fiyatlarının oluşmasında önemli rol oynamalarına ve piyasa sistemi içinde yer almalarına rağmen, riskleri fiilen taşımadıklarından sistemle tam olarak bütünleşememişlerdir. TSKB'ler, risk taşımamanın rahatlığı içerisinde ve politik müdahalelerle gerçekçi stok maliyeti hesapları yapmamışlar, benzeri müdahale ve tasarruflar nedeniyle de diğer özel sektör kuruluşları ile karşılaştırılmayacak şekilde yüksek üretim maliyetleri ve düşük verimle faaliyet göstermişlerdir. Özellikle devlet destekleme döneminde sağlanan fonlarla karlı olmayan yatırımlara yönelmişler ve yüksek ücretle fazla sayıda personel istihdam etmişlerdir. 4572 Sayılı Kanunla; Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özertleştirilerek, yeniden yapılandırılması, uygulamaya konulan reform paketinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

d. Kamuoyu Tanıtım Kampanyası ve Destek Hizmetleri Projesi

TRUP kapsamında eğitim faaliyetleri de dahil olmak üzere, hizmetlerin finansmanı yoluyla, gerçekleştirilecek faaliyetler ve programlar için ülke çapında bir kamuoyu bilgilendirme kampanyasının tasarımı ve uygulaması öngörülmüştür. Hizmetlerin finansmanı yoluyla, tarımsal istatistik, laboratuvar ve gıda testi, ürün sigortası ve/veya programla ilgili diğer faaliyetlere ilişkin teknik desteğin ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması da hedefler arasındadır.

2.3.6.4. Türkiye'de DGD Uygulaması

Türkiye'de TRUP kapsamında DGD'ye geçilmesinde en önemli neden, istenen etkinlikte olmayan destekleme uygulamalarının düzenlenmesine ihtiyaç duyulmasıdır. Türkiye'de uygulamaya konulan ÇKS ve DGD projesinin amaçları; DGD sisteminin ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamak, ülke genelinde üreticilerin gerçek kayıtlarını yapmak, yürürlükteki mevcut tarımsal desteklerin zamanla kaldırılarak ülke ekonomisine getirdiği aşırı finansman yükünü azaltmak, küçük üreticilere parasal destek

sağlayarak sosyal dengeyi kurmak, 2003 yılından itibaren elde edilen çiftçi kayıtlarına dayalı olarak DGD'den ürün planlaması ve ihracata yönelik ürün desteklerine yönelik olarak yararlanmak, elde edilen çiftçi kayıtlarının her sene güncelleştirilerek sağlıklı tarım politikalarının oluşturulmasını ve özellikle AB'ne giriş için gerekli zemini hazırlamak ve fiyatların serbest piyasa ortamında oluşmasını sağlamak şeklinde belirlenmiştir (Ediz v.d., 2001).

DGD pilot uygulaması, 2000 yılı hasat döneminde başlamıştır. Pilot bölge olarak Ankara Polatlı ilçesi ile Antalya Serik ve Manavgat İlçeleri, Adıyaman Merkez ve Kahta İlçeleri ile Trabzon Akçaabat ve Sürmene ilçeleri Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu tarafından belirlenmiştir. Ödemeler, Ankara'nın Polatlı ilçesi ile Antalya'nın Serik ve Manavgat ilçelerinde arazi sahiplerine, Adıyaman'ın Merkez ve Kahta ilçeleri ile Trabzon'un Akçaabat ve Sürmene ilçelerinde arazisini işleyen ve/veya kiralama yoluyla üretim faaliyetinde bulunan, üretici belgesi olan ve hedef çiftçi olarak belirlenen üreticilere yapılmıştır. Ödeme miktarı, her hedef çiftçi için, 199 dekar kadar olan arazi miktarına, dekar başına 5 ABD doları karşılığı olan Türk Lirası olarak belirlenmiş ve iki taksitle bu ödeme gerçekleştirilmiştir.

Bakanlar Kurulu 12.12.2000 tarih ve 2000/21772 sayılı kararı ile DGD'nin ülke geneline yaygınlaştırılmasını kararlaştırmıştır. Bu karar gereğince hazırlanan 2001/15 no'lu Uygulama Tebliği'nin 21 Haziran 2001 tarih ve 24439 sayılı RG'de yayımlanmasıyla DGD ülke çapında uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile birlikte 2001 yılında ÇKS'nin oluşturulmasına ve 2002 yılından itibaren de verilerin bilgisayara aktarılmasına başlanmıştır. DGD ödemelerinin denetiminden Tarım Bakanlığı sorumludur (Çetin, 2005).

Yıllar itibariyle ÇKS ve DGD'de gerçekleşen değişim ana hatlarıyla Çizelge 5'te ortaya konulmuştur. Buna göre son yıllarda ÇKS'ye kaydedilen alan ve DGD'ye müracaat eden üretici sayısında önemli düzeyde değişim olmazken, dekar başına verilen destek tutarının önemli ölçüde azaldığı ve buna bağlı olarak çiftçi başına verilen ortalama DGD tutarının düştüğü ortaya çıkmaktadır.

Üreticiler DGD'nin ilk kez ülke çapında uygulandığı 2001 yılında bu uygulamaya yeterince ilgi göstermemişlerdir. Bunun da temel nedeni, çiftçilerin desteğe ihtiyaçlarının olmaması değil, yeterli ve ikna edici bilgilendirmenin yapılmamasıdır. Buna karşın zamana bağlı olarak hem DGD'ye başvuran üretici sayısı artmış hem de

DGD'nin tarımsal destekler içindeki payı yükselmiştir. 2002 yılında tarımsal destekler içinde DGD'nin payı %53 iken, 2003 ve 2004 yıllarında %80 dolayında, 2005 yılında ise %55 dolayında seyretmiştir. Türkiye'de 2005 yılından itibaren bitkisel üretimle işigal eden üreticilere temel ve ilave DGD ödemesi vermeye başlanmıştır. Temel DGD ödemesi, ÇKS'de kayıtlı olan çiftçilerin tarımsal faaliyette bulunduğu arazileri üzerinden dekar başına yapılmış, ilave DGD ödemesi ise tavsiye edilen üretim tekniklerini kullanan üreticilere bununla ilgili olarak ayrıca başvurmaları durumunda verilmiştir. Üreticilerin ilave DGD alabilmesi için ya organik yetiştiricilik yapmaları ya da toprak analizi yaptırmaları şartı aranmıştır. Bu kapsamda organik tarım yapan çiftçilere dekar başına 3 YTL ilave DGD, toprak analizi yaptıran çiftçilere ise dekar başına 1 YTL ilave DGD ödemesi yapılması öngörülmüştür (TKB, 2006).

Uruguay Anlaşması'nda bir politikanın üretimden bağımsız olması, çeşitli kriterlerin yerine getirilmesi koşuluna bağlanmıştır. Türkiye'de uygulanmakta olan DGD politikası bu ölçütlere ait koşulları yerine getirmektedir. Eş deyişle Türkiye'de uygulanan DGD politikasında ödemelerin nitelikleri açıkça tanımlanmıştır. Verilen ödeme tutarı; üretim miktarı, üretim faktörü ya da uluslar arası fiyatlar tabanlı olmadığı gibi bunlarla ilişkili de değildir. Bunlarla beraber ödemelerden yararlanmak hiçbir üretimi gerektirmemektedir. Bu nedenle Türkiye'de uygulanan DGD politikası, üretimden bağımsız olarak nitelendirilebilir.

Çizelge 5. Yıllar itibariyle Türkiye'de ÇKS ve DGD'de gerçekleşen değişim

Yıllar	ÇKS'ye kaydedilen alan (milyon da)	DGD miktarı (YTL/da)	DGD verilen maksimum arazi miktarı (da)	DGD'ye müracaat eden çiftçi sayısı (adet)	Çiftçi başına verilen ortalama destek tutarı (YTL)	Toplam destek miktarı (milyar YTL)
2001	122	10	200	2.182.767	540	1,18
2002	163	13,5	500	2.583.032	843	2,18
2003	166	16	500	2.763.856	963	2,65
2004	165	16	500	2.785.342	980	2,64
2005	167	10	500	2.793.245	640	1,65

Kaynak: TKB, (2007)

2.4. Araştırmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri

DGD dünyada son yirmi beş yıllık dönemde üzerinde sıkça tartışılır hale gelmiştir. Bu politika aracı ile ilgili gerçekleştirilen araştırmaların kapsamı ve izlenen yöntemler; ortaya çıkan sonuçların hem ekonomik hem de sosyal yönden tarım sektöründe yer alanları doğrudan ilgilendirmesi, bununla beraber tarım sektöründe olmasalar bile tarım ürünlerini tüketenler ile vergi verenleri dolaylı olarak etkilemesi nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir. Buna karşın, ortaya konulan çalışmalar genel olarak dört grupta değerlendirilebilir.

Makro düzeyde verilerin toplanıp değerlendirildiği çeşitli araştırmalarda, farklı kesimler için DGD sisteminin etkinliği, genellikle OECD'nin geliştirdiği transfer etkinliği araçları olan üretici ve tüketici destek eşdeğeri kullanılarak, farklı ülke ve/veya ülke grupları için hesaplanıp karşılaştırmalı analizler yapılmakta ve bunun sonuçları değerlendirilmektedir. DGD'yi ülke/ülkeler düzeyinde ele alan ve sonuçlarını bu temel ile değerlendiren ilgili çalışmalarda genellikle ikincil verilerden yararlanılmakta ve DGD'nin tarım ekonomisinin unsurlarına ait ne tür değişimler meydana getirdiğine veya bu politika aracının kırsal alanın/bireyin sosyal yapısına has ne tür değişimlerden etkilendiğine dair etmenler göz önünde bulundurulmamaktadır (Demirci, 2000; Tamışık, 2001; Şatlı, 2002; Wier v.d., 2002; Birinci v.d., 2002; İsayev, 2003; Sayın ve Tufan, 2003; Andersson, 2003; Sayan v.d., 2003; Frawley, 2004; Çetin, 2005; Sckokai ve Anton, 2005).

DGD'nin tarımsal yapıya etkisini ortaya koyan ve mikro modellere dayalı belli başlı çalışmalarda (Breen v.d., 2005; Key v.d., 2005; Ahearn v.d., 2005; Goodwin ve Mishra, 2005); bu politika aracının üretim desenine, üretim miktarına, işletmelerin yaşam süresine, işletme dışı işgücüne katılıma etkisi ortaya konulmaktadır.

DGD'nin sosyal bazda değerlendirildiği üçüncü grup araştırmalarda; üreticilerin DGD'ye olan yaklaşımları ve bu yaklaşımlar ile alınan DGD'nin harcadığı yerler üzerinde etkili olan sosyal faktörler üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda ortaya konulan belli başlı çalışmalarda üreticilerin yıllara göre DGD'ye olan yaklaşımlarındaki değişim, DGD'ne yaklaşımı belirleyen faktörler ve DGD'nin tarımsal amaçlı harcanmasını etkileyen sosyal faktörler değerlendirilmektedir (Demirci, 2000; Atak, 2001; Ediz v.d., 2001; Demir, 2003; Aslan ve Boz, 2005).

Görüldüğü gibi DGD ile ilgili ortaya konulan çalışmalar, genellikle ya sadece sosyal ya da sadece iktisadi unsurları bulmaya yöneliktir. Ancak mikro olarak ortaya konulan modelleri baz alan bazı araştırmalarda hem tarım ekonomisine hem de sosyal unsurlara ait bazı veriler ve bunlara ilişkin çeşitli değerlendirmeler de mevcuttur (Gençler 2002; Eraktan v.d., 2004).

Üretimden bağımsız doğrudan gelir desteğini uygulayan hükümetler; eşitlik ilkesi ile hareket ederek ödemeleri, üreticilerin arazi varlığı ile ilişkilendirirler ve coğrafi, iklimsel ve yapısal unsurlardaki farklılıkları göz önüne almazlar. Oysa üretimlerini farklı şartlar altında yapan ve buna bağlı olarak farklı imkan ve ihtiyaçlara sahip olan üreticilerin destekleme sistemlerinden beklentileri de farklılık gösterebilmektedir.

Destekleme sistemlerini yönlendiren hükümet politikalarının, farklı coğrafya, iklim ve tarımsal yapıya ait elementleri değerlendirerek uygulanması, üreticilerin beklentilerinin daha fazla karşılanmasını yani desteklemelerin etkinliğinin artmasını sağlayabilecektir.

Üretimden bağımsız doğrudan gelir desteğini uygulayan ülkelerden biri olan Türkiye’de farklı coğrafyalara ait, hem uygulanan destekleme politikası aracının tarımsal yapıya etkisini ortaya koyan hem de üreticilerin beklenti ve yaklaşımları ile ilgili sosyal normları değerlendiren çalışma sayısı kısıtlıdır ve Karadeniz Bölgesi’nde bu konuyla ilgili bir alan çalışması bulunmamaktadır. Bu araştırma, tarımsal üretim potansiyeli açısından hem Karadeniz Bölgesi’nde hem yurt çapında ön sıralarda yer alan Samsun İli için DGD’nin üreticilerce tarım işletmelerine etkilerinin belirlenmesi, işletmelerin bu politika aracı ile ilgili yaklaşım ve beklentilerinin ortaya konulup, mevcut durumu iyileştirmek için geliştirilebilecek strateji ve politikalara ışık tutabilmek amacıyla yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMA PLANI VE YÖNTEMİ

3.1. Giriş

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın önemi, amacı, kapsamı, araştırma soruları ve hipotezlerin sınanması aşamasında takip edilen yöntem ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmektedir.

3.2. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Kapsamı

DGD'nin çiftçiler tarafından benimsenmesi ve uygulanmasının işletmelere etkilerinin araştırılması, DGD uygulamasının sorunlarının belirlenebilmesi ve mevcut uygulamanın geliştirilebilmesi için çözüm yollarının bulunabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de altı yıldır uygulanan DGD politikasının tarım işletmelerine etkileri konusundaki araştırma sayısı çok azdır. Buna karşın Karadeniz Bölgesi'nde ve Samsun İlinde bu konuda alana yönelik herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Samsun ise tarımsal üretim ve tarım ürünleri ihracatı açısından Türkiye ekonomisine en çok katkı sağlayan illerin başında gelmektedir. Bu nedenle Samsun İlinde uygulanan DGD politikasının etkilerini saptayıcı çalışmalar yapmak ve bu ilde üreticilerin DGD'den yararlanma durumlarını ve DGD'nin tarım işletmelerine etkilerini ortaya koymak önem taşımaktadır.

Samsun İlinin ekonomik ve sosyal gelişmesi, tarımsal gelişmeden mutlaka etkilenecektir. Tarım işletmelerinin gelişmesinin sağlanması, bu sayede üreticilerin gelirlerinin artırılması ise tarım politikası araçlarının etkilerine bağlı olarak gerçekleşecektir. Bu politika araçları içinde halen en yaygın olarak kullanılan araç niteliğindeki DGD'nin, Samsun'daki üreticilere/işletmelere etkilerinin tespiti ve bu kapsamda uygulanma esnasında görülen sorunların belirlenmesi ve mevcut sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek stratejilerin geliştirilmesi DGD'nin daha etkin hale getirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, Türkiye'de uygulanan DGD politikasının mikro düzeyde Samsun İlindeki tarım işletmelerine etkilerinin

araştırılmasıdır. Bununla birlikte, dünyadaki DGD uygulamaları incelenerek Türkiye'deki uygulamanın diğer ülkelerden farklılık gösteren yönlerinin belirlenmesi de hedeflenmiştir. Temel amaçlar doğrultusunda araştırmayla ortaya konulması öngörülen alt amaçlar ise şunlardır:

- DGD kavramı ve doğrudan ödemelerin ekonomisinin ortaya konulması (Bölüm 2),
- Doğrudan ödeme deneyimi olan ülkelerde bu desteğin etkilerinin saptanması (Bölüm2),
- Türkiye'de destekleme politikasının yapısındaki gelişmelerin, Tarım Reformunun ortaya çıkışı, kapsamı ve uygulamasının ortaya konulması (Bölüm 2),
- Samsun İlinin genel ekonomik yapısı, tarımsal yapısı ve üretim durumunun ortaya konulması (Bölüm 4),
- İncelenen işletmelerin sosyo-ekonomik özellikleri, işletmelerin yapısal, üretim ve pazarlama özellikleri ile tarımsal desteklerden yararlanma durumlarının ortaya konulması (Bölüm 5) ve
- DGD'ye ilişkin üreticilerin bilgi kaynaklarını, DGD'ye başvuruda karşılaşılan zorlukları, DGD'ye başvurmayı etkileyen unsurları, DGD hakkında çiftçi düşünceleri ve DGD'nin işletmelere etkilerinin ortaya konulmasıdır (Bölüm 6).

Belirlenen temel ve alt amaçlardan yola çıkılarak Türkiye'de üreticilerin DGD'den yararlanma durumlarının ve DGD'nin etkilerinin imkanlar ölçüsünde belirlenmesine çalışılmıştır. Böylelikle gerek uygulanan Logit Modeli, gerek araştırma alanından elde edilen kalitatif ve kantitatif verilerin istatistiksel yöntemlerle test edilmesi suretiyle Türkiye'de 2010 yılına kadar uygulanması öngörülen DGD'ne yeni bir boyut kazandırması açısından bu araştırmanın orijinal bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma çerçevesinde DGD'nin kullanıldığı alanlar ve bunları etkileyen faktörlerin ortaya konulması ve Türkiye'de DGD öncesi ve sonrası dönemde işletmelerle ilgili girdi ve çıktı unsurlarındaki değişimi bir bütün olarak ele alıp karşılaştıran başka herhangi bir çalışmanın olmaması bu çalışmaya orijinal bir karakter yüklemektedir.

3.3. Araştırma Soruları

Bu bölümde araştırmanın ortaya çıkmasına neden olan ve araştırmanın amacına yön veren sorular belirtilmektedir. Bilindiği üzere çoğu araştırma; sorular, açıklamalar, ilişkiler, karşılaştırmalar, tahminler, genellemeler ve teorilerle ilgilenmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı belirlendikten sonra, bu amaca ulaşmak ve bilimsel bilgiye yeni bir yön vermek amacıyla araştırma sorularının sorulması gerekmektedir. Böylelikle neyin araştırılmak istendiği açık ve net olarak belirlenmiş olmaktadır. Araştırma soruları belirlendikten ve henüz soruların cevaplarına ulaşmadan önce araştırmacı geçmiş deneyimlerine ve çalışmalarına dayanarak, kendi hipotezlerini ortaya koymaktadır. Daha sonra ise çeşitli istatistiksel yöntemler aracılığıyla hipotezlerin test edilmesi yoluna gidilmektedir. Hipotezlerin test edilmesiyle birlikte araştırma sorularının açıklık kazandığını söylemek mümkündür. Bu noktada elde edilen sonuçlara göre daha sonraki araştırmacılara yol göstermesi açısından genellemeler yapılması yoluna gidilmektedir.

Buna göre bu araştırmanın ortaya çıkmasına neden olan ve araştırmaya yön veren temel araştırma soruları aşağıda belirtilmiştir.

- Araştırma kapsamında DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmecilerin sosyo-ekonomik özellikleri nelerdir?
- İnceleme alanındaki DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin yapısal özellikleri nelerdir?
- DGD'den faydalanan işletmelerde DGD'ye ilişkin bilgi kaynakları nelerdir? Bu bilgi kaynaklarının önem derecesi nedir? DGD'ye başvuruda karşılaşılan zorluklar nelerdir? Bu zorlukların önem sırası nedir? DGD'ye başvurulmamışsa nedenleri nelerdir? DGD'ye başvurulmamasına neden olan etmenlerin önem derecesi nasıldır?
- İncelenen işletmelerin DGD'den yararlanma düzeylerinde yıllara göre değişim nasıldır?
- İşletmelerde DGD'nin kullanıldığı alanlar nelerdir? DGD'nin kullanım alanını etkileyen faktörler nelerdir?
- DGD'den faydalanan işletmelerde gerçekleştirilen ödemelerin; DGD uygulaması öncesindeki şartlar ile karşılaştırıldığında; ekim alanı, hayvan varlığı, girdi kullanımı, üretim miktarı, verim düzeyi, işletme geliri ve tarımsal desteklerden yararlanmaya etkileri nelerdir?

- DGD'den yararlanmayı etkileyen sosyal ve ekonomik unsurlar nelerdir?
- Çiftçilerin DGD ödemeleriyle ilgili olarak ödeme kriteri, ödeme şekli, ödeme düzeyi ve ödeme zamanı ile ilgili düşünceleri nasıldır? Eğer düşünceleri olumlu değilse bunun nedenleri nelerdir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranması amacıyla bir sonraki aşamada, soruların cevaplandırılabilmesinde rol oynayan değişkenler belirlenmektedir.

3.4. Araştırma Hipotezleri

Bu bölümde araştırma sorularına cevap aranması ve araştırmacının istatistiksel testler yapılmadan önce, alana ilişkin daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesi ve üreticilerle anket ve mülakat yapılarak gerçekleştirilen pilot çalışma sonucu elde edilen deneyimlere bağlı olarak oluşturduğu araştırma hipotezleri belirtilmektedir. Araştırma kapsamında ortaya konulan bu hipotezler şunlardır:

- DGD'den faydalanan ve faydalanmayan çiftçilerin sosyo-ekonomik özellikleri arasında bir farklılık bulunmamaktadır.
- DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerin yapısal özellikleri arasında bir farklılık yoktur.
- DGD'den faydalanan işletmelerde DGD'ye ilişkin bilgi alınan kaynaklar ve DGD'ye başvuruda karşılaşılan sorunların önem sırası açısından bir fark yoktur. DGD'ye başvurulmamasına neden olan etmenlerin önem derecesi arasında bir fark yoktur.
- İncelenen işletmelerin yıllara göre DGD'den yararlanma düzeyleri açısından bir fark yoktur.
- DGD'nin tarımsal faaliyetlerde kullanılması ile işletmelerin özellikleri arasında bir fark yoktur.
- Tarım işletmelerinde DGD uygulaması öncesi ve sonrası; ekim alanı, hayvan varlığı, girdi kullanımı, üretim miktarı, verim düzeyi, işletme geliri ve tarımsal desteklerden yararlanma durumu arasında bir fark yoktur.
- DGD'den yararlanmayı etkileyen unsurların etki dereceleri arasında bir fark yoktur.
- Çiftçilerin DGD ödemeleriyle ilgili olarak ödeme kriteri, ödeme şekli, ödeme düzeyi ve ödeme zamanı ile ilgili düşünceleri arasında bir fark yoktur.

Daha sonra ise, çiftçilerle yüz yüze yapılan mülakat ile elde edilen verilerin uygun istatistiksel testlerden faydalanarak sınanması yoluna gidilmiştir.

3.5. Araştırma Değişkenleri

Bu bölümde araştırmada yer alan sorular ve hipotezlerin test edilmesinde kullanılan değişkenler ve değişkenlerin ölçümünde kullanılan ölçüm yöntemleri Çizelge 6'da gösterilmektedir. Araştırma değişkenleri, daha önceden açıklanan amaçlar ve soruların açığa kavuşturulması amacıyla ortaya konulan çeşitli bağımlı ve bağımsız değişkenlerden meydana gelmektedir. Böylelikle belirtilen bu değişkenler ve değişkenlerin ölçümünde kullanılacak araçlardan yararlanılarak araştırma sorularına yanıt aranması ve hipotezlerin sınanması yoluna gidilmiştir.

Çizelge 6. Değişkenler ve ölçümlerinde kullanılacak araçlar

Kavram ve Değişken	Ölçüm Aracı	Kavram ve Değişken	Ölçüm Aracı
Çiftçilerin Sosyo-ekonomik Özellikleri		DGD'nin Kullanım Alanları	
• Yaş	Ortalama, oran, frekans, t istatistiği	• Kullanım yönü	YTL, oran
• Eğitim durumu	Ortalama, frekans, t istatistiği	• Kullanım alanını etkileyen unsurlar	enformasyon skoru, t istatistiği
• Nüfus	Ortalama		
• Nüfusun cinsiyet yapısı	Oran, frekans	DGD'nin İşletme Ekonomisine Etkileri	
• İktisaden aktif nüfus	Oran	• Ekim alanı ve hayvan varlığına etkisi	da, adet, endeks, F istatistiği,
• Yabancı işgücü kullanımı	Ortalama, oran, frekans, ki kare	• Girdi kullanımına etkisi	kg, endeks, YTL, F istatistiği
• Örgütlenme düzeyi	Kişi sayısı, oran, ki kare	• Verim düzeyine etkisi	kg/da, endeks, F istatistiği
• Sosyal güvence durumu	Oran, frekans	• Üretim miktarına etkisi	kg, endeks, F istatistiği
• İşsizlik durumu	Oran	• İşletme gelirine etkisi	YTL
• Göç durumu	Oran, frekans, t istatistiği	• Tarımsal destekten yararlanmaya etkisi	Oran
İşletmelerin Ekonomik Unsurlarına Ait Değişkenler		DGD'den yararlanmayı etkileyen unsurlar	
• Arazi büyüklüğü	da, t istatistiği	• Sosyal ve ekonomik yapı	Logit
• Arazi mülkiyeti	da, oran		
• Arazi tasarruf durumu	da, oran	Çiftçi Düşünceleri	
• Hayvan varlığı	Adet, oran	• Ödeme kriteri ve şekli	Adet, oran
• Üretim miktarı	Kg	• Ödeme düzeyi	YTL
• Verim durumu	Kg/yıl, lt/yıl, ton/yıl	• Ödeme zamanı	Oran
• Gelir düzeyi	Adet, oran, YTL, t istatistiği		
DGD'ye İlişkin Sosyal Sonuçlar			
• DGD'ye ilişkin bilgi kaynakları	Oran, frekans		
• Başvuruda karşılaşılan zorluklar	Oran, enformasyon skoru		
• DGD'ye başvurmama nedenleri	Adet, oran		
DGD'den yararlanma düzeyi			
• Yıllara göre yararlanma durumu	Oran, endeks, adet, YTL, adet/da		

3.6. Araştırma Modeli ve Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın temel hedefi olarak belirlenen Türkiye’de uygulanan DGD politikasının mikro düzeyde Samsun İlindeki tarım işletmelerine etkilerinin ortaya konulması ve bu amaçla saptanan amaçlar, hipotezler, değişkenler ve araştırma sorularıyla paralel olarak araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma modelleme tekniğinin kullanılmasındaki temel düşünce, karmaşık bir yapı sergileyen sistemler, durumlar ve ilişkilerin daha basite indirgenmesi ve gerçekliği daha az kapsamlı ama ana hatlarını da yansıtacak şekilde ortaya koyabilmektir (Demiryürek, 2000).

Bu araştırma çerçevesinde araştırmanın temel özelliklerini, işlevlerini ve bileşenlerini ve bunların kendi aralarındaki ilişkilerini bütünsel bir yapıda görebilmek amacıyla Şekil 1’deki modelleme tekniğine başvurulmuştur.

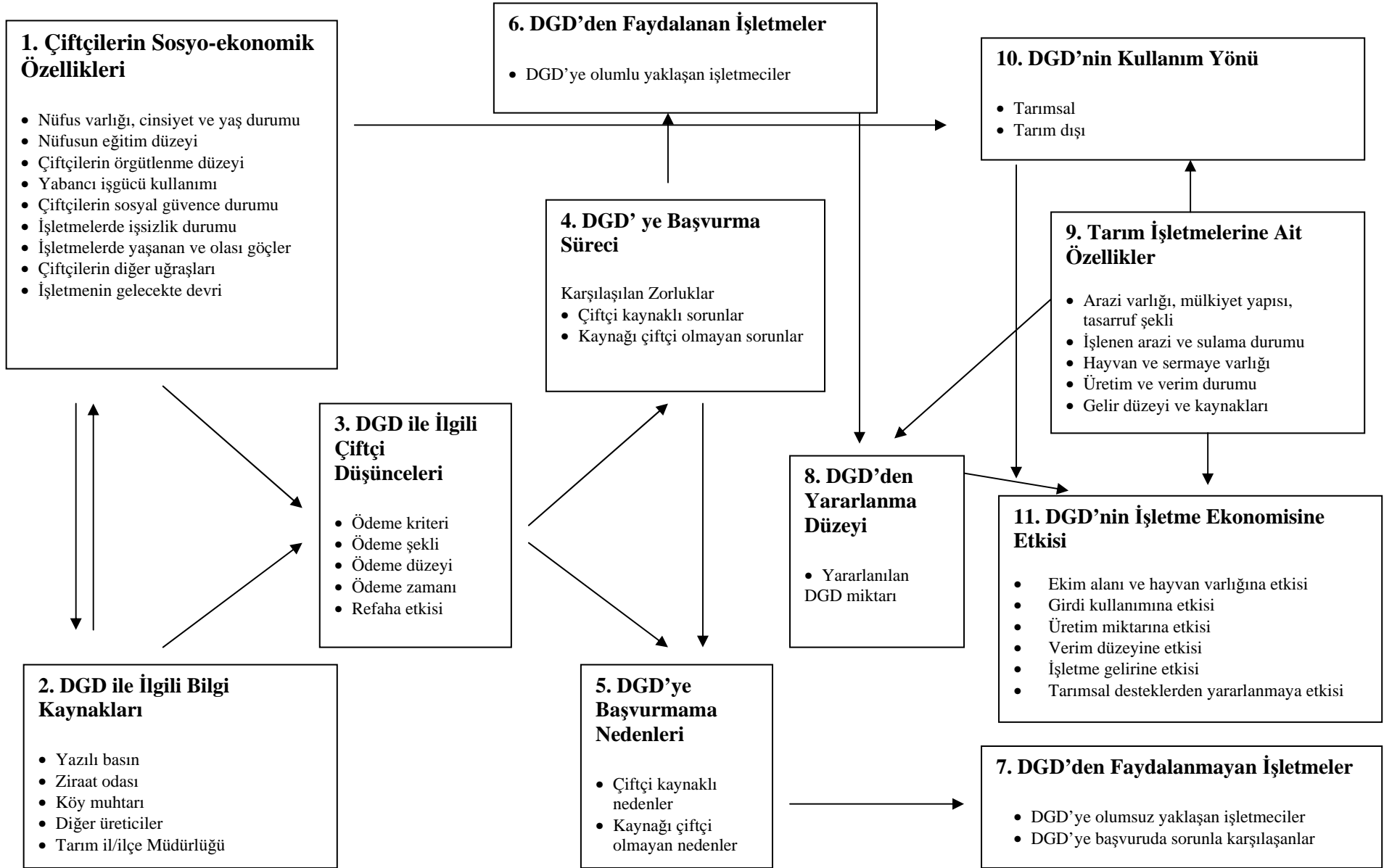
Şekildeki 1 numaralı kutu, çiftçilerin sosyo-ekonomik iskelet yapısını oluşturmaktadır. İşletmecilerin sahip oldukları sosyo-ekonomik özellikler, DGD ile ilgili çiftçi tutum ve davranışlarının şekillenmesine katkı sağlayabilmekte ve DGD’nin kullanım yönünün belirlenmesinde etkili olabilmektedir.

Şekildeki 2 numaralı kutu DGD’ye ilişkin bilgi kaynaklarıdır. Bu bilgi kaynakları; çiftçilerin her türlü iletişim aracından DGD’ye ilişkin aldıkları mesajların bütününden oluşmaktadır. Üreticilerin DGD’ye ilişkin aldıkları mesajların niteliği, çiftçi tutumlarının olumlu ya da olumsuz olarak şekillenmesinde rol oynayabilmektedir.

Şekilde 1 ve 2 numaralı kutularda yer alan çiftçilerin sosyo-ekonomik özelliklerine ve DGD ile ilgili bilgi kaynaklarına ait unsurlar karşılıklı olarak birbirlerini etkileyebilmektedir.

Çiftçilerin sosyo-ekonomik yapısı ve DGD’ye ilişkin, her türlü iletişim aracından aldıkları olumlu ya da olumsuz mesajlar, Şekildeki 3 numaralı kutuda belirtilen, DGD’ye ilişkin temel özellikler (ödeme kriteri ve şekli, ödeme zamanı ve ödeme düzeyi, refaha etkisi) ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında rol oynamaktadır.

Eğer üreticiler, DGD’den faydalanmanın refah düzeylerini artıracığını düşünür ve bu doğrultuda DGD’ye başvurmaya karar verirlerse; Şekilde 4 numaralı kutuda belirtilen DGD’ye başvuru sürecine başlayacaklardır. Ancak çiftçi kaynaklı ya da kaynağı çiftçi olmayan sorunlara bağlı olarak, başvuruda zorluklar çıkabilecektir.

Şekil 1. Araştırmanın uygulanmasında kullanılan modelleme tekniği

Üreticiler DGD ile ilgili olarak olumsuz düşünüyor ya da DGD'ye başvurmak istediği halde önlerine çıkan zorluklar ya da eksikliklerinden dolayı DGD'den faydalanamıyorsa Şekilde 5 numaralı kutuda belirtilen DGD'ye başvurmama/başvuramama nedenleri ile ilgili unsurlar ortaya çıkar.

Eğer işletmeciler DGD'ye başvurmaya karar verir ve başvurularını tamamlarlarsa işletmeleri Şekilde 6 numaralı kutuda belirtilen DGD'den faydalanan işletmeler kategorisi içine girer. Üreticiler DGD'ye başvurmak istemez veya başvurmak istedikleri halde ortaya çıkan pürüzlerden dolayı DGD'ye başvuramazlarsa, işletmeleri Şekilde 7 numaralı kutuda belirtilen DGD'den faydalanmayanlar kategorisi içine girer.

Şekilde 8 numaralı kutuda belirtilen DGD'den yararlanma düzeyi (yararlanılan DGD miktarı); DGD'den faydalanan işletmelerin arazi varlığı ve mülkiyet yapısından etkilenmektedir.

Şekilde 9 numaralı kutuda tarımsal işletmelere ait özellikler belirtilmiştir. Tarımsal işletmeye ait özellikler ile işletmelerin iktisadi durumu ifade edilmektedir. Bu özellikler DGD'nin kullanım yönünü ve DGD'den yararlanma düzeyini etkilediği gibi aynı zamanda işletme ekonomisi üzerinde de etkilidir.

DGD'nin kullanım yönü Şekilde 10 numaralı kutuda belirtilmiştir. DGD'den faydalanan üreticilerin, aldıkları DGD'yi kullandıkları alanlar tarımsal olabileceği gibi, tarım dışı da olabilir. Bunun üzerinde etkisi olan unsurlar; çiftçilerin sosyo-ekonomik özellikleri ve tarım işletmelerine ait özelliklerdir.

DGD'den yararlanma düzeyi, tarım işletmelerine ait özellikler ve DGD'nin kullanım yönü, Şekilde 11 numaralı kutuda belirtilen DGD'nin işletme ekonomisine etkisinde rol oynar. DGD'nin işletme ekonomisine etkisi ise hem girdi hem de çıktı tabanlı olarak ortaya çıkabilir.

3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Alan araştırmalarına yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaların ortak özellikleri incelendiğinde, temel araştırma sınırlılıkları olarak zaman, mali yetersizlikler ve araştırma alanına ulaşım sınırlılıklarının ön planda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu araştırma kapsamında da belirtilen konularda sınırlılıklarla karşılaşmıştır.

Veri toplama yöntemi olarak tercih edilen mülakat çalışmaları dışında, deneklerin sorulara açıklıkla cevap vermelerini ve çekinmemelerini sağlamak için sesli ve görsel kayıtların kullanılmaması da araştırmanın diğer sınırlılıkları içerisinde gösterilebilir. Mülakatlar esnasında araştırmacıdan çekinmeye bağlı olarak, bazı deneklerin ürün gelir kalemlerini düşük ve ürün gider kalemlerini yüksek gösterme çabası içine girdikleri tespit edilmiştir. Bu anketler ya aynı deneklerle gerçeğine uygun şekilde tekrar yapılmış ya da iptal edilerek başka deneklerle yeniden yapılmıştır. Ancak bu durum bazı köylerde mülakat yapılabilecek denek bulmada bir sınırlılık meydana getirmiştir. Gerçekleştirilen anketlerin hemen hemen tamamının erkek üreticilerle yapılması ise araştırmada kadın üreticilerin DGD'ye bakış açısının ortaya konulamaması bakımından ortaya çıkan başka bir sınırlılıktır.

3.8. Verilerin Toplanması

Yapılacak çalışma ile ilgili uygun verilerin toplanması öncelikle araştırmanın amacının ve yönteminin açıkça belirlenmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla araştırma projeleri açısından konuyu ele alacak olursak, araştırma konusu, kapsamı, araştırma soruları, hipotezler ve değişkenlerin alan çalışması yapılmadan önce belirlenmesi önem taşımaktadır. Belirlenen bu hususlar dikkate alınarak kalitatif ve kantitatif veriler arasından uygun olanların seçilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın birincil verileri, üreticilerle yüzyüze gerçekleştirilen anketler ve yapılan mülakatlar yoluyla, ikincil verileri ise diğer araştırmacıların çalışmaları, Tarım İl Müdürlüğü kayıtları, Türkiye İstatistik Kurumunun verileri, konuyla ilgili diğer yazılı materyaller ve internet ortamından temin edilmiştir.

Bu araştırma kapsamında veri toplama yöntemleri arasından anket ve mülakat yöntemi uygulanmıştır. Anket, herhangi bir konu ile ilgili durum ve tutumu belirlemek için düzenlenmiş ayrıntılı ve kapsamlı soru dizisidir. Mülakat ise bir kimsenin bir konu veya sorunla ilgili görüşlerini almak için yapılan görüşmedir. Anket kapsamında üreticilere sorulan sorular araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan örnek anket formu ekler kısmında yer almaktadır. Anket yöntemi ile birlikte mülakatın tercih edilmesinde, insanların yazılı olarak ifade etmekten kaçındığı bazı düşüncelerini, konuşma ve kayda alınma durumu olmadığında daha rahat

olarak aktaracağı düşüncesi rol oynamıştır. Dolayısıyla tek bir veri toplama yönteminin meydana getirebileceği olumsuzluklardan korunmak amacıyla, bunu doğrulayan diğer bir yöntemin de kullanılmasıyla verilerin güvenilirliğinin artacağı düşünülmüştür. Soruların hazırlanması aşamasında ise araştırmanın temel ve alt amaçları göz önünde bulundurulmuştur.

3.9. Örneklemeye Metodu ve Büyüklüğü

Bu çalışma, Samsun ilindeki tarım işletmeleri arasından, belirlenen örneklemeye metodu ile seçilen işletmelerde yürütülmüştür. Örneklemeye kullanılacak yöntem, populasyonun özelliği, araştırmanın amacı ve araştırma kısıtları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Anket ve mülakat yapılacak işletmelerin belirlenmesinde, bütün işletmelerin örneğe girme şansının eşit olması hedeflendiği için “basit tesadüfi örneklemeye yöntemi” bu çalışmaya temel teşkil etmiştir. Örneğe girecek işletme sayısının belirlenmesi amacıyla, basit tesadüfi örneklemeye metoduna göre aşağıdaki formül kullanılmıştır (Yamane, 1967; Cochran, 1977):

$$n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0 - 1}{N}}$$

Formülde; N ana kütleye dahil işletme sayısını (86382), n_0 sonlu düzeltme faktörünün 1'e eşit olduğu durumdaki örnek hacmini ifade etmektedir ve $n_0 = Z^2 \cdot p \cdot q / d^2$ eşitliği ile hesaplanmaktadır. Bu eşitlikte d ortalama izin verilen hata payını, p ortalama daha küçük değerlerin meydana gelme ihtimalini, q ortalama daha büyük değerlerin meydana gelme ihtimalini, Z standart normal dağılım tablosunda istenen güven derecesini gösteren değeri ifade etmektedir.

Araştırmada ortalama izin verilen hata payı %10 olup, %95 güven aralığında gerekli örnek hacmi 96'dır. Ana kütle oluşturulan işletmeler arasından hangileriyle görüşüleceğinin belirlenmesinde tesadüfi sayılar tablosundan yararlanılmıştır.

Örnek hacminin %25'i kadar yedek işletme belirlenmiş ve asil işletmelere ulaşamadığı durumlarda yedekleri ile anket yapılmıştır. Gerçekleştirilen anketlerle tesadüfen seçilen 96 işletmeden 80 tanesinin DGD'den faydalanan işletme ve 16

tanisinin ise DGD'den faydalanmayan işletme olduğu belirlenmiştir. Çizelge 7'de örneğe çıkan işletmelerin ilçelere göre dağılımı verilmiştir.

Çizelge 7. Örneğe çıkan ve anket yapılan işletmelerin ilçelere göre dağılımı

Gidilen ilçeler	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler toplamı
Alaçam	1	1	2
Ayvacık	5	-	5
Bafra	12	1	13
Çarşamba	16	3	19
Havza	9	2	11
Kavak	5	2	7
Ladik	4	2	6
Merkez	4	1	5
Ondokuzmayıs	5	-	5
Salıpazarı	4	1	5
Tekkeköy	4	-	4
Terme	4	1	5
Vezirköprü	7	2	9
Toplam	80	16	96

3.10. Verilerin Analizinde İzlenen Yöntem

İşletme sonuçlarının analiz ve değerlendirilmesinde tarım işletmeleri DGD'den faydalanan işletmeler, DGD'den faydalanmayan işletmeler ve işletmeler ortalaması olarak üç gruba ayrılarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada anket yoluyla elde edilen verilerin değerlendirilmesinde yüzde, aritmetik ortalama gibi tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. DGD'den yararlanan işletmeler ile yararlanmayan işletmelerin incelenen değişkenler açısından farklı olup olmadığının ortaya konulmasında ve DGD'den yararlanan işletmelerde incelenen değişkenlerde zaman içinde değişikliğin meydana gelip gelmediğinin belirlenmesinde ise farklılık gösteren istatistiki testlerden yararlanılmıştır. Bu amaçlarla gruplandırılmış verilerle ifade edilen değişkenler için ki kare (χ^2) testi; gruplandırılmamış verilerde ise varyans analizi ve student – t testinden yararlanılmıştır. Verilerin istatistiki analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır.

Gayri safi üretim değerinin hesaplanmasında tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarının, çiftçinin eline geçen fiyatlarla çarpılması sonucu bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki üretken artışlar ilave

edilmiştir. Gayri saf hasıla ise, gayri safi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen binaların kira karşılığının eklenmesiyle elde edilmiştir. Konut değerinin %5'i kira karşılığı olarak kabul edilmiştir. İşletme dışı tarım gelirlerinin hesaplanmasında üreticilerin beyanları esas alınmıştır. Gayri safi hasıladan, kira ve ortakçılık payı ile borç faizi hariç işletme masraflarının çıkarılması ile "saf hasıla" hesaplanmıştır (Erkuş v.d., 1995).

Tarımsal gelir; saf hasılaya aile iş gücü karşılığının eklenmesi ve bundan kira-ortakçılık payları ile borç faizlerinin çıkarılması ile elde edilmiştir (Erkuş ve Demirci, 1985).

İşletmelerde mevcut iş ve irat hayvanlarının büyükbaş hayvan birimi (BBHB)'ne dönüştürülmesinde; boğa için 1.40, inek ve manda için 1.00, düve ve tosun için 0.70, dana için 0.50, buzağı için 0.16, koç için 0.12, koyun için 0.10 ve kuzu için 0.05 katsayıları kullanılmıştır (Erkuş ve Demirci, 1995).

İşletmelerde üretilen ancak, yine işletmede bir başka faaliyet dalında girdi olarak kullanılan saman, gübre gibi yan ürünler çift sayıma meydan vermemek için üretim değerleri içinde gösterilmemiştir. Bu gibi ara ürünler, değerlendirildikleri faaliyetin gelirleri içinde yer almaktadırlar (Ceyhan, 2003; Barry v.d., 1979'den).

Önceki yıllara ait YTL cinsinden ortaya konulan verilerin 2006 yılı itibariyle değerlendirilip, reel bazda karşılaştırmaların yapılabilmesi için yıllık Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) ortalamalarından yararlanılmıştır. Endeksler, ayrıca DGD öncesi için temel alınan 2000 yılına göre DGD'nin ekim alanı, hayvan varlığı, girdi miktarı, üretim miktarı ve verim düzeyine etkilerinin ortaya konulması ve değişim seviyesinin tespitinde kullanılmıştır.

Araştırmada çiftçilerin DGD'den yararlanma durumunu etkileyen faktörlerin belirlenmesinde logit modeli kullanılmıştır. Bağımlı değişken 0 veya 1 değeri alabilen sınırlı bir değişken olduğundan bu çalışmada logit modeli tercih edilmiştir (Carus, 2005; Greene, 2000'den). DGD'den faydalanan kişiler 1, DGD'den faydalanmayan kişiler ise 0 olarak modele dahil edilmiştir. DGD'den faydalanma durumu üzerine etkisi olan değişkenler; daha önce tarımsal destekten yararlanma, tapunun ait olduğu kişi sayısı, il/ilçe merkezine gitme sıklığı, kullanılan kredi miktarı, elde edilen tarım dışı gelir miktarı, tarımla uğraşılan süre, çiftçi örgütlerine üyelik durumu ve çiftçinin eğitim süresi olarak belirlenmiştir.

Logit modelinde DGD'den yararlanan bir kişi olma ihtimali; P_i , aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$P_i = \frac{e^{x p^{Z_i}}}{1 + e^{x p^{Z_i}}}$$

Formülde Z_i DGD'den yararlanma ihtimalini etkileyen tesadüfi değişkeni ifade etmektedir. Bu yüzden bir işletmeci için aşağıdaki eşitliği yazmak mümkündür:

$$Z_i = \ln \frac{P_i}{1 - P_i} = \beta_0 + \sum_{n=1}^n \beta_n X_{ji}$$

Formüllerde β 'lar bilinmeyen parametreleri, X ise DGD'den yararlanma durumunu etkileyen faktörleri ifade etmektedir.

DGD'den yararlanma durumunu etkileyen faktörlerin tahmininde "En yüksek olabilirlik" metodu kullanılmıştır. Logit modeli ile ilgili analizler SPSS paket programında yapılmıştır.

4. SAMSUN'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

4.1. Genel Ekonomik Yapı

Samsun, Karadeniz Bölgesi'nin orta Karadeniz bölümünde yer alan, etrafı batıda Sinop, güneybatıda Çorum, güneyde Amasya ve Tokat, doğuda Ordu illeri ve kuzeyde Karadeniz ile çevrili, 15 ilçe ve 945 köye sahip bir ildir. Toplam yüzölçümü 9579 km²'dir (TUİK, 2007).

2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre İlin toplam nüfusu 1.209.137 kişidir. Bu nüfusun %52,53'ü şehirde, %47,47'si ise köyde ikamet etmektedir (DİE, 2001).

İl, yeryüzü şekilleri bakımından üç ayrı özellik göstermektedir. Birincisi güneyindeki dağlık kesim, ikincisi dağlık kesimle kıyı şeridi arasında kalan yaylalar ve üçüncüsü yaylalarla Karadeniz arasındaki kıyı ovalardır.

Samsun, akarsu bakımından oldukça zengindir. Başlıca akarsuları Kızılırmak, Yeşilirmak, Mert Irmağı, Terme Çayı, Kürtün ve Abdal Dereleridir. Yeşilirmak ve Kızılırmak'ın denize döküldüğü alanda alüvyonların birikmesi sonucunda Türkiye'nin en önemli delta ovalarından Bafra ve Çarşamba ovaları oluşmuştur.

İlin iklimi, sahil ve iç kesimlerde değişiklik gösterir. Sahil şeridi Karadeniz'in etkisinde olmasına karşın, iç kesimler dağların etkisi altındadır. Ortalama sıcaklık 15°C, ortalama yağış miktarı ise 735 mm'dir (TUİK, 2007).

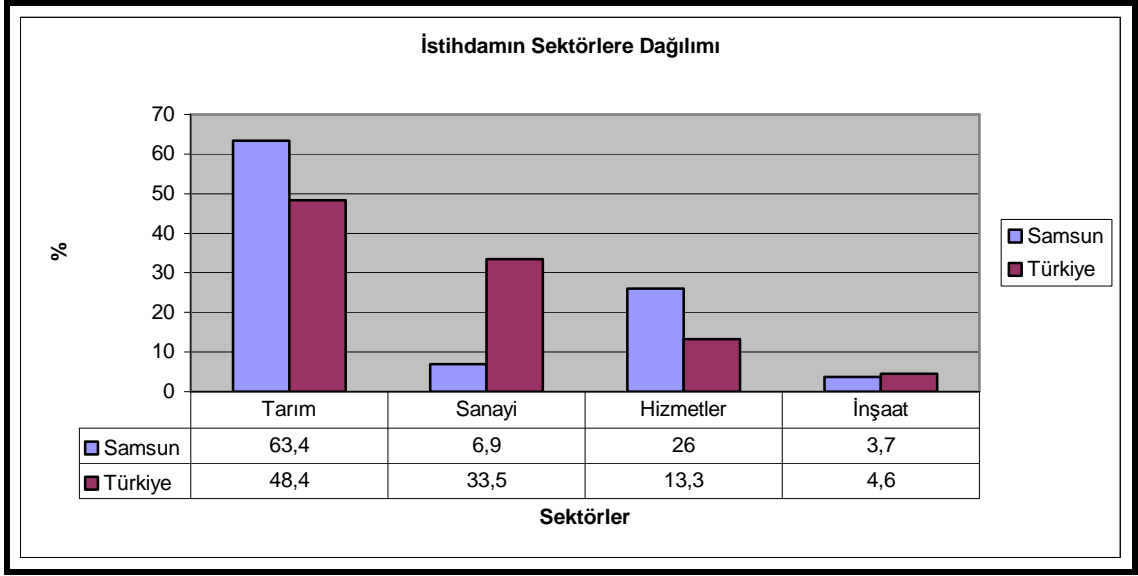
Kent, Karadeniz havzasına açılan ilk deniz kapısı ve İç Anadolu'ya açılan ilk kara kapısı olma özelliğine, deniz, kara, hava ve demir yolu ulaşım imkanlarına sahiptir.

Samsun'un ekonomisinin şekillenmesinde ve ilin Orta ve Doğu Karadeniz'in en büyük metropolü haline gelmesinde yukarıda bahsedilen demografik, coğrafi ve iklimsel özellikler belirleyici rol oynamaktadır.

Kişi başına düşen GSYİH bakımından il, Türkiye ortalamasının altında olup, 81 il içinde 37. sıradadır. Samsun'da 2000 yılında 1.726 bin YTL olan GSYİH'nın %22,6'sı tarım sektöründen, %18,2'si sanayi sektöründen ve %59,2'si hizmetler sektöründen elde edilmiştir. İl'in ekonomik yapısını oluşturan sektörlerin başında tarım

gelmektedir. Türkiye’de üretilen tarımsal ürünlerin %2,7’si Samsun’da üretilmektedir. (DİE, 2006).

2004 yılı itibariyle Türkiye’nin gerçekleştirdiği ihracatın %0,21’i ve ithalatın %0,52’si Samsun ilinden yapılmıştır. İlden gerçekleştirilen ihracatın %52’lik kısmı tarım ve ormancılık, %48’i ise imalat sektörü kökenlidir. İthalatın ise %51’i imalat, %20’si madencilik, %13’ü tarım ve ormancılık, %14’ü ise diğer sektörler kaynaklıdır (TUİK, 2006).

Şekil 2. Samsun ve Türkiye bazında istihdamın sektörlere dağılımı (%) (DİE, 2001)

Samsun’da tarım, hizmetler ve inşaat sektörlerinde çalışanların oranı Türkiye ortalamasının üzerinde iken; sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı Türkiye ortalamasının çok altındadır. Samsun’un istihdam yapısı da ağırlıklı olarak tarımdan etkilenmiştir. İstihdamın %63,4’ü tarım sektöründe olup, il ihtiyacından daha fazla gerçekleştirilen tarımsal ürünler, özellikle yurtiçi pazardaki tüketicilere sunulmaktadır. Samsun’da 2006 yılı itibariyle işsizlik oranı %12,3 olup, Türkiye genelindeki işsizlik oranından (%9,9) daha yüksektir (TUİK, 2007).

Samsun’da sanayi, ağırlıklı olarak tarıma dayalıdır. Tarımsal sanayinin gelişme kaydettiği başlıca ürünler; fındık, çeltik, buğday, süt ve et iken, meyve ve sebze ürünlerine ait sanayi tesisi sayı ve kapasitesi çok sınırlıdır. Tarım dışı sanayi ise yeterince gelişme kaydedememiştir (Mazgal, 2006). İlde sanayi sektöründe çalışanların oranı %6,9 olup, Türkiye ortalamasının yaklaşık 1/5’i kadardır (TUİK, 2006).

Şekil 3. Samsun İline bağlı ilçeler ve komşu illerin genel görünümü

4.2. Tarımsal Yapı ve Üretim Durumu

4.2.1. Arazi Varlığı ve Kullanımı

Samsun'un toplam arazi varlığı yaklaşık 958 bin hektar olup, 2006 yılı itibariyle arazi varlığının %47,53'ü tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Toplam arazinin %37,39'u orman ve fundalık, %11,56'sı yerleşim alanı ve %3,52'si çayır ve mera alanıdır. Toplam tarım arazisinin ise %66,51'i tarla arazisi, %20,03'ü meyvelik, %8,49'u sebzelik, %1,14'ü kavak, %0,04'ü bağ, %0,01'i zeytinlik ve %3,78'i tarıma elverişli olup kullanılmayan araziden oluşmaktadır. Tarım arazisinin %75,38'i sulanmayan ve %24,62'si ise sulanan araziden meydana gelmektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8. 2006 yılı itibariyle Samsun ilinin arazi kullanım durumu

Arazi kullanım durumu	Alan (ha)	Oran (%)
Toplam tarım alanı	455.324	47,53
• Tarla alanı	302.861	31,61
• Meyve alanı	91.227	9,52
• Sebze alanı	38.676	4,04
• Kavak alanı	5.194	0,54
• Bağ alanı	200	0,02
• Zeytin alanı	25	0,01
• Tarıma elverişli olup kullanılmayan alan	17.141	1,79
Orman ve fundalık alan	358.107	37,39
Yerleşim alanı	110.748	11,56
Çayır mera alanı	33.721	3,52
Toplam alan	957.900	100,00

Kaynak: TKB, (2007)

Çizelge 9. Samsun İli tarım arazisinin arazi sınıfları itibariyle dağılımı

	Sınıflar								Toplam
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Tarım arazisi (ha)	44642	100108	71700	108919	-	27066	102889	-	455324
Oran (%)	9,80	21,99	15,75	23,93	-	5,94	22,59	-	100,00

Kaynak: TKB, (2007)

Samsun'da tarım topraklarının %31,79'u I ve II. sınıf arazi içerisinde yer almaktadır. Bu topraklar iyi tarım yöntemleriyle güvenlik içinde ürün yetiştirilebilecek çok iyi arazi grubunu oluşturmaktadır. İl içerisinde III. ve IV. sınıf tarım arazilerinin oranı %39,68'dir. Bu tip araziler, gerekli tedbirler alındığında sınırlı işlemeli tarım yapılabilecek bir yapıya sahiptirler. İlde tarım arazisinin %28,53'ünü VI. ve VII. Sınıf araziler oluşturmakta olup, bu tip araziler dik, erozyona müsait ve tarıma elverişsiz niteliktedirler (Çizelge 9). Samsun'da tarım arazisinin ağırlıklı olarak ilk dört sınıf içinde yer alması, tarımsal üretim potansiyelinin yüksekliğini ortaya koymaktadır.

4.2.2. Tarımsal Üretim Değeri ve Kaynakları

Samsun'da 2006 yılı itibariyle toplam tarım işletmesi sayısı 86.382'dir. Tarım işletmelerinin %85,37'si hayvansal ve bitkisel üretimi birlikte gerçekleştirirken, %14,23'ü sadece bitkisel üretim ve %0,4'ü de sadece hayvansal üretim yapmaktadır. (TKB, 2007).

İlde 2006 yılında tarım sektöründen yaklaşık 2 milyar YTL'lik bir üretim değeri sağlanmış olup, bu değer %84,62'si bitkisel üretim, %13,53'ü hayvansal üretim ve %1,85'i ise su ürünlerinden elde edilmiştir (Çizelge 10). Türkiye'de ise tarımsal üretim gelirlerinin %75,49'u bitkisel üretim ve %24,51'i hayvansal üretim kökenlidir (TUİK, 2007). İlde tarımsal faaliyetlerin bitkisel üretim ağırlıklı olmasında, sahip olunan iki büyük ovada özellikle sebze yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapılmasının etkisi bulunmaktadır.

Çizelge 10. 2006 yılı itibariyle Samsun İli tarımsal üretim değeri

Tarımsal üretimin unsurları	Elde edilen gelir (YTL)	Oran (%)
Bitkisel üretim	1.880.650.562	84,62
Hayvansal üretim	300.762.071	13,53
Su ürünleri	40.873.485	1,85
Toplam	2.222.286.118	100,00

Kaynak: TKB, (2007)

4.2.3. Bitkisel Ürünler Ekim Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Samsun'da 2006 yılı itibariyle toplam ekim/dikim alanı 438.183 ha'dır. İlin doğal yapısı; tahıl, baklagil, endüstri bitkileri, yağlı tohumlar, yumru bitkiler, yem bitkileri, sebze ve meyvenin yetiştirilmesine uygundur. Kıyı kesimlerde meyve ve sebze yetiştiriciliği ön plana çıkarken, iç kesimlerde tahıl, baklagil, endüstri bitkileri, yağlı tohumlar, yumru bitkiler ve yem bitkileri üretimine yönelik faaliyetler ağırlık kazanmıştır.

İlde en geniş ekim alanına sahip ürünler buğday, dane mısır ve fiğ olup, bu ürünlerin ekim alanlarının toplam ekim alanına oranları sırasıyla %31,91, %8,34 ve %7,28'dir. Samsun İli tarımı açısından ekim alanı büyüklüğü bakımından diğer önemli ürünler; silaj mısır, kuru fasulye, tütün, şekerpancarı ve ayçiçeğidir. Bu ürünlerin ekim alanlarının, toplam ekim alanına oranı ise sırasıyla %3,64, %3,50, %2,84, %2,56 ve %2,07'dir (Çizelge 11).

Samsun'da üretilen bitkisel ürünlerin verim ortalamaları ürün grupları bazında genel olarak Türkiye ve gelişmiş ülkelerin verim ortalamaları ile karşılaştırıldığında; tahıl, baklagil, yumru bitkiler ve endüstri bitkileri içerisinde yer alan ürünlerin verim düzeylerinin ülke ortalamalarının üzerinde iken, gelişmiş ülkelerin altında olduğu anlaşılmaktadır. Sebze, meyve ve yağlı tohumlar içerisinde yer alan ürünlerin verim ortalaması, ülke ortalamasının üzerinde iken, gelişmiş ülkelerin ortalamalarına yakın ya da aynı düzeydedir. Yem bitkileri içerisindeki ürünlerin verim ortalaması ise hem ülke hem de gelişmiş ülkelerin verim ortalamasının altındadır (Çizelge 11).

Çizelge 11. 2006 yılı itibariyle Samsun ilinde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünlerin ekim alanı, üretim ve verim durumları

Ürün grubu	Ekim alanı		Üretim miktarı (ton)	Verim (kg/ha)
	Miktar (ha)	Oran (%)		
Tahıllar				
Buğday	139.825,00	31,91	459.177	3283,94
Arpa	13.328,00	3,04	36.902	2768,75
Dane mısır	36.521,30	8,34	205.037	5614,17
Çeltik	10.090,50	2,31	80.607	7988,40
Baklagiller				
Fasulye (kuru)	15.340,00	3,50	9.336	608,60
Fiğ (dane)	1.778,00	0,40	2.895	1628,23
Nohut	1.338,00	0,30	1.309	978,32
Endüstri bitkileri				
Tütün	12.400,00	2,84	11.930	962,09
Şekerpancarı	11.228,00	2,56	487.365	43406,21
Yağlı tohumlar				
Ayçiçeği	9.045,00	2,07	24.050	2658,92
Soya	2.200,00	0,50	7.632	3469,09
Yumru Bitkileri				
Patates	2.271,00	0,52	50.406	22195,50
Yem bitkileri				
Fiğ (ot)	31.904,00	7,28	195.036	6113,21
Mısır (silaj)	15.945,00	3,64	387.905	24327,68
Yulaf (ot)	4.850,00	1,10	12.625	2603,09
Sebzeler				
Taze fasulye	5.668,50	1,29	85.230	15035,72
Lahana	6.957,50	1,59	184.048	26453,18
Biber	7.132,50	1,63	106.166	14884,82
Domates	4.177,10	0,96	221.108	52933,37
Patlıcan	1.974,50	0,45	56.822	28777,91
Karpuz	2.600,60	0,59	111.406	42838,57
Kavun	1.017,50	0,23	34.350	33759,21
Diğer ürünler	100.591,00	22,95	-	-
Toplam	438.183,00	100,00	-	-

Kaynak: TKB, (2007)

4.2.4. Hayvan Varlığı

Samsun'da hayvancılık yapan işletmeler genellikle küçük olup, bu faaliyet dalı ağırlıklı olarak bitkisel üretimle beraber, uzmanlaşmadan uzak bir üretim tarzı ile yürütülmektedir.

Çizelge 12. 2006 yılı itibariyle Samsun İli hayvan varlığı

Cinsi	İrki	Miktar (adet)	Oran (%)
Sığır	Saf kültür	31.696	10,66
	Kültür melezi	141.407	47,59
	Yerli	111.779	37,62
	Diğer	12.262	4,13
	Toplam	297.144	100,00
Koyun		184.153	-
Kıl keçisi		10.864	-
At		3.314	-
Kümes hayvanı	Etçi tavuk	1.280.000	-
	Yumurtacı tavuk	1.037.363	-
	Hindi	29.188	-
	Ördek	68.078	-
Kovan	Eski tip	2.671	3,21
	Yeni tip	80.317	96,79
	Toplam	82.988	100,00

Kaynak: TKB, (2007)

Samsun'da yetiştirilen sığır sayısı, koyun sayısından fazladır. İlde yetiştirilen koyun miktarı Türkiye'deki toplam miktarın sadece %0,70'i, sığır miktarı ise Türkiye'deki toplam sığır miktarının %3,03'üdür. Türkiye'de yetiştirilen etçi tavukların %0,52'si, yumurtacı tavukların ise %1,88'i Samsun İlindedir. Samsun, arıcılıkta son yıllarda önemli aşama kaydetmiş olup, Türkiye'deki toplam kovanların %2'si Samsun'da bulunmaktadır. Mevcut kovanların %96,79'u yeni tip kovanlardan oluşmaktadır (TUİK, 2007).

5. İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ

5.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

5.1.1. Nüfus Varlığı, Cinsiyet ve Yaş Durumları

Tarımsal üretimin gerçekleşebilmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan biri de emektir. Emegın esasını da, işletmelerde barınan nüfus teşkil etmektedir. Çizelge 13'te incelenen işletmelerdeki nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı ortaya konulmuştur. İnceleme alanında DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerin ortalama aile nüfusu sırasıyla 5,83 ve 4,81 kişi, işletmeler genelinde ise 5,66 kişidir. Türkiye genelinde tarım işletmelerinin hane halkı nüfus ortalaması 5,19 kişi olup, incelenen tarım işletmelerindeki nüfus miktarı daha fazladır. Eraktan vd. (2004)'ın Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgelerinde yapmış olduğu araştırmasında DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerdeki ortalama nüfus miktarları sırasıyla 5,01 ve 4,59 kişi, Gençler (2002)'in Manisa Akhisar'da yaptığı araştırmasında ise DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerdeki nüfus miktarları sırasıyla 3,90 ve 4,02 kişidir. Bu bulgular araştırma bölgesindeki tarım işletmelerinde daha fazla nüfusun barındığını ortaya koymaktadır.

İncelenen işletmelerde iktisaden aktif nüfusun ne oranda işgücüne katıldığı, üretim olanaklarının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Çizelge 13 incelendiğinde; potansiyel işgücünün, DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletme gruplarında birbirine yakın değerde olmasına karşın, iktisaden aktif nüfusun toplam nüfusa oranının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. İşletmeler geneline göre iktisaden aktif nüfusun oranı %62,01 iken, bu oran DGD'den faydalanmayan işletmelerde %72,55, DGD'den faydalanan işletmelerde ise %60,39'dur. TÜİK (2007) verilerine göre ise Türkiye genelinde tarım işletmelerinde iktisaden aktif nüfusun oranı %64,45'tir. Buna göre incelenen tarım işletmelerindeki iktisaden aktif nüfus oranı, Türkiye genelinde tarım işletmelerindeki iktisaden aktif nüfus oranına yakındır.

Çizelge 13. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı

			0-14 yaş	15-64 yaş	65-+	Toplam
DGD'den faydalanan işletmeler	Kadın	Miktar	0,76	1,71	0,39	2,86
		Oran (%)	13,03	29,34	6,68	49,05
	Erkek	Miktar	0,82	1,81	0,34	2,97
		Oran (%)	14,06	31,05	5,84	50,95
	Toplam	Miktar	1,58	3,52	0,73	5,83
		Oran (%)	27,09	60,39	12,52	100,00
DGD'den faydalanmayan işletmeler	Kadın	Miktar	0,68	1,81	0,26	2,75
		Oran (%)	14,14	37,63	5,41	57,18
	Erkek	Miktar	0,06	1,68	0,32	2,06
		Oran (%)	1,24	34,92	6,66	42,82
	Toplam	Miktar	0,74	3,49	0,58	4,81
		Oran (%)	15,38	72,55	12,07	100,00
İşletmeler ortalaması	Kadın	Miktar	0,75	1,72	0,37	2,84
		Oran (%)	13,25	30,39	6,54	50,18
	Erkek	Miktar	0,69	1,79	0,34	2,82
		Oran (%)	12,19	31,63	6,00	49,82
	Toplam	Miktar	1,44	3,51	0,71	5,66
		Oran (%)	25,44	62,01	12,55	100,00

DGD'den faydalanan işletmelerde işletme yöneticilerinin ortalama yaşı yaklaşık 47 iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde 49 ve işletmeler genelinde ise 48'dir. DGD'den yararlanan işletme yöneticileri ile yararlanmayan yöneticiler arasında yaş açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=0,251$ ve $p>0,05$).

İncelenen işletmelerin genelinde ve DGD'den faydalanan işletmelerde kadın ve erkek nüfus miktarı birbirine çok yakın seviyede iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde kadın nüfus ağırlıktadır. DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmeler ile işletmeler genelinde kadın ve erkeklerin iktisaden aktif nüfus içindeki miktar ve oranları yaklaşık aynı seviyededir.

5.1.2. Nüfusun Eğitim Düzeyi

Tarım işletmelerinin başarısında, işletme sahiplerinin vereceği doğru kararların etkili bir şekilde uygulamaya konulmasının büyük etkisi vardır. İşletme yöneticilerinin vereceği kararlarda öğrenim durumlarının önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Çizelge 14'te incelenen işletmelerde üreticilerin öğrenim seviyeleri ortaya konulmuştur.

Çizelge 14. İncelenen işletme sahiplerinin öğrenim durumları

Öğrenim düzeyi	DGD'den faydalanan işletmeciler		DGD'den faydalanmayan işletmeciler		İşletmecilerin ortalaması	
	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)
Okur-yazar değil	1	1,25	-	-	1	1,04
İlkokul mezunu	60	75,00	13	81,25	73	76,04
Ortaokul mezunu	8	10,00	1	6,25	9	9,37
Lise mezunu	8	10,00	1	6,25	9	9,37
Yüksek okul mezunu	1	1,25	1	6,25	2	2,09
Fakülte mezunu	2	2,50	-	-	2	2,09
Toplam	80	100,00	16	100	96	100

DGD'den faydalanan işletme yöneticilerinin ortalama öğrenim süresi 6,34 yıl iken, DGD'den faydalanmayan işletmecilerin ortalama öğrenim süresi 6,25 yıl, işletmecilerin genelinde ortalama öğrenim süresi ise 6,32 yıldır. İşletmecilerin %76,04'ü ilkokul, %9,37'si ortaokul, %9,37'si lise, %2,09'u yüksek okul, %2,09'u üniversite mezunu iken, %1,04'ü okur yazar değildir. DGD'den yararlanan işletme yöneticileri ile yararlanmayan yöneticiler arasında öğrenim görülen yıl sayısı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=0,167$ ve $p>0,05$). Buna göre öğrenim görülen yıl sayısının DGD'den yararlanma üzerinde çok etkili bir unsur olmadığı belirtilebilir.

5.1.3. Yabancı İşgücü Kullanımı

Bir tarım işletmesinde hane halkı bireyleri dışında, ücret karşılığı çalıştırılan daimi ve/veya geçici işçiler yabancı işgücünü oluşturmaktadır. İnceleme alanındaki işletmelerin sadece %5,2'si daimi yabancı işgücü çalıştırmaktadır. Bu işletmelerde daimi olarak çalışan personele yapılan aylık ödeme ortalaması 400 YTL'dir. Daimi işgücüne yoğun olarak ihtiyaç duyulmamasının en önemli nedeni, işletmelerin sürekli ve karlı bir üretimi sağlayacak ekonomik büyüklükte olmamasıdır.

İnceleme alanında özellikle bitkisel üretim faaliyetlerinde çalıştırılmak için, belirli dönemlerde geçici işçilerin tutulması yoluna gidilmektedir. İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerin %75'i geçici işçi çalıştırma yoluna giderken, DGD'den faydalanmayan işletmelerin %18,75'i tarımsal faaliyetlerinde geçici işçilerden yararlanmıştır. İşletmeler genelinde geçici işçi çalıştıranların oranı

%65,63'tür (Çizelge 15). DGD'den yararlananlar ile yararlanmayanlar arasında geçici işçi çalıştırma açısından anlamlı bir fark belirlenmiştir ($\chi^2=5,863$ $p<0,05$). DGD'den yararlanan işletmeciler, DGD'den yararlanmayanlara göre daha yoğun bitkisel üretim yapmaktadırlar. Bitkisel üretimde işgücü ihtiyacı hayvansal üretime göre daha fazladır. Bu nedenle inceleme döneminde DGD'den yararlanan işletmeciler, DGD'den yararlanmayanlara göre daha fazla geçici işçi çalıştırma ihtiyacı duymuşlardır.

Araştırmanın yapıldığı 2006 yılında ücret düzeyi yapılan işe göre değişmekle birlikte, ortalama 20 YTL/gün olarak saptanmıştır. DGD'den faydalanan işletmelerde çalıştırılan ortalama geçici işçi sayısı 9,20 kişi olup, bu işçilerin işletmelerde çalıştığı ortalama süre ise 14,6 gündür. DGD'den faydalanmayan işletmelerde çalıştırılan ortalama geçici işçi sayısı 2 kişi, çalıştırdıkları ortalama süre ise 4,37 gündür. İşletmeler genelinde ise çalıştırılan ortalama geçici işçi sayısı 7,97 kişi, çalıştırılan ortalama süre ise 12,86 gündür.

Çizelge 15. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerin geçici işçi çalıştırma durumu

	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)
Geçici işçi çalıştıran	60	75,00	3	18,75	63	65,63
Geçici işçi çalıştırmayan	20	25,00	13	81,25	33	34,37
Toplam	80	100,00	16	100,00	96	100,00

5.1.4. Çiftçilerin Örgütlenme Düzeyi

Araştırmada görüşülen işletme yöneticilerinin tamamına yakın kısmı (%92,70) bir veya daha fazla tarımsal örgüte üyedirler. İşletmecilerin tarım kredi, satış ve kalkınma gibi kooperatiflere üyeliği değerlendirildiğinde; her bir işletme grubundaki işletmelerin yarısından fazlasının bu kooperatiflerden herhangi birine üye olmadıkları anlaşılmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerin tamamı en az bir örgüte üye iken, DGD'den yararlanmayan işletmelerin %43,75'inin hiçbir örgütle ilişkisi olmadığı belirlenmiştir (Çizelge 16). DGD'den yararlananlar ile yararlanmayanlar arasında

örgütlere üyelik açısından anlamlı bir fark belirlenmiştir ($\chi^2=6,157$ $p<0,05$). Üreticilerin tarımsal örgütlerde yer almalarının başlıca nedenleri; daha kaliteli girdiyi daha ucuza ve aracısız temin etmek, kar sağlayabilecek fiyatlardan ürünlerini satmak ve uygun faiz koşullarında kredi sağlayabilmek şeklinde belirtilebilir. Tarım dışı örgütlerde yer alan üreticiler ise bu örgütlerin yardımıyla orta ve uzun vadede ticaret hacimlerini genişletebilmeyi amaçlamaktadırlar. DGD'den faydalanmayan işletmecilerin, DGD'den faydalanan işletmecilere kıyasla örgütlerle daha az ilişkisinin olması, işletmelerine gelir aktarımı sağlayabilecek tarımsal ve tarım dışı aktivitelerle bağlarını zayıflatacaktır.

Çizelge 16. İncelenen işletmelerde üreticilerin örgütlere üyelik durumu

Üye olunan örgüt	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)
Tarım kredi kooperatifi	32	40,00	3	18,75	35	36,45
Tarım satış kooperatifi	29	36,25	-	-	29	30,20
Pankobirlik	29	36,25	4	25,00	33	34,37
Süt kooperatifi	1	1,25	-	-	1	1,04
Damızlık sığır yetiştiricileri birliği	1	1,25	-	-	1	1,04
Ziraat odası	80	100,00	4	25,00	84	87,50
Esnaf ve sanatkarlar odası	3	3,75	-	-	3	3,12
Ticaret odası	3	3,75	1	6,25	4	4,16
Ticaret borsası	1	1,25	-	-	1	1,04
Toplam işletmeci sayısı	80	100,00	16	100,00	96	100,00

Örgütlere üye olan üreticilere, bu örgütler içinde yönetim kurulu ya da denetleme kurulunda bulunup bulunmadıkları sorulmuştur. Üreticilerin hiçbiri denetleme kurulunda yer almazken, DGD'den faydalanan üreticilerden %7,5'i ve DGD'den faydalanmayan üreticilerin %6,25'inin yönetim kurulunda aktif olarak görev aldıkları belirlenmiştir.

5.1.5. Çiftçilerin Sosyal Güvenlik Durumu

İnceleme alanındaki hane halkı nüfusunun sosyal güvence durumu araştırılmıştır. Böylece bu işletmelerde yaşayan nüfusun yaşam standartları ile ilgili önemli bir kriterin nitelikleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda üreticilere, kendilerinin ve birlikte yaşadıkları aile fertlerinin sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunup bulunmadığı ve eğer sosyal güvenceleri varsa, bunun şekli sorulmuştur (Çizelge 17).

DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde nüfusun yaklaşık %95'i sosyal güvenlik şemsiyesi altında yer alırken, nüfusun yaklaşık %5'inin bir sosyal güvencesi yoktur. İşletmelerde yaşayan nüfusun yaklaşık %39'u BAĞ-KUR'lu, %25'i yeşil kartlı, %24'ü SSK'lı, %6'sı emekli sandığına bağlı ve %1'i isteğe bağlı olarak sigortalıdır.

Çizelge 17. İncelenen işletmelerde bireylerin sosyal güvence durumu

		Sosyal güvence şekli							Genel topl.
		Yok	SSK	Bağ-kur	Eme. san.	Yeşil kart	İstek. bağlı	Topl	
DGD'den faydalanan işletmeler	İşletme yöneticisi	0,03	0,10	0,17	0,02	0,10	-	0,39	0,42
	Eşi	0,10	0,24	0,42	0,09	0,17	-	0,92	1,02
	Ebeveynler	0,06	0,18	0,24	0,15	0,26	0,04	0,87	0,93
	Diğer aile bireyleri	0,15	1,12	1,35	-	0,80	0,04	3,31	3,46
	Toplam	0,34	1,64	2,18	0,26	1,33	0,08	5,49	5,83
	Oran (%)	5,84	28,13	37,39	4,45	22,81	1,36	94,14	100,00
DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletme yöneticisi	0,07	0,12	0,43	0,07	0,31	-	0,93	1,00
	Eşi	0,02	-	0,45	0,12	0,36	-	0,93	0,95
	Ebeveynler	-	0,05	0,36	-	0,14	-	0,55	0,55
	Diğer aile bireyleri	0,16	0,65	0,87	0,16	0,47	-	2,15	2,31
	Toplam	0,25	0,82	2,11	0,35	1,28	-	4,56	4,81
	Oran (%)	5,19	17,04	43,87	7,28	26,62	-	94,81	100,00
İşletmeler ortalaması	İşletme yöneticisi	0,04	0,12	0,39	0,11	0,34	-	0,96	1,00
	Eşi	0,08	0,19	0,42	0,10	0,18	-	0,89	0,97
	Ebeveynler	0,04	0,13	0,20	0,09	0,19	0,03	0,64	0,68
	Diğer aile bireyleri	0,14	0,90	1,20	0,03	0,71	0,03	2,87	3,01
	Toplam	0,30	1,34	2,21	0,33	1,42	0,06	5,36	5,66
	Oran (%)	5,30	23,67	39,05	5,84	25,08	1,06	94,70	100,00

5.1.6. İşletmelerdeki İşsizlik Durumu

Araştırma kapsamında incelenen işletmelerdeki işsizlik durumu ele alınmıştır. İşsizlik kavramı ile çalışabilir işgücünün geçerli ücret ve çalışma koşulları altında çalışmak istediği halde geçici veya sürekli olarak çalışabilecekleri bir yer bulamama

durumu ifade edilmektedir. İncelenen işletmelerin genelinde işsizlik oranı %13,10 olup, bu oran 2006 yılında ülke genelindeki %9,9 olan işsizlik oranından daha yüksektir (TUİK, 2007). İşsizlik oranı, DGD'den faydalanmayan işletmelerde (%14,04), DGD'den faydalananlara (%12,78) göre daha yüksektir. Bunun temel nedeni, DGD'den faydalanmayan işletmelerde üretim faaliyetlerinin sınırlı olmasıdır. İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde kadın işsiz oranı, erkek işsiz oranından %1,3 daha fazla olup, ortalama işsizlik oranı %12,78'dir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde ise kadın işsiz oranı, erkek işsiz oranının yaklaşık 7 katıdır. Bunun temel nedeni, bu işletmelerin arazi varlığının DGD'den faydalananların yaklaşık yarısı kadar olması, kırsal kesimde çalışabilir kadın nüfusun istihdamını karşılayabilecek yeterli iktisadi faaliyetin olmayışı, var olan iktisadi faaliyetlerin, erkek nüfus tarafından yürütülebilmesidir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde işsizlik oranı %14,04'tür. İşletmeler genelinde ise kadın işsiz oranı, erkek işsiz oranından yaklaşık %5 daha fazladır (Çizelge 18). Bu durum incelenen işletmelerde kadınların, erkeklere göre daha az üretime katkı sağladığını göstermektedir.

Çizelge 18. İncelenen işletmelerde işsizlik durumu

		Kadın	Erkek	Toplam
DGD'den faydalanan işletmeler	İktisaden aktif nüfus miktarı	1,71	1,81	3,52
	İşsiz nüfus miktarı	0,23	0,22	0,45
	İşsizlik oranı (%)	13,45	12,15	12,78
DGD'den faydalanmayan işletmeler	İktisaden aktif nüfus miktarı	1,81	1,68	3,49
	İşsiz nüfus miktarı	0,43	0,06	0,49
	İşsizlik oranı (%)	23,75	3,57	14,04
İşletmeler ortalaması	İktisaden aktif nüfus miktarı	1,72	1,79	3,51
	İşsiz nüfus miktarı	0,27	0,19	0,46
	İşsizlik oranı (%)	15,69	10,61	13,10

5.1.7. İşletmelerde Yaşanan ve Olası Göçler

Göç, ekonomik toplumsal ve siyasi nedenlerle bireylerin veya toplulukların bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesine denir. Araştırma kapsamında görüşülen üreticilere, ailelerinden bireylerin 2000 yılından itibaren sürekliliğine başka bir yere göç edip etmediği sorulmuştur. Elde edilen veriler çerçevesinde inceleme alanında DGD'den faydalanan ve faydalanmayan tarım işletmelerinden 2000–2006 döneminde ne miktarda göç verildiği ortaya konulmuştur (Çizelge 19 ve Şekil 4).

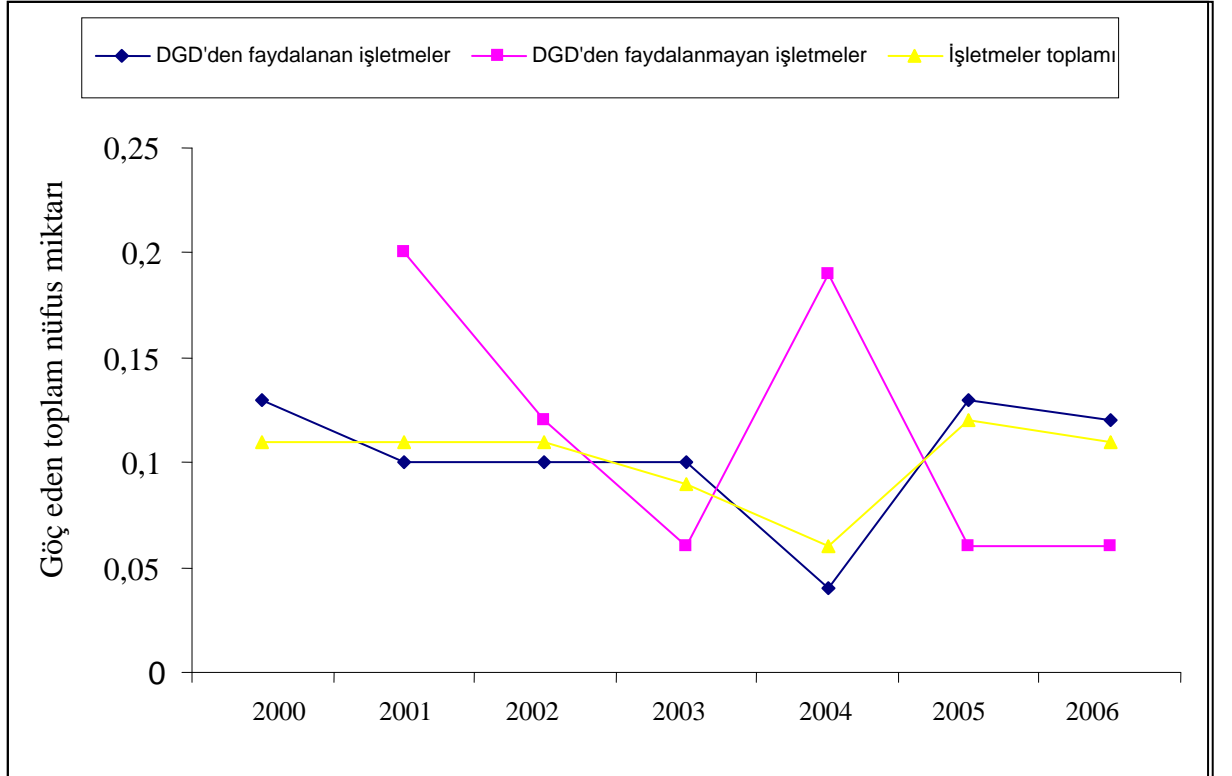
İncelenen dönemde işletmeler geneline göre göç eden nüfus miktarı 0,71 kişi olup; bu nüfus, araştırmanın yapıldığı andaki toplam nüfusun %12,54'üne denk gelmektedir. Göç eden nüfus miktarı DGD'den faydalanan işletmelerde 0,72 kişi iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde 0,69 kişidir. DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmeler arasında göç eden nüfus miktarı açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($t=1,211$; $p>0,05$). İncelenen dönemde DGD'den faydalanmayan işletmelerde göç eden nüfusun araştırma anındaki nüfusa oranı (%14,36), DGD'den faydalanan işletmelerden göç eden nüfusa (%12,35) göre oransal olarak daha yüksektir. Bunun temel nedeni, DGD'den yararlanmayan işletmelerde iktisaden aktif nüfus miktarının yüksek olmasına karşın arazi varlığının daha az olması, işletmelerdeki tarımsal faaliyetlerden DGD'den yararlananlara göre daha az ekonomik getiri sağlaması olarak ifade edilebilir.

İncelenen işletmelerde 2000–2002 yılları arasında yaşanan göç oranı sabit iken 2003 ve 2004 yıllarında tarımsal desteklerdeki artışa bağlı olarak özellikle DGD'den faydalanan işletmelerde görülen göç oranındaki düşüş, genel göç seviyesini de azaltmıştır. Göç oranının 2005 ve 2006 yıllarında yaklaşık iki kat artmasında ise başta DGD olmak üzere verilen tarımsal desteklemelerin reel fiyatlarla azalmasının, buna karşın sanayi ve hizmetler sektörlerini gelişmesini destekleyen politikaların uygulanmasının etkili olduğu belirtilebilir. Uygulanan bu politikaların bir sonucu olarak 2003 yılında ülke çapında tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı %37,4 iken, 2006 yılında %32,5'e düşmüştür (TUİK, 2007). İnceleme alanındaki üreticiler de uygulanan bu makro politikalardan etkilenmiş, buldukları ilde sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı başka illere göç etme ihtiyacı duymuşlardır.

İşletmeler geneli ve DGD'den faydalanan işletmelerde göç edenlerin yarısından daha fazlasını erkek nüfus oluştururken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde göç eden kadın nüfus oranı yarısından fazladır (%63,76). DGD'den faydalanmayan işletmelerde kadınların daha fazla göç etmesinin ana nedeni, bu işletmelerde kadın işsiz oranının erkek işsiz oranından daha fazla olmasıdır.

Çizelge 19. İncelenen işletmelerden 2000–2006 döneminde yaşanan göç durumu

			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
DGD'den faydalanan işletmeler	Kadın	Miktar	0,04	0,04	0,07	0,04	-	0,07	0,04	0,30
		Oran (%)	5,55	5,55	9,73	5,55	-	9,73	5,55	41,66
	Erkek	Miktar	0,09	0,06	0,03	0,06	0,04	0,06	0,08	0,42
		Oran (%)	12,50	8,34	4,16	8,34	5,55	8,34	11,11	58,34
	Toplam	Miktar	0,13	0,10	0,10	0,10	0,04	0,13	0,12	0,72
		Oran (%)	18,05	13,89	13,89	13,89	5,55	18,05	16,68	100,00
DGD'den faydalanmayan işletmeler	Kadın	Miktar	-	0,14	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,44
		Oran (%)	-	20,26	8,70	8,70	8,70	8,70	8,70	63,76
	Erkek	Miktar	-	0,06	0,06	-	0,13	-	-	0,25
		Oran (%)	-	8,70	8,70	-	18,84	-	-	36,24
	Toplam	Miktar	-	0,20	0,12	0,06	0,19	0,06	0,06	0,69
		Oran (%)	-	28,96	17,40	8,70	27,54	8,70	8,70	100,00
İşletmeler ortalaması	Kadın	Miktar	0,04	0,05	0,07	0,04	0,01	0,07	0,04	0,32
		Oran (%)	5,64	7,04	9,85	5,64	1,41	9,85	5,64	45,07
	Erkek	Miktar	0,07	0,06	0,04	0,05	0,05	0,05	0,07	0,39
		Oran (%)	9,85	8,47	5,64	7,04	7,04	7,04	9,85	54,93
	Toplam	Miktar	0,11	0,11	0,11	0,09	0,06	0,12	0,11	0,71
		Oran (%)	15,49	15,49	15,49	12,68	8,47	16,89	15,49	100,00

Şekil 4. İncelenen işletmelerden 2000–2006 döneminde göç eden toplam nüfus miktarı

Çizelge 20. İncelenen işletmelerden 2000-2006 döneminde yaşanan göçlerin nedenleri

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam	Oran (%)
DGD'den faydalanan işletmeler	İş	0,09	0,08	0,02	0,06	-	0,04	0,08	0,37	51,38
	Evlilik	0,04	0,01	0,06	0,04	0,03	0,02	0,03	0,23	31,95
	Eğitim	-	0,01	-	-	0,01	0,05	0,01	0,08	11,11
	Askerlik	-	-	-	-	-	0,02	-	0,02	2,78
	Yaşlılık	-	-	0,02	-	-	-	-	0,02	2,78
	Toplam	0,13	0,10	0,10	0,10	0,04	0,13	0,12	0,72	100,00
DGD'den faydalanmayan işletmeler	İş	-	0,12	0,06	-	0,12	-	-	0,30	43,47
	Evlilik	-	0,08	0,06	0,06	-	-	-	0,20	28,99
	Eğitim	-	-	-	-	0,07	0,06	0,06	0,19	27,54
	Askerlik	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yaşlılık	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	0,20	0,12	0,06	0,19	0,06	0,06	0,69	100,00
İşletmeler ortalaması	İş	0,07	0,08	0,03	0,05	0,02	0,03	0,06	0,34	47,89
	Evlilik	0,04	0,02	0,06	0,04	0,02	0,02	0,03	0,23	32,39
	Eğitim	-	0,01	-	-	0,02	0,05	0,02	0,10	14,08
	Askerlik	-	-	-	-	-	0,02	-	0,02	2,82
	Yaşlılık	-	-	0,02	-	-	-	-	0,02	2,82
	Toplam	0,11	0,11	0,11	0,09	0,06	0,12	0,11	0,71	100,00

İncelenen işletmelerde göçün başlıca nedenini, tarımsal faaliyetlerden yeterli düzeyde gelirin sağlanamaması oluşturmaktadır. Hem DGD'den faydalanan hem de faydalanmayan işletmelerde göç eden nüfusun yaklaşık yarısının (%47,89), işletmeden yeterli gelir elde edememesinden dolayı işletmelerini terk ettikleri anlaşılmıştır. Diğer önemli göç nedenleri ise sırasıyla evlilik (%32,39), eğitim (%14,08), askerlik (%2,82) ve yaşlılık (%2,82) olarak belirlenmiştir (Çizelge 20).

Yakın gelecekte işletmelerin olası göç durumları Çizelge 21'den incelendiğinde; işletmeler genelinin %26,05'inde göç yaşanabileceği ve DGD'den faydalanmayan işletmelerden daha yüksek oranda (%31,25) bir göçün söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. DGD faydalanan işletmelerde gelecekte göç edebilecek bireylerin DGD'den faydalanmayan işletmelere göre oransal olarak daha az çıkması, DGD'nin gelir artırıcı etkisine bağlı olarak göç oranını azaltabileceğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 21. İncelenen işletmelerin yakın gelecekte olası göç durumu

Kısa vadede işletmenizden göç edecek kimse var mıdır?	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	20	25,00	5	31,25	25	26,05
Hayır	60	75,00	11	68,75	71	73,95
Toplam	80	100,00	16	100,00	96	100,00

5.1.8. İşletmelerin Devri Konusunda Düşünceler

İnceleme alanında görüşülen üreticilere, işletmelerini kime devretmeyi düşündükleri sorulmuştur. DGD'den faydalanan üreticilerin büyük çoğunluğu (%65) işletmelerini çocuklarına devretmeyi düşünürken, DGD'den faydalanmayan üreticilerin çok azı (%25) işletmelerini çocuklarına bırakmayı planlamaktadır. DGD'den faydalanan işletmeciler içerisinde eş, kardeş ya da diğer akrabalara işletmeyi devretmeyi düşünenlerin oranı %26,25 iken, bu oran DGD'den faydalanmayan işletmelerde %37,5'tir. DGD'den faydalanan işletmecilerden sadece %8,75'inin ve DGD'den faydalanmayan işletmecilerin %37,5'inin işletmenin devri konusunda henüz herhangi bir düşüncesinin olmadığı belirlenmiştir (Çizelge 22). Bu durum DGD'den faydalanmayan işletmecilerin işletmelerini temel güvence aracı olarak gördüklerini göstermektedir.

Araştırmada görüşülen işletme sahiplerine kız çocuklarına tarım işletmelerinden pay aktarmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. DGD'den faydalanan işletme sahiplerinin %57,5'inin ve DGD'den faydalanmayan işletme sahiplerinin %62,5'inin kız çocuklarına tarımsal varlıklarından pay bırakmak istemedikleri belirlenmiştir. Bu oran, işletmelerin genelinde %58,33'tür. Eş deyişle inceleme alanındaki üreticilerin önemli bir kısmı kız çocuklarına tarımsal varlıklarından pay bırakmak istememektedir. Buna karşın yeni medeni kanuna göre terekede bulunan, ekonomik bütünlüğe ve yeterli tarımsal varlığa sahip bir tarımsal işletme, işletmeye ehil mirasçılardan birinin istemde bulunması halinde bu mirasçıya gelir değeri üzerinden bölünmeksizin özgülenebilmektedir (AB, 2007). Buna göre yeni medeni kanunda tarımsal mirasın paylaşılması konusunda kadın ve erkek mirasçılar arasında eşitlik vardır.

Çizelge 22. İncelenen işletmelerin gelecekte devredilmesi düşünülen kişiler

İşletmeyi devredilmesi düşünülen kişi	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Fikir yok	7	8,75	6	37,50	13	13,54
Eş	11	13,75	3	18,75	14	14,58
Çocuk	52	65,00	4	25,00	56	58,34
Akrabalar	6	7,50	1	6,25	7	7,29
Kardeşler	4	5,00	2	12,50	6	6,25
Toplam	80	100,00	16	100,00	96	100,00

5.2. İşletmelerin Özellikleri

5.2.1. Arazi Varlığı, Mülkiyet Yapısı ve Tasarruf Şekilleri

Araştırma kapsamında incelenen işletmelerin arazi büyüklükleri Çizelge 23'ten incelendiğinde; DGD'den yararlananların arazi büyüklüğünün ortalama 84,71 da iken DGD'den yararlanmayanların 42,37 da olduğu anlaşılmaktadır. DGD'den yararlanan çiftçiler ile yararlanmayanlar arasında arazi büyüklüğü açısından istatistiki olarak farklılık söz konusudur ($t = -2,078$ ve $p < 0,05$). Bunun nedeni DGD'den faydalanan işletmelerin ağırlıklı bitkisel üretim, DGD'den faydalanmayan işletmelerinse ağırlıklı hayvansal üretim yapmalarıdır. İncelenen işletmelerin genelinde ise ortalama arazi varlığı 77,62 da'dır.

İncelenen işletmelerin mülkiyet yapısı ele alındığında; mülk arazi oranı DGD'den faydalanan işletmelerde %66,03, DGD'den faydalanmayan işletmelerde %54,7, işletmeler genelinde ise %64,98'dir. İncelenen işletmelerde üretim yapılan arazinin yaklaşık üçte biri kiraya tutulan araziden oluşmaktadır. Buna karşın Yulafçı, (2001) tarafından 2001-2002 üretim periyodunda Samsun'da yapılan başka bir araştırmada kiraya tutulan arazi oranı %11,8 olarak saptanmıştır. Kiraya tutulan arazinin geçen süreçte yaklaşık üç kat artmasının üç nedeni vardır. Bunlardan ilki üreticilerin

daha geniş arazide daha fazla uzmanlaşarak üretim yapmak ve kazanç elde etmek istemeleri ve buna bağlı olarak arazi kiralamaya ihtiyaç duymalarıdır. Nitekim DGD'den faydalanan üreticilerin %31,25'inin, DGD'den faydalanmayanların %37,5'inin ve işletmeler genelinin %32,29'unun gelecekte de arazi kiralamayı düşündükleri belirlenmiştir. İkinci neden kiraya tutulan ve böylece ÇKS'ye kaydedilen arazide yetiştirilen ürünlerin, 2005 yılından itibaren sübvansiyonlu tarım kredilerinden daha fazla yararlanmaya olanak sağlamasıdır. Kiraya tutulan arazi miktarının artmasının üçüncü nedeni ÇKS'de kaydı bulunmayan arazilerde yetiştirilen ürünler için ürün sigortasının yapılamamasıdır. İnceleme alanında ortakçılıkla işletilen arazi oranı ise çok düşük bir düzeydedir (Çizelge 23).

Çizelge 23. İncelenen işletmelerin mülkiyet biçimine göre arazi varlığı

Arazinin mülkiyet şekli	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)
Mülk arazi	55,93	66,03	23,18	54,70	50,44	64,98
Ortağa tutulan arazi	0,38	0,44	1,87	4,42	0,63	0,81
Kiraya tutulan arazi	28,40	33,53	17,32	40,88	26,55	34,21
Toplam arazi büyüklüğü	84,71	100,00	42,37	100,00	77,62	100,00

Çizelge 24'te incelenen işletmelerde 2006 yılı itibariyle arazi tasarruf durumu ortaya konulmuştur. DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerde işlenen toplam arazi miktarı sırasıyla 82,6 da ve 35,58 da iken, işletmeler genelinde toplam işlenen arazi miktarı 74,86 da'dır. Bu durum DGD'den faydalanan işletmelerin daha yoğun bitkisel üretim yaptıklarını ortaya koymaktadır. İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde toplam işletme arazisinin %45,19'unu tahıl, %18,52'sini meyve, %13,23'ünü yem bitkileri, %6,92'sini yağlı tohum, %6,3'ünü endüstri bitkileri, %4,07'sini sebze, %2,45'ini mera, %0,74'ünü kavak, %0,09'unu yumru bitkiler ve %2,49'unu işlenmeyen arazi oluşturmaktayken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde ise işletme arazisinin %58,08'i tahıl, %13,09'u endüstri bitkisi, %5,5'i sebze, %3,68'i yem bitkisi, %1,47 mera, %1,15'i meyve, %1,01'i yumru bitki ve %16,02'sini

işlenmeyen arazi meydana getirmektedir. İşletmeler genelinde ise toplam işletme arazisinin; %46,49'unu tahıl, %16,94'ünü meyve, %12,36'sını yem bitkileri, %6,92'sini endüstri bitkileri, %6,3'ünü yağlı tohumlar, %4,21'ini sebze, %2,36'sını mera, %0,68'i kavak, %0,18'ini yumru bitkiler ve %3,56'sı işlenmeyen araziden oluşmaktadır. İşletmeler genelinde arazinin boş bırakılma nedenleri; üretimden yeterli kazanç elde edilememesi (%42,85), işgücünün yetersiz olması (%28,57), sermayenin yetersiz olması (%14,29) ve ailede hasta olması (%14,29) şeklinde belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerin arazi tasarruflarıyla ilgili dikkat çeken en önemli husus, DGD'den faydalanmayan işletmelerde yağlı tohumların yetiştirilmeyişi ve meyve dikili alanların çok az olmasıdır. Oysa, meyvecilik ve endüstri bitkisi yetiştiriciliği önemli bitkisel üretim gelir kalemlerinden ikisini oluşturmaktadır. DGD'den faydalanmayan işletmecilerin bu ürün gruplarına ilgi göstermemesinin nedeni, bu ürün gruplarının yoğun bitkisel üretim sermayesi ve emek gerektirmesi buna karşın, bu işletmecilerin hayvansal üretime yönelme eğiliminde olmalarıdır. Bu durum, DGD'den faydalanmayan işletmelerin bitkisel üretim gelirlerini düşürücü bir etki yapmaktadır.

DGD'den faydalanan işletmelerin arazilerinin %22,08'i ve DGD'den faydalanmayan işletmelerin arazilerinin %57,75'i sulanabilir nitelikte olup, bu oran işletmeler genelinde %25,34'tür. 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazinin %19,02'si sulanmaktadır (DİE, 2001). Buna göre inceleme alanındaki işletmelerin sulanan arazi büyüklüğünün, toplam işletme arazisi büyüklüğüne oranı, Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Çizelge 24. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde arazi tasarruf durumu

Ürünler	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)
Buğday	31,06	36,66	13,56	32,00	28,39	36,57
Arpa	1,13	1,34	2,18	5,14	1,31	1,68
Yulaf	0,72	0,86	1,37	3,24	0,83	1,07
Çeltik	1,40	1,65	3,75	8,85	1,79	2,31
Mısır	3,97	4,68	3,75	8,85	3,77	4,86
<i>Tahıl toplamı</i>	38,28	45,19	24,61	58,08	36,09	46,49
Fındık	13,61	16,07	-	-	11,34	14,60
Karpuz	0,85	1,00	0,31	0,73	0,76	0,98
Kavun	0,10	0,11	0,18	0,42	0,11	0,15
Şeftali	1,00	1,19	-	-	0,83	1,06
Elma	0,13	0,15	-	-	0,11	0,15
<i>Meyve toplamı</i>	15,69	18,52	0,49	1,15	13,15	16,94
Fasulye	1,73	2,04	-	-	1,44	1,86
Hıyar	0,17	0,21	-	-	0,14	0,18
Domates	0,46	0,54	0,18	0,43	0,41	0,53
Biber	0,31	0,37	0,18	0,43	0,29	0,37
Patlıcan	0,05	0,05	0,03	0,08	0,06	0,07
Lahana	0,62	0,74	1,93	4,56	0,84	1,09
Karnabahar	0,06	0,07	-	-	0,05	0,06
Pırasa	0,05	0,05	-	-	0,04	0,05
<i>Sebze toplamı</i>	3,45	4,07	2,32	5,50	3,27	4,21
Soya	1,37	1,61	-	-	1,14	1,46
Ayçiçeği	4,50	5,31	-	-	3,75	4,84
<i>Yağlı toh. topl.</i>	5,87	6,92	-	-	4,89	6,30
Fiğ	5,03	5,92	1,25	2,95	4,40	5,67
Üçgül	0,25	0,29	-	-	0,20	0,25
Silaj Mısır	5,93	7,00	0,31	0,73	5,00	6,44
<i>Yem bit. toplamı</i>	11,21	13,23	1,56	3,68	9,60	12,36
Tütün	1,03	1,22	2,43	5,73	1,27	1,64
şekerpancarı	4,30	5,08	3,12	7,36	4,10	5,28
<i>End. bitk. topl.</i>	5,33	6,30	5,55	13,09	5,37	6,92
Patates	-	-	0,43	1,01	0,07	0,09
K. Pancar	0,08	0,09	-	-	0,07	0,09
<i>Yum. bitk. topl.</i>	0,08	0,09	0,43	1,01	0,14	0,18
Kavak	0,62	0,74	-	-	0,52	0,68
Mera	2,07	2,45	0,62	1,47	1,83	2,36
İşlenen arazi	82,6	97,51	35,58	83,98	74,86	96,44
Boş bırakılan arazi	2,11	2,49	6,79	16,02	2,76	3,56
Toplam arazi	84,71	100,00	42,37	100,00	77,62	100,00

5.2.2. Hayvan Varlığı

İncelenen işletmelerde DGD'den faydalananların %80'i hayvancılık yaparken bu işletmelerdeki hayvanların %87,5'inin hayvan kayıt sisteminde kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. DGD'den faydalanmayan işletmelerin ise %87,5'i hayvancılık yapmakta ve bu işletmelerdeki hayvanların %85,71'i hayvan kayıt sistemine kayıtlıdır. İşletmeler geneli baz alındığında ise hayvancılık yapan işletmelerin oranı %81,25 olup, bu işletmelerdeki hayvanların %87,17'si hayvan kayıt sisteminde yer almaktadır.

Araştırma alanında DGD'den faydalanan işletmelerde yetiştirilen büyükbaş hayvan sayısı, büyükbaş hayvan birimi cinsinden ortalama olarak 7,31 adet iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde 9,40 adet ve işletmeler genelinde 7,66 adettir. DGD'den faydalanan işletmelerde yetiştirilen küçükbaş hayvan sayısı ise büyük baş hayvan birimi cinsinden ortalama olarak 1,12 adet, DGD'den faydalanmayan işletmelerde 1,41 adet ve işletmeler genelinde 1,17 adettir. Eş deyişle DGD'den faydalanmayan işletmelerde hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan sayısı DGD'den faydalananlara göre daha fazladır. Buna karşın DGD'den faydalanmayan işletmelerde kümes hayvanı ve arı kovanı yokken, DGD'den faydalananlarda ortalama 2,55 adet kümes hayvanı ve 0,93 adet arı kovanı bulunmaktadır. İşletmeler genelinde kümes hayvanı ve arı kovanı sayıları ise sırasıyla 2,12 ve 0,78'dir (Çizelge 25).

Çizelge 25. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvan varlığı (adet)

Hayvan cinsi	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Boğa	0,01	-	0,01
İnek	3,87	1,81	3,53
Düve	1,46	0,62	1,32
Tosun	1,86	9,25	3,09
Dana	1,07	1,25	1,10
Buzağı	0,92	0,37	0,83
Manda	0,42	-	0,35
Toplam büyükbaş (BBHB)	7,31	9,40	7,66
Koç	0,03	-	0,03
Koyun	9,76	14,13	10,53
Kuzu	2,92	-	2,43
Toplam küçükbaş (BBHB)	1,12	1,41	1,17
Kümes hayvanı	2,55	-	2,12
Arı (kovan)	0,93	-	0,78
Genel Toplam (BBHB)	8,43	10,81	8,83

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde yetiştirilen büyükbaş hayvanların yaklaşık yarısı (%41,72) yerli ırk iken, DGD'den faydalanan işletmelerde yetiştirilen büyükbaş hayvanların önemli bir çoğunluğu (%75,85) melezdir. İşletmeler geneline bakıldığında incelenen işletmelerdeki büyük baş hayvan varlığının %36,03'ü yerli, %46,6'sı melez ve geri kalan %17,37'si ise kültür ırkıdır. Araştırma alanında DGD'den faydalanan işletmelerdeki küçükbaş hayvanların tamamı ve DGD'den faydalanan işletmelerdeki küçükbaşların %77,67'si yerli ırktır. İşletmeler geneli baz alındığında incelenen işletmelerdeki toplam küçük baş hayvan varlığının %82,9'u yerli ve %17,1'i melezdir (Çizelge 26).

DGD'den faydalanan işletmelerle faydalananlar arasında hayvan varlığı açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($t=0,712$; $p>0,05$). Buna karşın DGD'den faydalanan işletmecilerin hayvan varlığı, DGD'den faydalanan işletmecilerden daha fazladır. Aynı zamanda DGD'den faydalanan üreticiler daha üstün ırkların yetiştiriciliğini yapmaktadırlar. Bu durum DGD'den faydalanan üreticilerin, DGD'den faydalanan üreticilere göre daha yoğun hayvansal üretim yaptıklarını göstermektedir. DGD'nin tarımsal arazi büyüklüğü ile ilişkili olması ve DGD'den faydalanan işletmecilerin arazilerinin küçük olması bu üreticilerin hayvansal üretime yönelmeleri üzerinde etkili rol oynamaktadır.

Çizelge 26. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvan ırkları

		DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanan işletmeler		İşletmeler Ortalaması	
		Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)
Büyükbaş hayvan ırkı	Yerli	3,05	41,72	1,14	12,12	2,76	36,03
	Melez	2,85	38,98	7,13	75,85	3,57	46,60
	Kültür	1,41	19,13	1,13	12,03	1,33	17,37
	Toplam	7,31	100,00	9,40	100,00	7,66	100,00
Küçükbaş hayvan ırkı	Yerli	0,87	77,67	1,41	100,00	0,97	82,90
	Melez	0,25	22,33	-	-	0,20	17,10
	Kültür	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1,12	100,00	1,41	100,00	1,17	100,00

5.2.3. Üretim ve Verim Durumu

İncelenen işletmelerin hayvansal üretim miktarları Çizelge 27'den incelendiğinde; DGD'den faydalanan işletmelerin ağırlıklı olarak süt üretimi, DGD'den faydalanmayan işletmelerin ise kırmızı et üretimi yaptıkları anlaşılmaktadır. İnceleme alanında DGD'den faydalanmayan işletmelerde bal, yumurta ve beyaz et üretimi yokken, DGD'den faydalanan işletmelerde bal, yumurta ve beyaz et üretimi yapılmaktadır.

Türkiye'de büyükbaş hayvan et verimi 183 kg, AB ülkelerinde ise 278,2 kg'dır (TZOB, 2007). İnceleme alanında ise büyükbaş hayvan et verimi yaklaşık 130 kg'dır. DGD'den faydalanmayan işletmelerde, DGD'den faydalananlara göre et verimi daha yüksektir.

Türkiye'de 2006 yılında küçükbaş hayvan et verimi ortalama 18 kg, AB ülkelerinde ise 14,2 kg'dır (TZOB, 2007). İnceleme alanında küçükbaş hayvan et verimi ise 8,05 kg olup Türkiye ve AB ortalamasının altındadır. DGD'den faydalanan işletmelerde küçükbaş et verimi, DGD'den faydalanmayan işletmelere göre daha yüksektir.

Türkiye'de küçükbaş hayvanların süt verimi 80 kg/yıl'dır (TUIK, 2006). İncelenen işletmelerde elde edilen süt verimi (94,53 kg/yıl) ise Türkiye ortalamasının üstündedir. DGD'den faydalanan işletmelerde küçükbaş hayvan süt verimi DGD'den faydalanmayanlara göre daha yüksektir.

Çizelge 27. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde hayvansal üretim miktarı (kg)

	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Kırmızı et (kg)	1227,37	2442,81	1429,94
Beyaz et (kg)	18,06	-	6,71
Süt (lt)	9294,00	5846,87	8719,53
Yumurta (kg)	16,81	-	14,01
Bal (kg)	17,56	-	14,63

Çizelge 28. İncelenen işletmelerde hayvansal verim durumu

	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Büyükbaş et verimi (kg/yıl)	113,76	178,03	129,55
İnek süt verimi (lt/yıl)	2157,50	2539,74	2220,86
Küçükbaş et verimi (kg/yıl)	10,55	5,30	8,05
Koyun süt verimi (kg/yıl)	96,77	88,46	94,53
Kümes hayvanları et verimi (kg/yıl)	1,23	-	1,23
Kümes hayvanları yumurta verimi (kg/yıl)	6,59	-	6,59
Kovan bal verimi (kg/yıl)	18,88	-	18,88

Türkiye’de 2005 yılında büyükbaş süt verimi 2,5 tondur (TUİK, 2006). İncelenen işletmelerin genelinde büyükbaş süt verimi yaklaşık 2,2 ton olup Türkiye ortalamasının altındadır (Çizelge 28). Bunun nedeni büyükbaş yetiştiriciliği yapan üreticilerin genellikle uzmanlaşmadan uzak ve küçük işletmelerde üretim yapmaları ve ilin coğrafi yapısının süt sığırcılığı yapılmasına uygun olmamasıdır. DGD’den faydalanmayan işletmelerde süt verimi, DGD’den faydalanan işletmelere göre daha yüksektir.

İşletmeler genelinde kümes hayvanı et verimi 1,23 kg iken, yumurta verimi 6,59 kg’dir. Kovanlardan elde edilen bal verimi ise 18,88 kg’dir.

İncelenen işletmelerin 2006 yılında elde ettikleri bitkisel üretim miktarları Çizelge 29’da ortaya konulmuştur. Buna göre DGD’den faydalanan işletmeler, bütün bitkisel ürün gruplarında, DGD’den faydalanmayan işletmelere göre daha fazla ürün elde etmişlerdir. Bunun da temel nedeni, DGD’den faydalanan işletmelerin ekim/dikim alanın, DGD’den faydalanmayan işletmelere göre yaklaşık iki kat fazla olmasıdır. Burada dikkat çeken bir diğer husus ise DGD’den yararlanan işletmecilerin üreticiliğini yaptığı birçok ürünü, DGD’den yararlanmayan işletmecilerin hiç yetiştirmemesidir

Çizelge 29. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde bitkisel üretim miktarı (kg)

Ürünler	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Buğday	11.410,00	5.262,50	10.385,41
Arpa	251,25	343,75	266,66
Yulaf	185,00	400,00	220,83
Çeltik	587,50	1.250,00	697,91
Mısır	1.298,62	1.218,75	1.285,31
<i>Tahıl toplamı</i>	13.732,37	8.475,00	12.856,12
Fındık	1.546,87	-	1.289,06
Karpuz	3.187,50	187,50	2.687,50
Kavun	300,00	250,00	291,66
Şeftali	975,00	-	812,50
Elma	6,25	-	5,20
<i>Meyve toplamı</i>	6.015,62	437,50	5.085,92
Fasulye	2.600,00	-	2.187,50
Hıyar	875,00	-	729,16
Domates	1.875,00	450,00	1.637,50
Biber	775,00	168,75	673,95
Patlıcan	50,00	156,25	67,70
Lahana	1.750,00	4.375,00	2.187,50
Karnabahar	62,50	-	52,08
Pırasa	37,50	-	31,25
<i>Sebze toplamı</i>	8.025,00	5.150,00	7.566,64
Soya	323,75	-	269,79
Ayçiçeği	1.535,62	-	1.279,68
<i>Yağlı tohum toplamı</i>	1.859,37	-	1.549,47
Fiğ	2.683,75	750,00	2.361,45
Üçgül	16,87	-	14,06
Silaj Mısır	17.062,62	1.250,00	14.427,18
<i>Yem bitkileri toplamı</i>	19.763,24	2.000,00	16.802,69
Tütün	98,75	228,12	120,31
şekerpancarı	18.333,05	15.500,00	17.860,87
<i>Endüstri bitkileri toplamı</i>	18.431,80	15.728,12	17.981,18
Patates	-	625,00	104,16
K. Pancar	700,00	-	583,33
<i>Yumru bitkiler toplamı</i>	700	625,00	687,49
Kavak (ağ.)	6,25	-	5,20
Mera	662,50	187,50	583,33

İncelenen işletmelerde 2006 yılı itibariyle bitkisel verim durumu Çizelge 30'da ortaya konulmuştur. İşletmeler geneline bakıldığında, bir çok üründe verim ortalamasının, Türkiye verim ortalamasının üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. İnceleme alanında verim düzeyi Türkiye ortalamasının üzerinde olan ürünler; buğday, yulaf, çeltik, karpuz, kavun, fasulye, hıyar, domates, biber, lahana, ayçiçeği, fiğ, üçgül, silaj mısır, tütün, şeker pancarı ve kırmızı pancardır. Gelişmiş bir ülke olan ve tarım ürünleri üretim, verim ve ticaretinde dünyada ön sıralarda yer alan ABD'nin tarım ürünleri verim ortalaması ile Türkiye tarım ürünleri verim ortalaması karşılaştırıldığında; Türkiye'nin sadece fasulye, hıyar, biber, lahana, ayçiçeği ve silaj mısırdaki ABD'nin üzerinde bir verim yakaladığı ortaya çıkmaktadır. İnceleme alanı olan Samsun İli için hesaplanan verim ortalamaları ile ABD tarım ürünleri verim ortalamaları karşılaştırıldığında Samsun İlinde yetiştirilen ürünlerden sadece buğday, yulaf, karpuz, fasulye, hıyar, biber, lahana, ayçiçeği, fiğ, silaj mısır ve kırmızı pancarın verim ortalamalarının ABD'de yetiştirilen ürünlerin verim ortalamasının üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmeciler DGD'den yararlanmayanlardan 10 adet fazla ürün yetiştirmektedirler. DGD'den faydalanmayan işletmecilerin, DGD'den faydalananlara göre daha yüksek verim elde ettiği ürünler buğday, yulaf, patlıcan, fiğ, silaj mısır, şekerpancarı ve patatestir. Diğer bütün ürünlerde DGD'den faydalanan işletmelerin verim düzeyi daha yüksektir. DGD'den faydalanmayan işletmecilerin DGD'den faydalananlara göre daha yüksek verim elde ettiği ürünlerin önemli bir kısmının hayvan beslenmesinde kullanılan bitkisel ürünler olması, bu işletmelerde gerçekleştirilen bitkisel üretimin pazarlamadan ziyade hayvansal ürün elde etme amacı taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 30. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmeler, Türkiye ve ABD’de bitkisel ürün verim ortalaması (kg/da)

Ürünler	DGD’den faydalanan işletmeler	DGD’den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması	Türkiye ortalaması	ABD ortalaması
Buğday	367,35	388,09	365,81	215,22	282,52
Arpa	222,34	157,68	203,55	265,30	328,25
Yulaf	256,94	291,97	266,06	208,46	213,32
Çeltik	419,64	333,33	389,89	370,00	769,44
Mısır	327,10	325,00	340,93	283,27	935,98
Fındık	113,65	-	113,67	165,25	357,70
Karpuz	3.750,00	604,83	3.536,18	2.777,59	3.113,98
Kavun	3.000,00	1.388,88	2.651,45	2.024,48	2.683,26
Şeftali	975,00	-	978,91	1.946,39	1.273,12
Elma	48,07	-	47,27	1.645,50	2.979,80
Fasulye	1.502,89	-	1.519,09	829,06	100,49
Hıyar	5.147,05	-	5.208,28	2.999,35	1.419,77
Domates	4.076,08	2.500,00	3.993,90	3.790,33	6.617,64
Biber	2.500,00	937,50	2.323,96	2.053,81	1.863,26
Patlıcan	1.000,00	5.208,33	1.128,33	2.640,47	3.501,25
Lahana	2.822,58	2.266,83	2.604,16	1.958,27	1.689,68
Karnabahar	1.041,66	-	1.041,60	2.147,22	2.253,26
Pırasa	750,00	-	781,25	2.462,23	2.653,29
Soya	236,31	-	236,65	295,62	302,48
Ayçiçeği	341,24	-	341,24	197,52	136,24
Fiğ	533,54	600	536,69	131,66	138,25
Üçgül	67,48	-	70,30	61,28	92,26
Silaj Mısır	2.877,33	4.032,25	2.885,43	2.623,44	1.582,32
Tütün	95,87	93,87	94,73	73,68	249,74
Şekerpancarı	4.263,50	4.967,94	4.356,31	4.250,63	5.309,06
Patates	-	1.453,48	1.488,00	2.849,84	4.366,70
K. Pancar	8.750,00	-	8.333,28	6.735,22	8.123,56
Kavak	-	-	-	-	-
Mera	320,04	302,41	318,75	320,12	523,59

5.2.4. Gelir Düzeyi ve Kaynakları

Tarım işletmeleri bir çok girdi kullanmak ve masraf yapmak suretiyle çeşitli üretim faaliyetlerini yürütmektedirler. İşletmenin girdileri ile elde edilen gelirleri, işletmenin ve ele alınan üretim faaliyetlerinin başarı derecesini göstermektedir. İşletme başarı ölçütleri; işletmeleri çeşitli açılardan tanımamıza yardımcı olduğu gibi, onların üretim yapısını, girdi kullanım özelliklerini, masraf yapılarını, üretim faaliyetlerinin

nispi üstünlüklerini, kredi kullanabilme imkanlarını, risk yüklenme kapasitelerini göstermektedir. Bu nedenle işletmelerin birbirleriyle mukayesesinde ve işletmenin zaman içerisindeki gelişiminin belirlenmesinde bu ölçütler kullanılmaktadır (Cinemre, 1997).

İşletmelerin başarı derecesi ortaya konulurken, hesaplanan gelirler kapsamında işletme içi ve işletme dışı tarımsal gelir unsurları yer alırken, tarım dışı gelir unsurları yer almaz. Buna karşın inceleme alanında üreticilerin bütün gelir kaynakları araştırılmış ve uğraş alanları Çizelge 31’de ortaya konulmuştur. Buradan işletmeler genelinde işletmelerin %2,08’inin işletme dışı tarımsal faaliyette bulunduğu, işletmelerin %33,33’ünün ise tarım dışı faaliyetlerle uğraştıkları tespit edilmiştir. DGD’den yararlanan işletmelerin %2,5’i işletme dışı tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Tarım dışı diğer faaliyetlerle uğraşanların oranı DGD’den faydalanan işletmelerde %33,75, DGD’den faydalanmayan işletmelerde ise %31,25’tir. Eraktan v.d. (2004) tarafından Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgelerinde yapılan bir araştırmada, tarım dışı faaliyetlerle uğraşanların oranı DGD’den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerde sırasıyla %20,71 ve %31,71 olarak bulunmuştur. Aynı araştırmada toplam üreticilerin sadece %22,86’sının tarım dışı faaliyetlerle uğraştıkları belirlenmiştir. Buna göre; inceleme alanında tarım dışı faaliyetlere katılım oranının Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri ortalamasından daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 31. 2006 yılı itibariyle incelenen işletmelerde tarımsal ve tarım dışı faaliyetlere katılım durumu

Faaliyet alanları		DGD’den faydalanan işletmeler		DGD’den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
		Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)	Miktar (adet)	Oran (%)
Tarımsal	İşletme içi	80	100,00	16	100,00	96	100,00
	İşletme dışı	-	-	2	12,50	2	2,08
Tarım dışı	Memur	1	1,25	2	12,50	3	3,12
	Esnaf	12	15,00	3	18,75	15	15,63
	İşçi	4	5,00	-	-	4	4,16
	Hizmetler	10	12,50	-	-	10	10,41
Toplam işletme sayısı		80	100,00	16	100,00	96	100,00

Gayri saf hasıla değeri, DGD'den faydalanan işletmelerde yaklaşık 29,5 bin YTL, DGD'den faydalanmayan işletmelerde yaklaşık 26,5 bin YTL, işletmeler genelinde ise yaklaşık 29 bin YTL'dir. Bütün işletme grupları için, gayri saf hasılının tamamına yakın kısmını gayri safi üretim değeri meydana getirmektedir.

Çizelge 32. İncelenen işletmelerde gayri saf hasıla değerleri

	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)
Gayri safi üretim değeri (a)	29037,62	99,21	25782,37	97,96	28495,72	99,02
İşletme dışı tarım geliri (b)	-	-	318,75	1,21	53,12	0,18
Zati ikametgah kirası karşılığı (c)	230,30	0,79	217,26	0,83	228,12	0,80
Gayri saf hasıla (a+b+c)	29267,92	100,00	26318,38	100,00	28776,96	100,00

İşletmelerde masraf unsurları incelendiğinde, DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerin oluşturdukları her iki grupta da cari masrafların ağırlıklı olduğu görülmektedir (Çizelge 33). Cari masraflar, DGD'den faydalanan işletmelerde ağırlıklı olarak bitkisel üretime yönelik iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde ağırlıklı olarak hayvansal üretime yönelik olarak gerçekleşmiştir. İnceleme alanındaki işletmeler geneline göre toplam değişken masraflar yaklaşık 17,5 bin YTL'dir. Bunun yaklaşık %57 (10 bin YTL)'si bitkisel üretim masraflarından, yaklaşık %36 (6,3 bin YTL)'si hayvansal üretim masraflarından ve yaklaşık %7 (1,2 bin YTL)'si döner sermayenin faizinden oluşmaktadır.

Çizelge 33. İncelenen işletmelerin değişken işletme masrafları

	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)
Bitkisel üretim değişken masrafları	10900,44	61,06	4700,49	30,95	9860,04	56,67
• Tohum	1272,34	7,12	524,54	3,45	1148,00	6,59
• Gübre	1959,34	10,97	731,72	4,82	1754,21	10,08
• Zirai mücadele	707,32	3,96	410,14	2,70	658,21	3,78
• Su	22,87	0,13	49,99	0,33	27,16	0,16
• Makine değişken masrafları	2476,07	13,87	1500,74	9,89	2313,85	13,30
• Geçici işçilik	2910,63	16,30	799,94	5,26	2554,47	14,68
• Makine kirası	578,56	3,24	121,60	0,80	501,42	2,89
• Diğer	973,31	5,47	561,82	3,70	902,72	5,19
Hayvansal ürün değişken masrafları	5704,98	31,97	9424,77	62,07	6325,08	36,35
• Yem	4297,44	24,07	8174,95	53,84	4943,74	28,41
• Veteriner, ilaç, aşım	888,69	4,98	713,02	4,70	859,42	4,94
• Su masrafı	5,56	0,04	12,43	0,08	6,88	0,04
• Aydınlatma masrafı	119,45	0,67	59,99	0,39	109,49	0,63
• Makine değişken masrafı	103,18	0,58	62,48	0,41	96,33	0,55
• Pazarlama masrafı	124,51	0,69	127,44	0,84	125,03	0,72
• Diğer masraflar	166,15	0,94	274,46	1,81	184,19	1,06
Toplam döner sermayenin faizi	1245,40	6,97	1059,37	6,98	1213,88	6,98
Toplam	17850,82	100,00	15184,63	100,00	17399,00	100,00

Çizelge 34. İncelenen işletmelerin sabit işletme masrafları

Sabit masraf unsurları	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)
Bina tamir ve bakımı	457,50	5,11	153,10	1,65	406,70	4,52
Sigorta	13,65	0,15	-	-	11,30	0,12
Aile işgücü ücret karşılığı	4884,49	54,62	4183,21	45,22	4779,49	53,07
Amortisman ve demirbaş kıymet eksilişi	3588,24	40,12	4915,26	53,13	3809,41	42,29
Toplam	8943,88	100,00	9251,57	100,00	9006,90	100,00

Değişken işletme masrafları dışında kalan amortismanlar, demirbaş kıymet eksilişleri, bina tamir bakımı, işletme sahibi ile ailesinin ücret karşılığı ile vergiler, sabit masrafları teşkil etmektedir. Aile işgücü ücret karşılığı sabit masrafların yaklaşık %53'ünü, amortisman ve demirbaş kıymet eksilişleri ise %42'sini oluşturmaktadır (Çizelge 34).

Çizelge 35. İncelenen işletmelerde masraf unsurları ve brüt kar

	DGD'den faydalanan işletmeler		DGD'den faydalanmayan işletmeler		İşletmeler ortalaması	
	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)	Miktar (YTL)	Oran (%)
Gayri safi üretim değeri (a)	29037,62	-	25782,37	-	28495,72	-
Değişken masraf (b)	17850,82	66,62	15184,63	62,14	17399,00	65,89
Sabit masraf	8943,88	33,38	9251,57	37,86	9006,90	34,11
Toplam masraf	26794,70	100,00	24436,20	100,00	26405,90	100,00
Brüt kar (a-b)	11186,80	-	10597,74	-	11096,72	-

İncelenen işletmelerin gerçekleştirdikleri ortalama tarımsal masraf tutarı, yaklaşık 26 bin YTL'dir. Bunun yaklaşık %65'i değişken, %35'i ise sabit masraftır. DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmeler arasında, kullanılan değişken ve sabit masraf tutarları açısından istatistiki olarak fark bulunmamaktadır ($t=0,615$; $p>0,05$).

Gayri safi üretim değerinden, işletmelerin değişken masraflarının çıkartılması ile bulunan brüt kar, işletmelerin başarı derecesini gösteren önemli bir kriterdir (Erkuş vd., 1995). Çizelge 35 incelendiğinde DGD'den faydalanan işletmelerin, DGD'den faydalanmayanlara göre daha yüksek brüt kar yakaladığı ve daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

Gayri safi hasıla değerinden, toplam işletme masrafları çıkarılarak saf hasıla bulunur. Saf hasıla bir anlamda borçsuz ve kira ile arazi tutmadan çalışan bir işletmede aktif sermayenin getirdiği faizdir. Bu nedenle yıl sonunda saf hasılanın en azından işletmeye yatırılan sermayenin getireceği faize eşit olması arzu edilir (Bülbül, 1979).

Saf hasıla işletme analizlerinde elde edilen başarı bakımından işletmelerin karşılaştırılmasında kullanılan güvenilir bir başarı ölçütüdür. Çizelge 36 incelendiğinde, DGD'den faydalanan işletmelerden elde edilen ortalama saf hasıla tutarının (2473,22 YTL) DGD'den faydalanmayan işletmelere (1882,18 YTL) göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada DGD'den faydalanan işletmelerin üretim faaliyetleri sonucu meydana getirdikleri değer artışı, faydalanmayanlara göre daha fazladır. DGD'den faydalanan üreticiler ile faydalanmayanlar arasında elde edilen saf hasıla tutarı açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark yoktur ($t=1,05$; $p>0,05$).

Çizelge 36. İncelenen işletmelerde saf hasıla (YTL)

	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Gayri safi hasıla (a)	29267,92	26318,38	28776,96
Toplam tarımsal masraf (b)	26794,70	24436,20	26405,90
Saf hasıla (a-b)	2473,22	1882,18	2371,06

Saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık-ortakçılık paylarının çıkarılması ile kalan değere işletmeci ve aile fertlerinin ücret karşılıklarının ilave edilmesi suretiyle, tarımsal gelir bulunur (Erkuş vd., 1995).

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerin elde ettiği ortalama tarımsal gelir yaklaşık 4500 YTL iken DGD'den faydalanmayan işletmelerin elde ettiği ortalama tarımsal gelir yaklaşık 3300 YTL'dir. Tüm işletmeler baz alındığında ise elde edilen ortalama tarımsal gelir seviyesi yaklaşık 4300 YTL'dir (Çizelge 37). Elde edilen gelir açısından DGD'den faydalanan işletmelerle faydalanmayanlar arasında istatistiksel açıdan fark yoktur ($t=0,31$; $p>0,05$).

Çizelge 37. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir düzey ve unsurları (YTL)

	DGD'den faydalanan işletmeler	DGD'den faydalanmayan işletmeler	İşletmeler ortalaması
Saf hasıla (a)	2473,22	1882,18	2371,06
Kira ve ortakçılık payları (b)	1726,80	1151,40	1630,80
Borç faizleri (c)	1091,90	1639,37	1186,48
Aile işgücü karşılığı (d)	4884,49	4183,21	4779,55
Tarımsal gelir (a – b – c + d)	4539,01	3274,62	4333,33

DGD'den faydalanan ve faydalanmayan üreticiler açısından işletme gelir düzeyi ve kaynakları ile ilgili elde edilen sonuçları karşılaştırmalı olarak ortaya koyarsak; inceleme alanında DGD'den faydalanan üreticilerin gayri safi üretim değeri DGD'den faydalanamayan üreticilerden yaklaşık 3250 YTL ve gayri safi hasılası ise yaklaşık 3000 YTL daha fazladır. DGD'den faydalanan üreticilerin değişken masrafları DGD'den faydalanmayan işletmecilerden yaklaşık 2650 YTL fazla iken, DGD'den faydalanmayan üreticilerin sabit masrafları, DGD'den faydalanan üreticilerden 300 YTL daha fazladır. DGD'den faydalanan üreticilerin yaptığı toplam tarımsal masraf DGD'den faydalanmayan üreticilerden yaklaşık 2350 YTL daha fazladır. DGD'den faydalanan üreticilerin brüt karı ve saf hasılası DGD'den faydalanmayan üreticilerden yaklaşık 600 YTL ve tarımsal geliri 1250 YTL daha fazladır.

6. DGD'YE İLİŞKİN SONUÇLAR

6.1. DGD'ye İlişkin Bilgi Kaynakları

Üreticilerin DGD hakkında bilgi edindikleri kaynakların öğrenilmesi; bu politika aracının daha fazla üreticiye tanıtılması ve uygulamada ortaya çıkabilecek değişimler hakkında daha fazla üreticinin haberdar edilebilmesi adına önemlidir. Çizelge 38'de görüldüğü gibi üreticilerin DGD ile ilgili önemli bilgi kaynakları görsel ve yazılı medya olup, bunu tarım il/ilçe müdürlüğü, köy muhtarı, diğer üreticiler ve ziraat odası takip etmektedir.

Çizelge 38. DGD'den faydalanan işletmelerin DGD'ye ilişkin bilgi kaynakları

Bilgi kaynakları	Miktar (adet)	Oran (%)
Radyo, televizyon, gazete	26	32,50
Tarım il/ilçe müdürlüğü	20	25,00
Köy muhtarı	16	20,00
Diğer üreticiler	10	12,50
Ziraat odası	8	10,00
Toplam	80	100,00

6.2. Çiftçilerin DGD'den Yararlanma Durumunu Etkileyen Faktörler

Çiftçilerin DGD'den yararlanma durumları üzerindeki etkili faktörleri bulmak için oluşturulan logit modeli sonuçları Çizelge 39'da ortaya konulmuştur.

Logit modeli sonuçlarına göre, açıklayıcı değişken parametrelerinin tamamının işareti beklentiye uygun çıkmıştır. İşletmecilerin daha önceden destek alması ve 2006 yılında elde edilen tarım dışı gelir %10 düzeyinde, tapunun ait olduğu kişi sayısı ve il/ilçe Merkezine gitme sıklığı ise %5 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur.

Model sonuçları DGD'den yararlanma durumu üzerine, çiftçilerin önceden destek almış olmalarının pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Önceki yıllarda

destekleme alan çiftçiler, daha önce herhangi bir desteklemeye başvurmamış ve desteklemelere karşı ilgisiz olan üreticilere göre DGD'den daha fazla yararlanmaktadırlar ($p<0,10$).

Tapunun ait olduğu kişi sayısının artması, DGD'den yararlanma durumunu negatif olarak etkilemektedir. Çünkü; tapunun ait olduğu kişi sayısı arttıkça DGD'den yararlanmak daha da zorlaşmaktadır. Bu durum, üreticilerin DGD'den yararlanamamasına yol açmaktadır ($p<0,05$).

Çizelge 39. Çiftçilerin DGD'ye başvurularında etkili faktörlere ait logit modeli

DGD'ye başvurmayı etkileyen faktörler	Katsayı (b_i)	Standart hata (Sb_i)	b_i / Sb_i
• Daha önce tarımsal destekten yararlanma	0,58847	0,36004	1,63446
• Tapunun ait olduğu kişi sayısı (adet)	-0,30145	0,11878	-2,53797
• İl/ilçe merkezine gitme sıklığı (adet/ay)	0,06400	0,2861	2,23725
• Kullanılan kredi miktarı (YTL)	0,00001	0,0002	0,49327
• Elde edilen tarım dışı gelir miktarı (YTL)	0,00032	0,0021	1,52649
• Tarımla uğraşılan süre (gün/ay)	-0,00310	0,01459	-0,21254
• Çiftçi örgütlerine üyelik durumu	0,20988	0,38662	0,54287
• Çiftçinin eğitim süresi (yıl)	0,00222	0,06712	0,03308
• LR test istatistiği	-4,02002	0,87755	0,03308

DGD'den yararlanma durumu ile il/ilçe merkezine gitme sıklığı doğru orantılıdır ($p<0,05$). Bulunduğu kırsal alandan şehir merkezine daha fazla gidip-gelen çiftçilerin devletin kendilerine sunduğu desteklerden daha fazla haberdar olması, DGD hakkında daha fazla bilgi edinmesi ve gerekli müracaatları zamanında yapması doğaldır.

Üreticilerin tarım dışı işte çalışıyor olması ve buna bağlı olarak tarım dışı gelir düzeyinin yüksek olması DGD'den yararlanmayı pozitif yönde etkilemektedir ($p<0,10$). Bu durum tarım dışı işe sahip olan kişilerin iletişim kaynaklarından daha fazla yararlanmasıyla açıklanabilir.

Kredi kullanım durumu, çiftçi örgütlerine üyelik durumu, işletme yöneticilerinin eğitim durumu, DGD'den yararlanmayı pozitif yönde etkilemekte iken, tarımla

uğraşılan süre negatif yönde etkilemektedir. Ancak bu değişkenler istatistiki açıdan önemli değildir.

6.3. DGD'ye Başvuruda Karşılaşılan Zorluklar

DGD başvurularında ortaya çıkan başlıca sorunlar sırasıyla; arazi kaydının olmaması, ilçe tarım müdürlüklerince yeterli bilgi ve desteğin verilmeyişi ve başvuru formlarının uzun ve karmaşık olması şeklinde belirlenmiştir. Bunları, geçmiş yıllarda ÇKS ile ilgili işlemler esnasında çiftçilerden para alınması ve halen alındığının zannedilmesi, miras ile ilgili sorunların varlığı, başvuru süresinin kısa olması ve muhtarların araziye olduğundan daha az göstermesi gibi problemler takip etmektedir (Çizelge 40) .

Çizelge 40. İncelenen işletmelerin DGD başvurularında karşılaştıkları sorunların önem sırası

DGD başvurularında ortaya çıkan sorunlar	Sorunun önem sırası					Toplam skor	Sıra
	1.	2.	3.	4.	5.		
Etki derecesi	5	4	3	2	1		
Arazi kaydının olmaması	41,90	20,00	25,00	33,33	-	431,16	1
İlçe tarım müdürlüğünden yeterli bilgi ve desteğin verilmemesi	12,90	20,00	50,00	33,33	-	361,16	2
Başvuru formlarının karmaşık olması	12,90	40,00	16,70	33,34	-	341,28	3
ÇKS ile ilgili işlemler esnasında para alınması	29,00	13,30	-	-	-	198,20	4
Miras edinimi ile ilgili hukuki problemlerin devam ediyor olması	-	6,70	-	-	100,00	126,80	5
DGD'ye başvuru süresinin kısa olması	-	-	8,30	-	-	24,90	6
Muhtarın araziye az göstermesi	3,30	-	-	-	-	16,50	7

6.4. DGD'ye Başvurulmamasının Nedenleri

DGD ödemelerine ilk aşamada başvurmayıp, sonradan bu destekten yararlanmaya başlayan üreticilerin ilk aşamada başvuru yapmamalarının en önemli nedenleri; tapu sahibi olunmaması, DGD'den ilk aşamada haberdar olunmaması ve DGD'den haberdar olduğu halde ödemelerin karşılıksız olduğuna inanılmamasıdır

(Çizelge 41). Bu durum, DGD uygulamasının başladığı ilk yıllarda üreticilere yeterince tanıtılmadığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 41. Sonradan DGD almaya başlayanların ilk aşamada başvuru yapmama nedenleri

Başvurmama nedenleri	Başvurmayan kişi sayısı (adet)	Oran (%)
Tapunun olmaması	5	38,46
DGD'den haberinin olmaması	4	30,76
DGD ödemelerinin karşılıksız olduğuna inanmaması	2	15,39
Paraya ihtiyaç duymaması	2	15,39
Toplam	13	100,00

DGD'ye başvurmayan üreticilere DGD'den yararlanmama nedenleri sorulmuştur. Elde edilen veriler, bu üreticilerin çok önemli bir kısmının DGD'den haberdar olduğu ve yararlanmak istediğini, buna karşın, başta hisseli tapu problemi, kira sözleşmesini alamama ve ödeme miktarını az bulmak olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı DGD'den yararlanmak için başvuruda bulunamadıklarını ortaya koymaktadır (Çizelge 42).

Çizelge 42. İşletmelerin DGD'den yararlanmamalarının nedenleri

DGD'den yararlanmama nedenleri	İşletmecisi sayısı (adet)	Oran (%)
Hisseli tapu sorunları	8	50,00
Kira sözleşmesinin alınmaması	3	18,75
Ödeme miktarının az bulunması	3	18,75
Hayvansal üretim yapılması	1	6,25
Yeterli bilginin olmaması	1	6,25
Toplam	16	100,00

DGD'den faydalanamayan işletmelerin, bu destekten yararlanmak için geleceğe dönük başlıca beklentileri tapu problemlerinin çözülmesi ve verilen DGD miktarının artırılması şeklindedir (Çizelge 43). Üreticilerin bu yaklaşımları, verilen destekle ilgili bir çekincelerinin olmadığını, buna karşın var olan problemlerinin çözülmesine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Çizelge 43. DGD’den yararlanmayan işletmelerin beklentileri

İşletmelerin beklentileri	İşletmeci sayısı (adet)	Oran (%)
Fikri yok	1	6,25
Tapu problemlerinin çözülmesi	8	50,00
Ödeme miktarının artırılması	4	25,00
DGD’nin araziye işleyene verilmesi	2	12,50
DGD hakkında daha fazla bilgi verilmesi	1	6,25
Toplam	16	100,00

6.5. DGD’nin İşletmelere Etkileri

6.5.1. DGD’den Yararlanma Düzeyleri

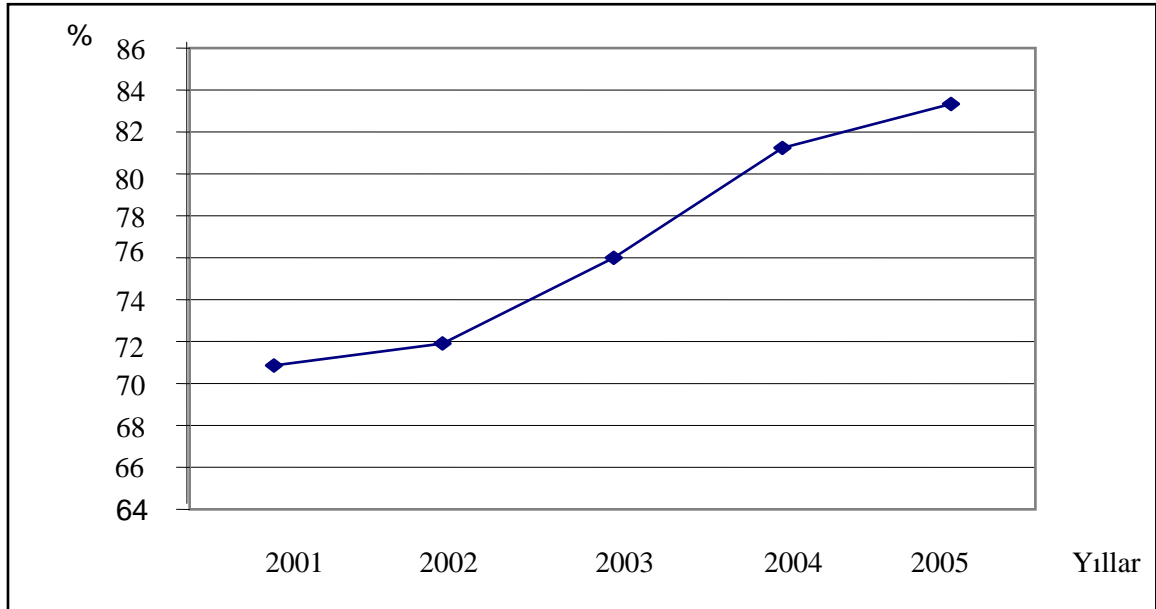
İncelenen işletmelerde üreticilerin %70,83’ü DGD uygulamasından, uygulamanın Türkiye geneline yaygınlaştırıldığı 2001 yılından beri yararlanmaktadır. İkibinaltı yılı itibariyle DGD’den faydalanan işletmecilerin oranı ise %83,33 seviyesine ulaşmıştır (Çizelge 44). DGD’den yararlanan işletmecilerin sayı ve oranında sürekli bir artış olmasına rağmen (Şekil 5), DGD ödemelerine esas olan ortalama arazi büyüklüğünde küçük de olsa bir azalma eğiliminin olduğu anlaşılmaktadır.

DGD kapsamında dekara göre verilen ödeme tutarı, 2001-2003 döneminde cari olarak artırılmasına rağmen, 2005 yılında azaltılmıştır. Dekara ödenen DGD’deki reel gelişmeler değerlendirildiğinde ise sürekli bir azalışın olduğu ve ödeme tutarının 2005 yılında bir önceki yıla göre yarı yarıya düşürüldüğü anlaşılmaktadır. İncelenen işletmelerin toplam DGD ödemelerinden yararlanma durumlarında da benzer bir gelişmenin olduğu, yani çiftçilere ödenen DGD’nin reel olarak azaldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; 2006 yılında çiftçilere verilen DGD miktarı, reel olarak 2001 yılının ancak %42,6’sı düzeyinde olup, çiftçilerin %57,4 kayba uğradığı anlaşılmaktadır (Çizelge 44).

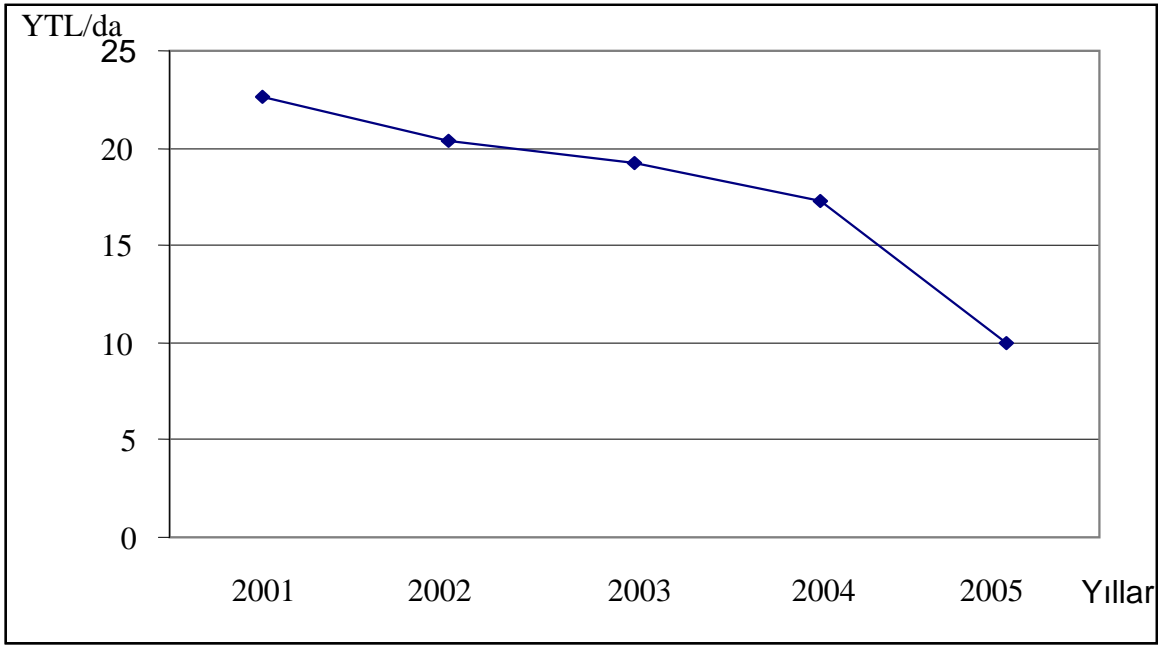
Çizelge 44. İncelenen işletmelerin yıllara göre DGD'den yararlanma durumları

Başvuru yılı		2001	2002	2003	2004	2005
ÇKS'ye başvuran işletmeler	Sayı	68	69	73	78	80
	Oran (%)	70,83	71,87	76,04	81,25	83,33
DGD alınan ortalama arazi miktarı (da)		66,30	65,92	65,36	65,20	63,87
Ödeme tutarı (YTL/da)		10	13,5	16	16	10
		(22,60)	(20,34)	(19,23)	(17,30)	(10,00)
Gerçekleşen ödeme tutarı (YTL)		663,00	889,92	1045,76	1043,2	638,7
		(1498,38)	(1340,80)	(1256,87)	(1127,96)	(638,7)

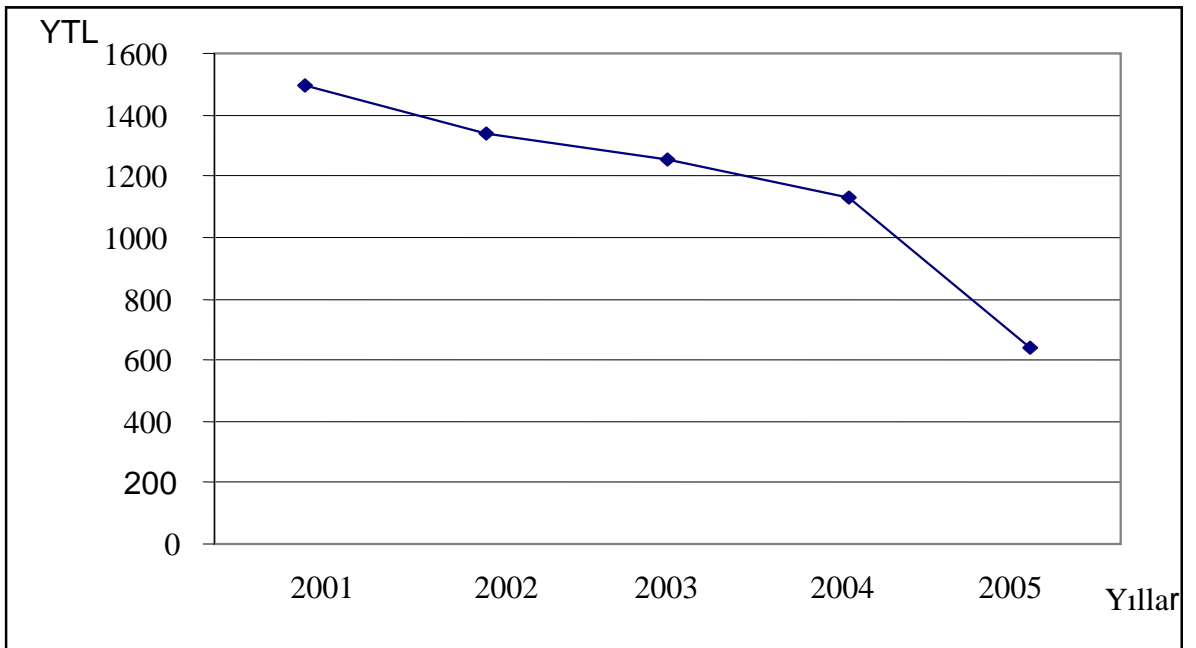
*Parantez içindeki değerler 2006 fiyatlarıyla reele dönüştürülmüştür

Şekil 5. İnceleme alanında yıllara göre ÇKS'ye başvuran üretici sayısındaki oransal değişim

Şekil 6. Dekar başına verilen destek tutarında yıllara göre ortaya çıkan reel değişim (2006 yılı fiyatlarıyla)

Şekil 7. İnceleme alanındaki üreticilerin aldıkları ortalama DGD desteğindeki yıllara göre ortaya çıkan reel değişim (2006 yılı fiyatlarıyla)

6.5.2. DGD'nin Kullanım Yönü ve Kullanıldığı Alanı Etkileyen Faktörler

DGD uygulamalarından faydalanan üreticilerin aldıkları parayı nerede kullandıkları, DGD'nin etkilerinin ortaya konulabilmesi adına önem taşımaktadır. DGD'den faydalanan işletmeler yaklaşık 640 YTL'lik bir DGD'den yararlanmış olup, bu desteğin %70,72 gibi önemli bir kısmı tarım faaliyetlerinde, %29,28'i ise tarım dışı ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. DGD'nin %34,03'ü akaryakıt, %17,93 ü ise gübre alınmasında kullanılmıştır. Gıda maddesi alımı ise %17,04'lük pay ile DGD'nin kullanıldığı en önemli tarım dışı harcama kalemini oluşturmaktadır (Çizelge 45). Goodwin et al. (2005) ABD'de yaptığı bir araştırmada üreticilerin aldığı doğrudan ödemelerin %67,9'unu çiftlik işleri, %32,1'ini ise tarım dışı işlerde kullandığını ortaya koymaktadır. Buna göre, inceleme alanındaki üreticiler ile ABD'deki üreticilerin aldıkları DGD'nin kullanımında benzerliklerin olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 45. İncelenen işletmelerde DGD'nin kullanıldığı alanlar

Kullanım yeri	Harcama miktarı (YTL)	%	Kullanım yeri	Harcama miktarı (YTL)	%
Akaryakıt alımı	219,37	34,03	Gıda maddesi alımı	109,87	17,04
Gübre alımı	115,62	17,93	Giyim alımı	19,12	2,97
Yem alımı	36,87	5,72	İşletme dışı borç ödeme	15,12	2,35
Fidan/fide alımı	31,25	4,84	Yakacak alımı	12,50	1,92
İlaç alımı	26,87	4,16	İşletme dışı varlık satın alma	8,75	1,36
Arazi satın alma	12,50	1,93	Tüketici kredisi ödemesi	6,25	0,97
Tarımsal borçların ödenmesi	5,62	0,89	Sağlık hizmetleri	6,25	0,97
Geçici işçi ücreti	4,00	0,63	Elektrik-su-telefon borcunun ödenmesi	4,00	0,63
Alet makine kirası	3,75	0,59	Düğün işleri	2,50	0,39
-	-	-	Tasarruf	2,50	0,39
-	-	-	Eğitim ihtiyacı	1,87	0,29
Tarımsal amaçlı harcamalar toplamı	455,85	70,72	Tarım dışı harcamalar toplamı	188,73	29,28
Harcamalar genel toplamı				644,58	100,00

Çizelge 46. DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılmasında rol oynayan faktörlerin etki dereceleri (%)

DGD'nin kullanımına etki eden faktörlerin önem sırası	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	Toplam skor	Sıra
Etki derecesi	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1		
Elde edilen toplam gelir	28,75	28,75	12,50	8,75	11,25	3,75	3,75	2,50	-	-	-	916,25	1
İşletme büyüklüğü	30,00	21,25	16,25	7,50	3,75	13,75	6,25	1,25	-	-	-	893,75	2
Çiftlikten elde edilen net gelir	20,00	15,00	25,00	15,00	5,00	8,75	7,50	3,75	-	-	-	855,00	3
Gerçekleştirilen ürün satışı	2,50	12,50	21,25	20,00	18,75	8,75	5,00	6,25	5,00	-	-	752,50	4
Yaş	5,00	7,50	7,50	23,75	15,00	7,50	16,25	7,50	6,25	3,75	-	674,50	5
Toplam borcun fazla olması	3,75	2,50	5,00	16,25	16,25	8,75	2,50	17,50	16,25	8,75	2,50	656,25	6
Mal sahibi olma	1,25	8,75	6,25	5,00	13,75	26,25	17,50	12,50	3,75	5	-	607,50	7
Tarım dışı işler	6,25	1,25	1,25	3,75	5,00	13,75	26,25	22,50	8,75	11,25	-	510,00	8
Başkalarının etkisi	-	-	1,25	-	2,50	6,25	7,50	20,00	45,00	15,00	2,50	448,75	9
Kiracı olma	2,50	1,25	3,75	-	7,50	2,50	7,50	6,25	15,00	18,75	35,00	321,25	10
Sigortanın olup olmaması	-	1,25	-	-	1,25	-	-	-	-	37,50	60	156,25	11

İnceleme alanındaki üreticilerin elde ettikleri DGD gelirini hangi yönde (tarımsal ya da tarım dışı) kullandıkları üzerinde rolü olan işletmelere ait yapısal ve ekonomik faktörlerin etki derecelerinin tespit edilmesi ve DGD'nin kullanım yönü ile bu faktörler arasındaki ilişki ve farklılıkların ortaya konulması önemlidir. DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılmasında etkisi olan belli başlı faktörler Çizelge 46'da ortaya konulmuştur. Buna göre; DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılmasında rol oynayan en önemli faktörler, toplam gelir ve işletme büyüklüğüdür. DGD'den faydalanan işletmeler; tarımsal üretim değeri 15 bin YTL'den fazla ve 15 bin YTL'den az işletmeler olarak ikiye ayrıldığında, tarımsal üretim değeri 15 bin YTL'den fazla olanlar ile az olanlar arasında, tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı bakımından fark olduğu tespit edilmiştir ($t=-1,794$; $p<0,05$). DGD'den faydalanan işletmeler arazi büyüklükleri 75 da'dan fazla ve az olan işletmeler olarak ikiye ayrıldığında; 75 da'dan büyük ve küçük işletmeler arasında tarım faaliyetlerine harcanan DGD oranı bakımından fark olduğu tespit edilmiştir ($t = -1,944$; $p<0,05$). Eş deyişle inceleme alanında gelirleri fazla ve arazileri geniş olan işletmeler elde ettikleri DGD'yi gelirleri düşük ve arazileri geniş olmayan işletmelere göre daha fazla tarıma aktarmaktadır.

DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılması üzerinde etkisi olan diğer faktörler önem derecelerine göre sırasıyla; çiftlikten elde edilen net gelir, gerçekleştirilen ürün satışı, çiftçinin yaşı, toplam borcun fazla olması, mal sahibi olma, tarım dışı işler, başkalarının etkisi, kiracı olma ve sigorta durumudur.

DGD'den faydalanan işletmeciler; çiftlikten elde edilen net gelir bakımından 15 bin YTL'den fazla ve az net gelire sahip olanlar olarak ikiye ayrıldığında, çiftlikten elde edilen geliri 15 bin YTL'den fazla ve az olanlar arasında, tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=0,662$ $p>0,05$). DGD'den faydalanan işletmeciler gerçekleştirilen ürün satışı bakımından satış değeri 15 bin YTL'nin üzerinde olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrıldığında, tarımsal ürün satışı 15 bin YTL'den fazla ve az olanlar arasında tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=-1,359$ $p>0,05$). DGD'den faydalanan işletmeciler yaşları itibariyle 50 yaşından fazla ve az olanlar olarak ikiye ayrıldığında, yaşı 50'den fazla ve az olanlar arasında tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=-1,186$ $p>0,05$). DGD'den faydalanan

işletmeciler toplam borcu 15 bin YTL'den fazla ve az olanlar diye ikiye ayrıldığında, 15 bin YTL'den daha fazla borcu olanlar ile olmayanlar arasında tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir ($t=-1,411$ $p>0,05$). DGD'den faydalanan işletmecilerden mal sahibi olanlar ve olmayanlar arasında, tarım dışı işe sahip olanlar ve olmayanlar arasında, başkalarının fikrinden etkilenenler ve etkilenmeyenler arasında, arazisinde kiracı olan ya da olmayanlar arasında ve sigortası olan ve olmayanlar arasında tarımsal faaliyetlere harcanan DGD oranı açısından fark olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, inceleme alanında DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılması üzerinde, işletmede elde edilen toplam gelir ve işletme büyüklüğünün etkisi varken, ele alınan diğer sosyal ve iktisadi unsurlar DGD'nin tarımsal ya da tarım dışı alanlarda kullanılması üzerinde etkili değildir.

6.5.3. Ekim Alanı ve Hayvan Varlığına Etkileri

İncelenen işletmelerin üretim deseninde meydana gelen değişimler DGD öncesi temel yıl (2000 yılı), 2001-2005 yılları ve 2006 yılı itibariyle Çizelge 47'de ortaya konulmuştur.

DGD'den faydalanan işletmelerde 2001-2005 yıllarında toplam arazi miktarı (mülk arazi + kiraya tutulan arazi + ortağa tutulan arazi), 2000 yılına göre yaklaşık 5 da (%5,95) artıp 89 da seviyesine ulaşmış, 2006 yılında ise 5 da'lık bir düşüşle 84 da düzeyine gelmiştir. DGD'den faydalanmayan işletmelerin 2000 yılında 38 da olan toplam arazi miktarı küçük bir artışla 42 da seviyesine ulaşmıştır. İşletmeler geneline bakıldığında toplam arazi miktarı 2000 yılında 77 da iken, 2001-2005 döneminde 81 da'a çıkmış ve 2006'da ise 78 da olmuştur.

Varyans analizi sonuçlarına göre DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi, DGD uygulamasının yapıldığı ara dönem ve inceleme yılı olan 2006 yılı itibariyle yetiştirilen ürünlerin ekim dikim alanları arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Eş deyişle; DGD'nin yetiştirilen ürünlerin ekim/dikim büyüklüğü üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Eraktan v.d. (2004) tarafından Türkiye'de DGD'nin üretim desenine etkisini bölgeler bazında inceleyen bir araştırmada da DGD öncesi ve sonrası üretim alanlarında istatistiksel açıdan farklılığın

olmadığı ortaya konulmuştur. Breen et al. (2005) tarafından İrlanda'da gerçekleştirilen bir diğer araştırmada da üreticilerin %70'inin doğrudan ödemelerden sonra üretim desenini değiştirmeyi düşünmedikleri ortaya konulmuştur.

İncelenen işletmelerde yaygın olarak yetiştiriciliği yapılan belli başlı ürünler; fiğ, buğday, silaj mısır, ayçiçeği, şekerpancarı ve fındıktır. Bu işletmelerde fiğ ekim alanı hem DGD'den faydalananlarda hem de faydalanmayanlarda yıllara göre sürekli artmıştır. Buğday ekim alanı DGD'den faydalanan işletmelerde 2001-2005 döneminde artmış, 2006 yılında ise azalmış, DGD'den faydalanmayan işletmelerde ise azalmıştır. Silaj mısır ekim alanı DGD'den faydalanan işletmelerde yıllara göre artmış, DGD'den faydalanmayan işletmelerde sabit kalmıştır. Ayçiçeği ekim alanı DGD'den faydalanan işletmelerde azalmış ve DGD'den faydalanmayanlarda bu süreçte yetiştiriciliği hiç yapılmamıştır. Şeker pancarı ekim alanı DGD'den faydalanan işletmelerde azalmış, DGD'den faydalanmayan işletmelerde 2001-2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Fındık ekim alanı DGD'den faydalanan işletmelerde artarken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde yetiştiriciliği yapılmamıştır.

İncelenen işletmelerde yaygın yetiştiriciliği yapılan belli başlı ürünlerin ekim/dikim alanlarındaki gelişmeler işletmeler geneli için değerlendirildiğinde; fındık, silaj mısır ve fiğ ekim alanlarının incelenen dönemlerde arttığı anlaşılmıştır. Bunda; araştırma alanındaki üreticiler açısından fındığın önemli bir gelir kaynağı olması ve silaj mısır ile fiğe önemli düzeyde tarımsal destek verilmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. İnceleme alanında ayçiçeği ekim alanı ise bu üründen arzulanan gelirin sağlanamamasının etkisiyle azalmıştır. İnceleme alanında buğday ve şekerpancarı ekim alanları 2001-2005 döneminde artmış, 2006 yılında ise azalmıştır.

İnceleme alanında yaygın yetiştirilen ürünlerin Türkiye geneli için ekim alanlarındaki değişimi ele alındığında; fındık, silaj mısır ve ayçiçeği ekim alanı DGD öncesi döneme göre önemli ölçüde değişmez ve yıllara göre önemli oranda dalgalanmazken, fiğ ekim alanı 2000 yılına göre yaklaşık %50 oranında azalmıştır. Türkiye genelinde buğday ve şekerpancarı ekim alanındaki değişim, inceleme alanındakine benzer bir yapıdadır. Bu ürünlerin ekim alanı 2001-2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Bunun temel nedeni 2005 yılında bu ürünler için piyasada oluşan fiyatın 2004 yılına göre azalmasıdır (TUİK, 2007).

Çizelge 47. 2000-2006 döneminde incelenen işletmelerin ekim/dikim alanlarındaki gelişmeler (da)

Ürünler	DGD'den faydalanan işletmeler						DGD'den faydalanan işletmeler						İşletmeler ortalaması					
	2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
Buğday	34,03	100,00	35,07	103,05	31,06	91,27	18,06	100,00	15,56	86,15	13,56	75,08	31,37	100,00	31,82	101,43	28,39	90,50
Arpa	1,16	100,00	1,11	95,68	1,13	97,41	-	-	-	-	2,18	100,00	0,96	100,00	0,92	95,83	1,31	136,45
Yulaf	0,58	100,00	0,67	115,51	0,72	124,13	0,93	100,00	1,25	134,40	1,37	147,31	0,64	100,00	0,77	120,31	0,83	129,68
Çeltik	2,12	100,00	2,00	94,33	1,40	66,03	-	-	4,37	100,00	3,75	85,81	1,77	100,00	2,39	135,02	1,79	101,12
Mısır	5,42	100,00	5,33	98,33	3,97	73,24	2,87	100,00	3,12	108,71	3,75	130,66	5,00	100,00	4,96	99,20	3,77	75,40
<i>Tahıl toplamı</i>	43,31	100,00	44,18	102,00	38,28	88,38	21,86	100,00	24,30	111,16	24,61	112,58	39,74	100,00	40,86	102,81	36,09	90,81
Fındık	11,25	100,00	11,97	106,40	13,61	120,97	-	-	-	-	-	-	9,37	100,00	9,97	106,40	11,34	121,02
Karpuz	0,33	100,00	0,42	127,27	0,85	257,57	-	-	0,31	100,00	0,31	100,00	0,28	100,00	0,40	142,85	0,76	271,42
Kavun	0,25	100,00	0,18	72,00	0,10	40,00	0,93	100,00	-	-	0,18	19,35	0,36	100,00	0,15	41,66	0,11	30,55
Şeftali	0,81	100,00	1,12	138,27	1,00	123,45	-	-	-	-	-	-	0,67	100,00	0,95	141,79	0,83	123,88
Elma	0,13	100,00	0,13	100,00	0,13	100,00	-	-	-	-	-	-	0,11	100,00	0,11	100,00	0,11	100,00
<i>Meyve toplamı</i>	12,77	100,00	13,82	108,22	15,69	122,86	0,93	100,00	0,31	33,33	0,49	52,68	10,79	100,00	11,58	107,32	13,15	121,87
Fasulye	1,31	100,00	1,36	103,81	1,73	132,06	-	-	-	-	-	-	1,09	100,00	1,13	103,66	1,44	132,11
Hıyar	0,43	100,00	0,50	116,27	0,17	39,53	-	-	-	-	-	-	0,36	100,00	0,42	116,67	0,14	38,89
Domates	0,63	100,00	0,46	73,01	0,46	73,01	-	-	0,03	100,00	0,18	600,00	0,53	100,00	0,39	73,58	0,41	77,35
Biber	0,43	100,00	0,40	93,02	0,31	72,09	-	-	0,30	100,00	0,18	60,00	0,36	100,00	0,33	91,66	0,29	80,55
Patlıcan	0,05	100,00	0,05	100,00	0,05	100,00	-	-	-	-	0,03	100,00	0,04	100,00	0,04	100,00	0,06	150,00
Lahana	0,43	100,00	1,06	246,51	0,62	144,18	6,87	100,00	3,12	45,41	1,93	28,09	1,51	100,00	1,40	92,71	0,84	55,62
Karnabahar	-	-	0,06	100,00	0,06	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	0,05	100,00	0,05	100,00
Pırasa	0,03	100,00	0,05	166,66	0,05	166,66	-	-	-	-	-	-	0,03	100,00	0,04	133,33	0,04	133,33
<i>Sebze toplamı</i>	3,31	100,00	3,94	119,03	3,45	104,22	6,87	100,00	3,45	50,21	2,32	33,77	3,92	100,00	3,80	96,93	3,27	83,41
Soya	2,25	100,00	2,37	105,33	1,37	60,88	-	-	-	-	-	-	1,87	100,00	1,97	105,34	1,14	60,96
Ayçiçeği	7,11	100,00	6,31	88,74	4,50	63,29	-	-	-	-	-	-	5,92	100,00	5,26	88,85	3,75	63,34
<i>Yağlı toh. topl.</i>	9,36	100,00	8,68	92,73	5,87	62,71	-	-	-	-	-	-	7,79	100,00	7,23	92,81	4,89	62,77
Fiğ	2,67	100,00	3,58	134,08	5,03	188,38	-	-	0,62	100,00	1,25	201,61	2,29	100,00	3,09	134,93	4,40	192,13
Üçgül	-	-	0,25	100,00	0,25	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	0,20	100,00	0,20	100,00
Silaj Mısır	2,86	100,00	4,27	149,30	5,93	207,34	0,31	100,00	0,31	100,00	0,31	100,00	2,43	100,00	3,61	148,55	5,00	205,76
<i>Yem bit. toplamı</i>	5,53	100,00	8,10	146,47	11,21	202,71	0,31	100,00	0,93	300,00	1,56	503,22	4,72	100,00	6,90	146,18	9,60	203,38
Tütün	1,12	100,00	0,90	80,35	1,03	91,96	3,06	100,00	2,81	91,83	2,43	79,41	1,44	100,00	1,21	84,02	1,27	88,19
şekerpancarı	7,11	100,00	6,83	96,06	4,30	60,47	3,93	100,00	7,81	198,72	3,12	79,38	6,58	100,00	7,00	106,38	4,10	62,31
<i>End. bitk. topl.</i>	8,23	100,00	7,73	93,92	5,33	64,76	6,99	100,00	10,62	151,93	5,55	79,39	8,02	100,00	8,21	102,36	5,37	66,95
Patates	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,43	100,00	-	-	-	-	0,07	100,00
K. Pancar	0,08	100,00	0,08	100,00	0,08	100,00	-	-	-	-	-	-	0,07	100,00	0,07	100,00	0,07	100,00
<i>Yum. bitk. topl.</i>	0,08	100,00	0,08	100,00	0,08	100,00	-	-	-	-	0,43	100,00	0,07	100,00	0,07	100,00	0,14	200,00
Kavak	-	-	0,62	100,00	0,62	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	0,52	100,00	0,52	100,00
Mera	1,87	100,00	1,87	100,00	2,07	110,69	0,62	100,00	0,62	100,00	0,62	100,00	1,66	100,00	1,66	100,00	1,83	110,24
2006 yılı işlenmeyen arazi	-	-	-	-	2,11	100,00	-	-	-	-	6,79	100,00	-	-	-	-	2,76	100,00
Toplam arazi	84,46	100,00	89,02	105,39	84,71	100,29	37,58	100,00	40,23	107,05	42,37	112,74	76,71	100,00	80,83	105,37	77,62	101,18

İncelenen işletmelerdeki hayvan sayısındaki değişim Çizelge 48'den incelendiğinde; işletmeler genelinde ve DGD'den faydalanan işletmelerde BBHB cinsinden toplam hayvan sayısında yıllara göre bir azalış yaşanırken, DGD'den faydalanmayan işletmelerdeki hayvan sayısının arttığı anlaşılmaktadır.

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde ve işletmeler genelinde BBHB cinsinden toplam büyükbaş hayvan sayısı dönemlere göre azalırken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde BBHB cinsinden toplam büyükbaş hayvan sayısı artmıştır.

DGD'den faydalanan işletmelerde BBHB cinsinden toplam küçükbaş hayvan sayısı 2001-2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalırken; DGD'den faydalanmayan işletmelerde BBHB cinsinden toplam küçükbaş hayvan sayısı 2001-2005 döneminde azalıp, 2006 yılında artmış, işletmeler genelinde ise BBHB cinsinden toplam küçükbaş hayvan sayısında 2001-2005 döneminde artış, 2006 yılında ise azalış yaşanmıştır. DGD'den faydalanan ve faydalanmayan işletmelerde BBHB cinsinden küçükbaş hayvan sayısı yıllara göre ters yönlü değişim göstermiştir.

Arı kovanı sayısında, hem DGD'den faydalanan işletmelerde hem de işletmeler genelinde yıllara göre azalış söz konusudur. DGD'den faydalanan işletmelerde arı yetiştiriciliği yapılmamaktadır.

Kümes hayvanı sayısı, DGD'den faydalanan işletmelerde ve işletmeler genelinde 2001-2005 döneminde artarken, 2006 yılında azalmıştır. DGD'den faydalanmayan işletmelerde kümes hayvanı yetiştiriciliği yapılmamaktadır.

DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası hayvan sayıları tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmıştır. Buna göre DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası hayvan sayıları açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu durum DGD'den faydalanan işletmelerde DGD ödemelerinin hayvan varlığı üzerinde değişim oluşturacak herhangi bir etki meydana getirmediğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 48. İncelenen işletmelerde 2000–2006 yılları arasında hayvan varlığı (adet)

Hayvan türü/cinsi	DGD'den faydalanan işletmeler						DGD'den faydalanmayan işletmeler						İşletmeler Toplamı					
	2000		2001–2005		2006		2000		2001–2005		2006		2000		2001–2005		2006	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
Boğa	0,06	100,00	0,02	33,33	0,01	16,66	-	-	-	-	-	-	0,05	100,00	0,02	40,00	0,01	20,00
İnek	6,23	100,00	5,96	95,66	3,87	62,11	4,37	100,00	3,06	70,02	1,81	41,41	5,92	100,00	5,47	92,39	3,53	59,62
Düve	2,48	100,00	2,37	95,56	1,46	58,87	0,43	100,00	0,50	116,27	0,62	144,18	2,14	100,00	2,06	96,26	1,32	61,68
Tosun	3,03	100,00	2,65	87,45	1,86	61,38	4,56	100,00	7,31	160,30	9,25	202,85	3,29	100,00	3,42	103,95	3,09	93,92
Dana	1,56	100,00	1,57	100,64	1,07	100,64	1,37	100,00	1,50	109,48	1,25	91,24	1,53	100,00	1,56	101,96	1,10	71,89
Buzağı	0,96	100,00	1,12	166,66	0,92	95,83	0,18	100,00	0,31	172,22	0,37	205,55	0,83	100,00	0,98	118,07	0,83	100,00
Manda	0,67	100,00	0,55	82,08	0,42	62,68	-	-	-	-	-	-	0,56	100,00	0,45	80,35	0,35	62,50
Büyükbaşların BBHB* cinsinden toplam sayısı	11,77	100,00	11,01	93,54	7,31	62,10	8,57	100,00	9,32	108,75	9,40	109,68	11,24	100,00	10,72	95,37	7,66	68,14
Koç	0,03	100,00	0,03	100,00	0,03	100,00	-	-	-	-	-	-	0,03	100,00	0,03	100,00	0,03	100,00
Koyun	11,80	100,00	13,22	112,03	9,76	82,71	9,37	100,00	8,75	93,38	14,13	150,80	11,39	100,00	12,47	109,48	10,53	92,44
Kuzu	1,67	100,00	2,00	119,76	2,92	174,85	-	-	-	-	-	-	1,39	100,00	1,66	119,42	2,43	174,82
Küçükbaşların BBHB cinsinden toplam sayısı	1,26	100,00	1,42	112,69	1,12	88,88	0,93	100,00	0,87	93,54	1,41	151,61	1,21	100,00	1,33	109,91	1,17	96,69
Kümes hayvanı	2,93	100,00	3,00	102,38	2,55	87,03	-	-	-	-	-	-	2,44	100,00	2,50	102,45	2,12	86,88
Arı (kovan)	1,25	100,00	1,17	93,60	0,93	74,40	-	-	-	-	-	-	1,04	100,00	0,97	93,26	0,78	75,00
BBHB cinsinden toplam sayı	13,03	100,00	12,18	93,47	8,43	64,69	9,50	100,00	10,19	107,26	10,81	113,78	12,45	100,00	12,05	96,78	8,83	70,92

6.5.4. Girdi Kullanımına Etkileri

İnceleme alanındaki işletmelerin kullandıkları girdi miktarında yıllara göre nasıl bir değişim olduğunun belirlenmesi ve değişim üzerinde DGD'nin ne derece etkili olduğunun ortaya konulması, işletmelerin girdi kullanımı üzerinde DGD'nin rolünü ortaya koyabilecektir.

DGD'den faydalanan işletmeler, faydalanmayan işletmeler ve işletmeler genelinde dekara gübre kullanımı 2001-2005 yılları arasında artmış, 2006 yılında düşmüştür. Gübre kullanımındaki bu şekildeki bir değişim üzerinde doğrudan etkisi olan unsur gübre fiyatlarıdır. Dekara bitkisel ilaç kullanımı DGD'den faydalanan işletmelerde ve işletmeler genelinde sürekli artarken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde ise azalmıştır. Bunda; DGD'den faydalanan işletmelerin bitkisel üretimde uzmanlaşması, DGD'den faydalanmayan işletmelerin ise hayvancılığa yönelmiş olması ve ilaç kullanım düzeyinin düşük olmasının etkisi bulunabilir. Dekara mazot kullanımı ise DGD'den faydalanan işletmelerde ve işletmeler genelinde 2001–2005 döneminde azalmış, 2006 yılında ise artmıştır. DGD'den faydalanmayan işletmelerin dekara mazot kullanımında ise azalış yaşanmıştır. Buradan DGD'den faydalanan işletmelerin mazot fiyatındaki değişimden etkilendiğini, DGD'den faydalanmayan işletmelerin ise hayvansal üretime yönelmelerinin etkisiyle mazot kullanımlarının azaldığı anlaşılmaktadır. İncelenen dönemler arasında dekara sermaye kullanımı DGD'den faydalanan işletmelerde artarken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde azalmıştır. İşletmeler genelinde sermaye kullanımı 2001–2005 yılları arasında azalış ve 2006 yılında artış eğilimi göstermiştir (Çizelge 49).

DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası gübre, ilaç mazot ve sermaye kullanımı tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmıştır. Buna göre DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası gübre, ilaç mazot ve sermaye kullanımı açısından istatistiki olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı tespit edilmiştir (gübre: $F_{(2-233)} = 0,007$; ilaç: $F_{(2-219)} = 0,095$; mazot: $F_{(2-226)} = 0,109$; sermaye: $F_{(2-235)} = 0,402$). Bu durum DGD'den faydalanan işletmelerde DGD ödemelerinin bitkisel girdi kullanımı üzerinde değişim oluşturacak herhangi bir etki meydana getirmediğini göstermektedir.

Çizelge 49. İncelenen işletmelerde 2000-2006 döneminde bitkisel üretimde girdi kullanımındaki gelişmeler

			Gübre kullanımı		İlaç kullanımı		Mazot kullanımı		Sermaye kullanımı	
			Dekara	Toplam (kg)	Dekara	Toplam (YTL)	Dekara	Toplam (lt)	Dekara	Toplam (YTL)
DGD'den faydalanan işletmeler	2000	Miktar	55,10	4654,56	9,30	786,10	13,88	1173,00	130,03	10983,12
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	53,21	4737,06	9,88	879,60	12,66	1127,87	132,11	11760,75
		Endeks	96,56	101,77	106,23	111,89	91,21	96,15	101,59	107,08
	2006	Miktar	55,60	4593,10	10,90	901,00	14,87	1228,62	157,86	13039,37
		Endeks	100,90	98,67	117,20	114,61	107,13	104,74	121,40	118,72
DGD'den faydalanmayan işletmeler	2000	Miktar	100,70	3784,37	15,69	589,68	19,23	722,81	212,38	7981,25
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	84,40	4187,50	11,96	593,43	15,19	754,06	143,87	7137,50
		Endeks	83,81	110,65	76,22	100,63	78,99	104,32	67,74	89,42
	2006	Miktar	60,85	3306,25	9,81	533,43	12,15	660,31	111,81	6075,00
		Endeks	60,42	87,36	62,52	90,46	63,18	91,35	52,64	76,11
İşletmeler ortalaması	2000	Miktar	58,78	4509,53	9,82	753,36	14,31	1097,96	136,65	10482,81
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	57,47	4645,46	10,29	831,90	13,18	1065,57	135,96	10990,20
		Endeks	97,77	103,01	104,78	110,42	92,10	97,04	99,49	104,84
	2006	Miktar	58,49	4378,62	11,21	839,73	15,14	1133,90	158,67	11878,64
		Endeks	99,50	97,09	114,15	111,46	105,80	103,27	116,11	113,31

*ilaç ve sermaye değerleri 2006 yılı fiyatlarıyla reele dönüştürülmüştür

Çizelge 50. İncelenen işletmelerde 2000-2006 döneminde hayvansal üretimde girdi kullanımındaki gelişmeler

			Tüketilen kaba yem (kg)	Tüketilen kesif yem (kg)	Hayvansal ilaç harcaması (YTL)	Hayvancılıkta kullanılan sermaye (YTL)
DGD'den faydalanan işletmeler	2000	Miktar	80.256,25	13.310,00	465,87	13.956,87
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	80.025,00	12.426,25	481,12	12.789,38
		Endeks	99,68	93,36	103,27	91,63
	2006	Miktar	58.918,75	10.268,12	535,75	10.472,50
		Endeks	73,41	77,14	114,99	75,03
DGD'den faydalanmayan işletmeler	2000	Miktar	56.500,00	17.062,25	195,00	18.781,25
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	73.250,00	27.456,25	427,50	20.453,12
		Endeks	129,64	160,91	219,23	108,90
	2006	Miktar	77.781,25	33.756,25	506,25	25.028,12
		Endeks	137,66	197,84	259,61	133,26
İşletmeler ortalaması	2000	Miktar	76.296,87	13.935,41	420,72	14.760,93
		Endeks	100,00	100,00	100,00	100,00
	2001-2005	Miktar	78.895,83	14.931,25	472,18	14.066,67
		Endeks	103,40	107,14	112,23	95,29
	2006	Miktar	62.062,50	14.182,81	530,83	12.898,43
		Endeks	81,34	101,77	126,17	87,38

*hayvansal ilaç ve sermaye tutarları 2006 yılı fiyatlarıyla reele dönüştürülmüştür

İnceleme alanında 2000-2006 döneminde DGD'den faydalanan işletmelerde tüketilen kaba ve kesif yem miktarı dönemlere göre azalırken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde kaba ve kesif yem tüketiminin arttığı tespit edilmiştir. Bunda, DGD'den faydalanan işletmelerin hayvansal üretimden uzaklaşmaları ve DGD'den faydalanan işletmelerin hayvansal üretime yönelmelerinin etkisi olduğu ifade edilebilir. İşletmeler genelinde ise kaba ve kesif yem tüketimi 2001-2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Hayvansal ilaç için yapılan harcamalar ise DGD'den faydalanan, faydalanmayan işletmeler ile birlikte işletmeler genelinde artmıştır. Hayvancılıkta kullanılan sermaye miktarı DGD'den faydalanan işletmelerde ve işletmeler genelinde azalmış, DGD'den faydalanmayan işletmelerde ise artmıştır (Çizelge 50).

DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası kaba yem, kesif yem hayvansal ilaç ve sermaye kullanımı tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmıştır. Buna göre; DGD'den faydalanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası kaba yem, kesif yem, hayvansal ilaç ve sermaye kullanımı açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark

yoktur (kaba yem: $F_{(2-188)}=0,586$; kesif yem: $F_{(2-179)}=0,627$; hayvansal ilaç: $F_{(2-38)}=0,153$; sermaye $F_{(2-187)}= 0,351$).

6.5.5. Verim Düzeyine Etkileri

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde, DGD öncesi döneme göre arpa, fındık, pancar, yulaf, fasulye, hıyar, domates, biber, kavun ve lahananın veriminde artış olmuşken; çeltikte verim azalışı yaşanmıştır. Diğer ürünlerin verim seviyeleri ise dönemlere göre dalgalanma göstermiştir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde, DGD öncesi döneme göre verim artışının olduğu ürünler yulaf ve mısır iken, diğer ürünlerin verim seviyelerinde dönemlere göre dalgalanma yaşanmıştır. İşletmeler genelinde DGD öncesi döneme göre verim artışının olduğu ürünler; arpa, fındık, pancar, yulaf, fasulye, mısır, hıyar, domates, biber ve lahana iken; verim azalışının olduğu ürünler çeltik ve karpuzdur. Diğer ürünlerin verim seviyeleri ise dönemlere göre dalgalanma göstermiştir.

DGD uygulamalarının incelenen işletmelerde yetiştirilen başlıca ürünler itibariyle verimlilikte bir değişmeye neden olup olmadığını saptamak amacıyla DGD öncesi ve sonrası yıllar için ortalama verimler karşılaştırılmıştır. Yapılan analizler DGD'den yararlanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası yıllar itibariyle yetiştirilen ürünlerin verimlerinde istatistiksel açıdan bir farklılık olmadığını göstermiştir. Bu durum DGD'den faydalanan işletmelerde DGD ödemelerinin verim düzeyi üzerinde değişim oluşturacak bir etki meydana getirmediğini göstermektedir. Eraktan v.d. (2004) tarafından Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri'nde yapılan bir araştırmada da DGD ile verimlilik arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Türkiye genelinde yetiştirilen ürünlerin verim düzeylerindeki değişim incelendiğinde DGD öncesi döneme göre verimde önemli değişimin olduğu sadece iki ürün göze çarpmaktadır. Bu ürünler fiğ ve mısırdır. Fiğ verimi DGD öncesi döneme göre yaklaşık 2 kat artarken, mısır verimi DGD öncesi döneme göre yaklaşık %60 oranında artmıştır. Bu ürünlerin verimindeki artışın nedeni ise DGD'den ziyade, bu ürünlere yönelik yapılan desteklemelerdir. Diğer ürünlerin verimlerinde yıllara göre genel bir artış trendi olmakla beraber, önemli bir değişim göze çarpmamaktadır (TUİK, 2007).

Çizelge 51. İncelenen işletmelerde bitkisel verim düzeyindeki gelişmeler (kg/da)

Ürünler	DGD'den faydalanan işletmeler						DGD'den faydalanmayan işletmeler						İşletmeler ortalaması					
	2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
Buğday	359,60	100,00	345,23	96,00	367,35	102,15	387,59	100,00	390,82	100,83	388,08	100,12	362,27	100,00	348,93	96,31	365,81	100,97
Arpa	191,81	100,00	199,32	103,91	222,34	115,91	-	-	-	-	157,68	100,00	193,13	100,00	200,40	103,76	203,55	105,39
Fındık	79,94	100,00	92,31	115,47	113,65	142,16	-	-	-	-	-	-	79,98	100,00	92,36	115,47	113,67	142,12
Fiğ	554,77	100,00	562,50	101,39	533,54	96,17	-	-	37,50	100,00	75,00	200,00	539,02	100,00	363,30	67,40	536,69	99,56
Pancar	3589,74	100,00	3672,64	102,30	4263,50	118,76	5486,64	100,00	4641,48	84,59	4967,94	90,54	3778,57	100,00	3849,30	101,87	4356,30	115,28
K. Pancar	9375,00	100,00	7812,50	83,33	8750,00	93,33	-	-	-	-	-	-	8928,57	100,00	7440,42	83,33	8333,28	93,33
Yulaf	191,81	100,00	227,61	118,66	256,94	133,95	248,65	100,00	275,00	110,59	291,97	117,42	205,07	100,00	239,44	116,76	266,06	129,74
Tütün	100,44	100,00	104,16	103,70	95,87	95,45	95,99	100,00	91,19	94,99	93,87	97,79	99,09	100,00	99,85	100,76	95,14	96,01
Çeltik	483,49	100,00	437,50	90,48	419,64	86,79	-	-	400,45	100,00	333,33	83,23	482,57	100,00	427,12	88,50	389,89	80,79
Fasulye	1159,35	100,00	1360,29	117,33	1502,89	129,63	-	-	-	-	-	-	1161,10	100,00	1364,30	117,50	1519,09	130,83
Soya	297,22	100,00	313,81	105,58	236,31	79,50	-	-	-	-	-	-	298,01	100,00	314,61	105,57	236,65	79,41
Silaj Mısır	1531,36	100,00	3064,98	200,14	2877,33	187,89	4032,25	100,00	4032,25	100,00	4032,25	100,00	2932,09	100,00	3078,83	105,00	2885,43	98,40
Mısır	339,25	100,00	342,51	100,96	327,10	96,41	293,98	100,00	296,47	100,84	325,00	110,55	334,58	100,00	337,28	100,80	340,93	101,89
Hıyar	3837,20	100,00	4900,00	127,69	5147,05	134,13	-	-	-	-	-	-	3819,44	100,00	4861,09	127,27	5208,28	136,36
Domates	3769,84	100,00	3804,34	100,91	4076,08	108,12	-	-	520,66	100,00	2500,00	480,15	3734,26	100,00	3745,97	100,31	3993,90	106,95
Biber	1918,60	100,00	2156,25	112,38	2500,00	130,30	-	-	55,40	100,00	937,50	1692,23	1909,72	100,00	2185,90	114,46	2323,96	121,69
Karpuz	2500,00	100,00	2470,23	98,80	3750,00	150,00	-	-	2217,74	100,00	604,83	27,27	2455,35	100,00	2447,90	99,69	2121,71	86,41
Kavun	2750,00	100,00	2777,77	101,00	3000,00	109,09	1344,08	100,00	-	-	1388,88	103,33	2170,13	100,00	2777,80	128,00	2651,45	122,17
Üçgül	-	-	82,48	100,00	67,48	81,81	-	-	-	-	-	-	-	-	83,90	100,00	56,24	67,03
Patlıcan	1000,00	100,00	1000,00	100,00	1000,00	100,00	-	-	-	-	5208,33	100,00	1041,50	100,00	1041,50	100,00	1128,33	108,33
Şeftali	987,65	100,00	691,96	70,06	975,00	98,71	-	-	-	-	-	-	995,01	100,00	679,82	68,32	978,91	98,38
Ayçiçeği	211,58	100,00	193,34	91,41	341,24	161,28	-	-	-	-	-	-	211,76	100,00	193,30	91,28	341,24	161,14
Kavak	-	-	10,08	100,00	10,08	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	10,00	100,00	10,00	100,00
Elma	48,07	100,00	48,07	100,00	48,07	100,00	-	-	-	-	-	-	47,27	100,00	47,27	100,00	47,27	100,00
Lahana	1220,93	100,00	2287,73	187,37	2822,58	231,18	2274,38	100,00	2003,20	88,05	2266,83	99,66	2014,34	100,00	2187,50	108,59	2604,16	129,38
Patates	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1453,48	100,00	-	-	-	-	1488,00	100,00
Mera	320,85	100,00	320,85	100,00	320,04	99,74	302,41	100,00	302,41	100,00	302,41	100,00	320,03	100,00	320,03	100,00	318,75	99,60
Karnabahar	-	-	1041,66	100,00	1041,66	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	1041,60	100,00	1041,60	100,00
Pırasa	833,33	100,00	750,00	90,00	750,00	90,00	-	-	-	-	-	-	694,33	100,00	781,25	112,51	781,25	112,51

6.5.6. Üretim Miktarına Etkileri

Araştırmanın bu aşamasında inceleme alanında yıllara göre elde edilen ürün miktarındaki değişme ve bu değişim üzerinde DGD'nin etki düzeyi ortaya konulacaktır.

Çizelge 52'den inceleme alanındaki DGD'den faydalanan işletmelerde 2000 yılına göre meyve ve yem bitkileri üretiminde artış olduğu anlaşılmaktadır. Bunda; üreticilerin yem bitkisi desteklemelerinden faydalanmak istemeleri ve meyvecilikle yüksek karlılık düzeyine ulaşmak istemelerinin etkili olduğu ifade edilebilir. Tahıl, yağlı tohum ve endüstri bitkileri üretiminde ise azalış yaşanmıştır. Bunda; bu ürünlere yönelik desteklerin azaltılması ile birlikte, dikim alanlarının azaltılmasının etkili olduğu ifade edilebilir. Sebze üretimi 2001–2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Yumrulu bitkiler üretimi ise 2001–2005 döneminde azalıp, 2006 yılında artmıştır. Sebze ve yumru bitkilerinde gerçekleşen bu değişim üzerinde piyasa fiyatlarındaki değişim ile birlikte, iklim şartlarındaki farklılaşmanın etkisinin de bulunduğu ifade edilebilir.

İnceleme alanında DGD'den faydalanmayan işletmelerde, DGD öncesi döneme göre yem bitkileri ve yumru bitkileri dönemlere göre artış göstermiştir. Bunda; bu işletmelerin hayvancılığa yönelmelerinin ve yem bitkilerine verilen desteklemelerin etkili olduğu ifade edilebilir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde, DGD öncesi döneme göre meyve ve sebze üretimi azalma göstermiştir. Bunda, meyve ve sebze yetiştiriciliğinin işgücü ve sermaye ihtiyacının yüksek olmasının ve bu işletmelerin ağırlıklı hayvansal üretime yönelmelerinin etkisinin olduğu ifade edilebilir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde tahıl ve endüstri bitkileri üretimi 2001–2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Bu gelişmede de, piyasa fiyatlarındaki ve iklim şartlarındaki değişimin etkisi olduğu ifade edilebilir.

İşletmeler geneline bakıldığında meyve ve yem bitkileri üretimi hem 2001-2005 döneminde, hem 2006 yılında artarken, tahıl ve yağlı tohum üretimi bu süreçte azalmış, sebze ve endüstri bitkileri üretimi 2001-2005 döneminde artıp, 2006'da azalmış, yumru bitkiler üretimi ise 2001-2005 döneminde azalıp, 2006 yılında artmıştır. DGD'den yararlanan işletmelerde DGD öncesi ve sonrası bitkisel üretim miktarı bakımından istatistiki açıdan anlamlı bir fark yoktur. Eş deyişle inceleme alanında üretime bağımlı politikadan, üretimden bağımsız politikaya geçiş üretim miktarını değiştirici rol oynamamıştır.

Türkiye genelinde ise inceleme alanındaki gibi meyve ve yem bitkileri üretimi yıllara göre artış trendi içindedir. Tahıl üretimi 2001-2005 döneminde artıp, 2006 yılında azalmıştır. Yağlı tohum üretimi 2001-2005 yılları arasında yaklaşık aynı düzeyde kalmış, 2006 yılında artış eğilimi içine girmiştir. Yumru bitkiler üretimi yıllara göre sürekli bir azalış trendi içindedir. Endüstri bitkilerinin üretim miktarında ise yıllara göre dalgalanmalar mevcuttur (TUİK, 2007).

Çizelge 52. İncelenen işletmelerde 2000-2006 yılları arası bitkisel

üretim miktarı (kg)

Ürünler	DGD'den faydalanan işletmeler						DGD'den faydalanmayan işletmeler						İşletmeler ortalaması					
	2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006		2000		2001-2005		2006	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
Buğday	12237,50	100	12107,50	98,93	11410,00	93,23	7000,00	100	6081,25	86,87	5262,50	75,17	11364,58	100	11103,12	97,69	10385,41	91,38
Arpa	222,50	100	221,25	99,43	251,25	112,92	-	-	-	-	343,75	100,00	185,41	100	184,37	99,43	266,66	143,82
Yulaf	111,25	100	152,50	137,07	185,00	166,29	231,25	100	343,75	148,64	400,00	172,97	131,25	100	184,37	140,47	220,83	168,25
Çeltik	1025,00	100	875,00	85,36	587,50	57,31	-	-	1750,00	100,00	1250,00	71,42	854,16	100	1020,83	119,51	697,91	81,70
Mısır	1838,75	100	1825,62	99,28	1298,62	70,62	843,75	100	925,00	109,62	1218,75	144,44	1672,91	100	1675,52	100,15	1285,31	76,83
<i>Tahıl toplamı</i>	15435,00	100	15181,87	98,36	13732,37	88,96	8075,00	100	9100,00	112,69	8475,00	904,95	14208,31	100	14168,21	99,71	12856,12	90,73
Fındık	899,37	100	1105,00	122,86	1546,87	171,99	-	-	-	-	-	-	749,47	100	920,83	122,86	1289,06	171,99
Karpuz	825,00	100	1037,50	125,75	3187,50	386,36	-	-	687,50	100,00	187,50	27,27	687,50	100	979,16	142,42	2687,50	390,90
Kavun	687,50	100	500,00	72,72	300,00	43,63	1250,00	100	-	-	250,00	20,00	781,25	100	416,67	53,33	291,66	37,33
Şeftali	800,00	100	775,00	96,87	975,00	121,87	-	-	-	-	-	-	666,66	100	645,83	96,87	812,50	121,87
Elma	6,25	100	6,25	100,00	6,25	100,00	-	-	-	-	-	-	5,20	100	5,20	100,00	5,20	100,00
<i>Meyve toplamı</i>	3218,12	100	3423,75	106,38	6015,62	186,92	1250,00	100	687,50	55,00	437,50	35,00	2890,08	100	2967,69	102,68	5085,92	175,97
Fasulye	1518,75	100	1850,00	121,81	2600,00	171,19	-	-	-	-	-	-	1265,62	100	1541,67	121,81	2187,50	172,84
Hıyar	1650,00	100	2450,00	148,48	875,00	53,03	-	-	-	-	-	-	1375,00	100	2041,66	148,48	729,16	53,02
Domates	2375,00	100	1750,00	73,68	1875,00	78,94	-	-	15,62	100,00	450,00	2880,92	1979,16	100	1460,93	73,81	1637,50	82,73
Biber	825,00	100	862,50	104,54	775,00	93,93	-	-	16,62	100,00	168,75	1015,34	687,50	100	721,35	104,92	673,95	98,02
Patlıcan	50,00	100	50,00	100,00	50,00	100,00	-	-	-	-	156,25	100,00	41,66	100	41,66	100,00	67,70	162,50
Lahana	525,00	100	2425,00	461,90	1750,00	333,33	15625,00	100	6250,00	40,00	4375,00	28,00	3041,66	100	3062,50	100,68	2187,50	71,91
Karnabahar	-	-	62,50	100,00	62,50	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	52,08	100,00	52,08	100,00
Pırasa	25,00	100	37,50	150,00	37,50	150,00	-	-	-	-	-	-	20,83	100	31,25	150,02	31,25	150,02
<i>Sebze toplamı</i>	6968,75	100	9487,50	136,14	8025,00	115,15	15625,00	100	6282,24	40,20	5150,00	32,96	8411,43	100	8953,10	106,43	7566,64	89,95
Soya	668,75	100	743,75	111,21	323,75	48,41	-	-	-	-	-	-	557,29	100	619,79	111,21	269,79	48,41
Ayçiçeği	1504,37	100	1220,00	81,09	1535,62	102,07	-	-	-	-	-	-	1253,64	100	1016,66	81,09	1279,68	102,07
<i>Yağlı toh. topl.</i>	2173,12	100	1963,75	90,36	1859,37	85,56	-	-	-	-	-	-	1810,93	100	1636,45	90,36	1549,47	85,56
Fiğ	1481,25	100	2013,75	135,94	2683,75	181,18	-	-	375,00	100,00	750,00	200,00	1234,37	100	1740,62	141,01	2361,45	191,30
Üçgül	-	-	20,62	100,00	16,87	81,81	-	-	-	-	-	-	-	-	17,18	100,00	14,06	81,83
Silaj Mısır	8300,00	100	13087,50	157,68	17062,62	205,57	1250,00	100	1250,00	100,00	1250,00	100,00	7125,00	100	11114,58	155,99	14427,18	8300,00
<i>Yem bit. top</i>	9781,25	100	15121,87	154,60	19763,24	202,05	1250,00	100	1625,00	130,00	2000,00	160,00	8359,37	100	12872,38	153,98	16802,69	201,00
Tütün	112,50	100	93,75	83,33	98,75	87,77	293,75	100	256,25	87,23	228,12	77,65	142,70	100	120,83	84,67	120,31	84,30
şekerpancarı	25523,10	100	25084,15	98,28	18333,05	71,82	21562,50	100	36250,00	168,11	15500,00	71,88	24863,00	100	26945,12	108,37	17860,87	71,83
<i>End. bit. top</i>	25635,60	100	25177,90	98,21	18431,80	71,89	21856,25	100	36506,25	167,02	15728,12	71,96	25005,70	100	27065,95	108,23	17981,18	71,90
Patates	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	625,00	100,00	-	-	-	-	104,16	100,00
K. Pancar	750,00	100	625,00	83,33	700,00	93,33	-	-	-	-	-	-	625,00	100	520,83	83,33	583,33	93,33
<i>Yum. bit. top</i>	750,00	100	625,00	83,33	700,00	93,33	-	-	-	-	625,00	100,00	625,00	100	520,83	83,33	687,49	109,99
Kavak (ağ.)	-	-	6,25	100,00	6,25	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	5,20	100,00	5,20	100,00
Mera	600,00	100	600,00	100,00	662,50	110,41	187,50	100	187,50	100,00	187,50	100,00	531,25	100	531,25	100,00	583,33	109,80

6.5.7. İşletme Gelirine Etkileri

İnceleme alanındaki DGD'den yararlanan işletmelerin 2006 yılı itibariyle tarımsal faaliyetlerden elde ettiği gelir 4539,01 YTL'dir. Aynı yıl için işletmelerin elde ettiği ortalama DGD tutarı 638,7 YTL, diğer tarımsal desteklerden elde ettiği gelir ise 1447,33 YTL'dir. DGD'den faydalanan işletmelerin elde ettiği toplam tarımsal gelirin %9,6'sını DGD oluşturmaktadır. Araştırma alanında DGD'nin tarımsal gelirdeki payı, Meksika'daki tarımsal üreticiler için hesaplanan orana (%8) çok yakındır (Sadoulet, 2001). DGD'den faydalanmayan işletmeler ise, hiçbir karşılığı olmayan bu ilave gelir kaynağından yararlanamamaktadır.

İncelenen işletmelerde tarımsal gelir, tarım dışı gelir, DGD ve diğer tarımsal desteklemeler hesaba katıldığında; DGD'den faydalanan üreticilerin, DGD'den faydalanmayan üreticilere göre yaklaşık 2 kat daha fazla gelir elde ettikleri ortaya çıkmaktadır.

6.5.8. Tarımsal Desteklerden Yararlanmaya Etkileri

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerin %41,25'i DGD uygulamasına geçilmeden önceki tarımsal desteklerden yararlanmışlardır. DGD uygulamasına geçilmeden önceki tarımsal desteklerden yararlananların tamamı girdi desteği kapsamında gübre desteğinden ve %30,3'ü ilaç desteğinden faydalanmıştır. DGD'den faydalanan üreticiler, DGD uygulamasına geçilmeden önceki dönemde işletme başına ortalama 1.616 kg gübre ve 8 kg tarımsal ilaç için sağlanan desteklerden yararlanmışlardır. DGD'den faydalanmayan üreticilerin ise sadece %6,25'i DGD öncesi sağlanan tarımsal desteklerden yararlanmışlardır. DGD'den faydalanmayan üreticiler, DGD uygulamasına geçilmeden önceki dönemde işletme başına ortalama 312,5 kg'lık gübre için sağlanan destekten yararlanmıştır. İşletmeler genelinde DGD uygulamasına geçilmeden önceki tarımsal desteklerden faydalananların oranı %35,42 olup, işletme başına 1.398 kg gübre ve 6,67 kg ilaç için sağlanan desteklerden yararlanılmıştır.

2006 yılı itibariyle üreticilerin yararlanabileceği başlıca destekler; DGD, fiyat desteği, alternatif ürün desteği, prim desteği ve hayvancılık destekleridir. DGD'den faydalanan üreticilerin tamamı ÇKS'ye kayıtlı olup, ortalama 5,52 yıldır bu destekten

yararlanmışlardır. Bu üreticilerin %43,75'i yem bitkileri desteği, %25'i suni tohumlama desteği, %22,5'i süt primi, %20'si ayçiçeği ve soya için prim desteği, %16,25'i suni tohumlama buzağı desteği, %8,75'i et primi, %6,25'i fiyat desteği, %1,25'i alternatif ürün desteği almışlardır. Buna karşın DGD'den faydalanmayan üreticilerin sadece %6,25'inin alternatif ürün desteğinden faydalandığı, bunun dışındaki diğer desteklerden faydalanmadıkları tespit edilmiştir.

İnceleme alanında DGD'den faydalanan işletmelerde, işletme başına hayvancılık destekleri, prim desteği, fiyat desteği ve alternatif ürün desteği kapsamında elde edilen tutarlar sırasıyla; 961,27 YTL, 282,94 YTL, 159,37 YTL ve 43,75 YTL'dir. DGD'den faydalanmayan işletmelerde, işletme başına alternatif ürün desteği kapsamında elde edilen tutar ise 18,75 YTL'dir. İşletmeler genelinde ise işletme başına hayvancılık destekleri, prim desteği, fiyat desteği ve alternatif ürün desteği kapsamında elde edilen tutarlar sırasıyla; 801,05 YTL, 235,78 YTL, 132,8 YTL ve 39,58 YTL'dir. İşletme başına elde edilen DGD geliri ise 532,25 YTL'dir. İncelenen işletmelerde 2006 yılı itibarıyla alınan toplam tarımsal destek tutarı 1741,48 YTL'dir. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen toplam gelir ise 4333,33 YTL'dir. Yani işletmeler geneli için elde edilen toplam tarımsal gelirin %28,67'si tarımsal desteklerden oluşmaktadır.

6.6. DGD Hakkında Çiftçi Düşünceleri

İnceleme alanında üreticilere DGD'nin hangi kritere göre verilmesi gerektiği sorulmuştur. Üreticilerin önemli bir çoğunluğu DGD'nin arazi sahibine verilmesinden rahatsızdır ve bu durumun sosyal eşitsizlik oluşturduğuna işaret etmektedir. İşletme yöneticilerinin sadece %12,5'i DGD'nin arazi sahibine verilmesini istemektedir. Buna karşın üreticilerin %62,5'i bu desteğin sadece toprağı işleyenlere yönelik olmasını, eğer arazi sahibi toprağı işliyorsa onun da bu destekten faydalanması gerektiğini belirtmiştir. Üreticilerin %16,25'i ise DGD'nin asıl amacı üretim ile desteğin bağının koparılması olduğu halde, bu desteğin ürün miktarına göre verilmesini tercih etmektedir. Diğer kriterlerin tercih edilme oranı ise çok düşük seviyededir (Çizelge 53).

DGD ödemeleri nakit olarak, dilimler halinde ve sürekli bir sonraki yıla sarkacak şekilde üreticilere ulaştırılmaktadır. İnceleme alanında DGD'den faydalanan üreticilerin tamamı bu ödemelerin tek seferde ve gecikmeden yapılmasını istemektedir.

Araştırma kapsamında anket yapılan çiftçilerin dekara ödenmesini istedikleri DGD miktarı 33,46 YTL/da olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, çiftçilerin mevcut DGD ödeme miktarını yeterli bulmadıklarını ve ödeme taleplerinin üç kattan daha fazla olduğunu göstermektedir.

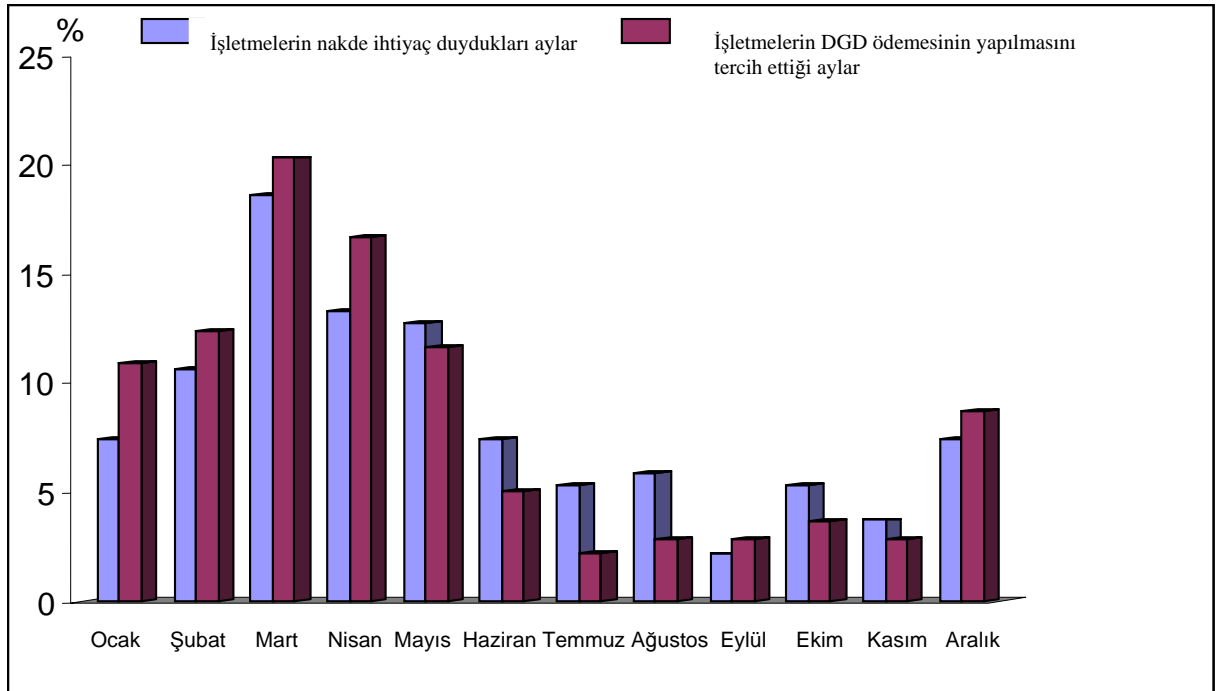
Çizelge 53. DGD'nin hangi kritere göre verilmesi ile ilgili çiftçi tercihleri

DGD ile ilgili tercih edilen kriter	Çiftçi sayısı (adet)	Oran (%)
Araziyi işleyene	50	62,50
Ürün miktarı	13	16,25
Arazi sahibine	10	12,50
İşletmedeki nüfus miktarı	4	5,00
Satılan ürün miktarı	2	2,50
Arazi sahibiyle işleyen arasında paylaşılması	1	1,25
Toplam	80	100,00

Üreticilere nakite ihtiyaç duydukları ve DGD ödemesinin yapılmasını tercih ettikleri ayların hangileri olduğu sorulmuştur. Görüşülen üreticilerin ağırlıklı olarak şubat, mart, nisan ve mayıs aylarında nakite ihtiyaç duydukları ve DGD ödemelerinin yine bu aylar içerisinde yapılmasını tercih ettikleri belirlenmiştir (Çizelge 54, Şekil 8). Oysa üreticilere DGD ödemesinin büyük ölçüde ihtiyaç duyulan dönemlerin dışında verilmektedir (Çizelge 55). İnceleme alanında DGD'den faydalanan üreticilerin büyük çoğunluğu DGD'yi istedikleri düzeyde, istedikleri zamanda ve şekilde alamadıklarını ve ödemelerin uygun kritere göre verilmediği görüşünde birleşmekte; bu durumun DGD ödemelerinden etkin olarak yararlanma oranını düşürdüğünü belirtmektedir.

Çizelge 54. İşletmelerin nakde ihtiyaç duydukları ve DGD ödemesinin yapılmasını tercih ettikleri aylar

Aylar	Nakde yoğun olarak ihtiyaç duyan çiftçilerin oranı (%)	DGD ödemesinin yapılmasını tercih eden çiftçilerin oranı (%)
Ocak	7,44	10,86
Şubat	10,63	12,34
Mart	18,61	20,28
Nisan	13,29	16,66
Mayıs	12,76	11,59
Haziran	7,44	5,07
Temmuz	5,31	2,17
Ağustos	5,85	2,89
Eylül	2,16	2,89
Ekim	5,35	3,67
Kasım	3,72	2,89
Aralık	7,44	8,69
Toplam	100,00	100,00

Şekil 8. İşletmelerin nakde ihtiyaç duydukları ve DGD ödemesinin yapılmasını tercih ettikleri aylar

Çizelge 55. DGD ödeme ayları ve ödeme tutarları (YTL/da)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Ocak			13,5			6
Şubat						
Mart					10	
Nisan						
Mayıs		5				
Haziran						
Temmuz						
Ağustos				8		10
Eylül	5					
Ekim						
Kasım						
Aralık			8			

11. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tarımın kendine has özellikleri, gıda arzı ve güvenliğinin garanti edilmesi, üreticilere istikrarlı bir gelirin sağlanması, doğal kaynaklar ve ekolojik dengenin korunması gibi nedenlerden dolayı Türkiye’de tarım sektörüne devlet desteğinin devamlılığı zorunluluk arz etmektedir.

Türkiye’de 2000’li yıllara kadar yararlanılan destekleme politikası araçları piyasa fiyatlarını bozucu etki oluşturmakta, bütçeye ağır yük getirmekte ve tarım ürünlerini üreten ve işleyenleri memnun edememekteydi. Bununla beraber AB ile ilişkiler, IMF ve DB anlaşmaları tarım piyasalarının serbestleşmesini gerekli kılmaktaydı. Bu doğrultuda bir reform süreci-TRUP=ARIP başlatılmıştır. Bu reform sürecinin en önemli parçası ÇKS’nin oluşturulması ve DGD kapsamında çiftçilere dekar başına ödeme yapılmasıdır.

Çalışmanın konusunu oluşturan DGD, ürün ve girdi fiyatlarına dolayısıyla piyasanın işleyişine doğrudan bir müdahale olmaksızın tarımsal üreticilere yönelik olarak yapılan geri dönüşsüz gelir transferi olarak ifade edilmektedir.

Türkiye’de DGD uygulamasının temel amacı; çiftçilere sağlanan sübvansiyonların, kredi ve fiyat desteklerinin kaldırılmasının olası olumsuz etkilerinin azaltılması ve verimli üretim modellerine geçişin kolaylaştırılmasıdır. DGD’yi uygulayan diğer pek çok ülkede de aynı amaç öngörülmekle birlikte; ödemenin şekli, süresi ve ödemelerin şarta bağlanması konularında farklılıklar mevcuttur.

Uygulanan DGD’nin farklı coğrafi, iklimsel ve sosyal unsurlara sahip olan bölgelerde farklı etkiler oluşturması ve farklı beklentilere neden olması kaçınılmazdır. Verilen bu desteklemenin farklı bölgelere etkilerinin ortaya konulması ise farklı bölgelerin ihtiyaçları doğrultusunda politikaların şekillenmesine katkıda bulunması açısından önem arz eder. Bu noktadan hareketle bu araştırmadaki temel hedef, DGD’nin mikro bazda Samsun İlindeki tarım işletmelerine etkilerinin ve çiftçilerin beklentilerinin ortaya konulmasıdır. Bu kapsamında Samsun İlindeki tarım işletmeleri arasından basit tesadüfi örnekleme metodu ile seçilen 96 üretici ile (80 adet DGD’den faydalanan ve 16 adet DGD’den faydalanmayan) anket ve mülakat yapılmıştır. İşletmelerden elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

İnceleme alanında DGD'den faydalanan üreticilerin arazi büyüklüğü, DGD'den faydalanmayanların yaklaşık iki katı iken, DGD'den faydalanmayan işletmelerde BBHB cinsinden hayvan sayısı, DGD'den faydalananlardan daha fazladır. İnceleme alanında DGD'den faydalanan üreticiler bitkisel üretim, DGD'den faydalanmayanlar ise hayvansal üretim ağırlıklı tarımsal üretim yapmaktadırlar.

İnceleme alanında ÇKS'ye başvuran işletme sayısında yıllara göre artış görülmektedir. Buna karşın, DGD'den yararlanan ortalama arazi büyüklüğü azalma eğilimindedir. Dekar başına verilen reel DGD ödeme tutarı yıllara göre önemli ölçüde azalmıştır. Buna bağlı olarak üreticilerin elde ettikleri reel tutar da azalma eğilimine girmiştir.

Üreticiler 2006 yılında aldıkları desteğin büyük çoğunluğunu tarımsal faaliyetlerde, bir kısmını ise tarım dışı faaliyetlerde kullanmışlardır. DGD'nin kullanım yönü üzerinde en fazla etkiye sahip unsurlar, elde edilen toplam gelir ve işletme büyüklüğü olarak tespit edilmiştir. Eş deyişle, geliri fazla ve büyük işletme sahipleri DGD ödemelerini daha fazla tarımsal faaliyetlerde kullanmaktadır. Bu açıdan küçük işletmelerde DGD tarımsal üretimi desteklemek yerine hane halkının ihtiyaçlarını karşılama fonksiyonunu görmektedir.

DGD uygulamalarından haberdar etmede özellikle kitle iletişim araçları (radyo, televizyon, gazete v.b.) ve tarım ilçe müdürlükleri personeli ile muhtarlar önemli rol oynamaktadır. Bu bilgilendirme üreticilerin beklentilerini karşılayacak yoğunlukta yapılmamaktadır. Bilgilendirmenin etkin şekilde yapılmaması üreticilerin bu destekten istenen düzeyde yararlanmasını engelleyici rol oynamaktadır.

DGD'ye başvurularda ortaya çıkan en temel sorunlar; arazi kaydının olmaması, ilçe tarım müdürlüğünden yeterli bilgi ve desteğin verilmemesi ve başvuru formlarının karışık olması olarak ortaya çıkmıştır. İncelenen işletmelerden DGD'ye başvurmayanların, başlıca başvurmama nedenleri ise hisseli tapu sorunları, kira sözleşmesi alamama ve ödeme miktarını az bulma olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında anket yapılan çiftçilerin dekara ödenmesini istedikleri DGD miktarı ise mevcut ödemenin üç kat fazlası civarındadır.

İnceleme alanında DGD öncesi son yıl olan 2000 yılına, 2001–2005 yılları ortalamasına ve araştırma yılı olan 2006 yılına ait değerlerin ortaya konulması ile DGD'nin ekim alanı, hayvan varlığı, girdi kullanımı, verim düzeyi ve üretim miktarı

üzerine etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Eş deyişle, DGD genel olarak tarımsal üretim alanı, miktarı, ve verimi üzerinde etkisi olmayan bir tarımsal destekleme uygulamasıdır.

DGD'den faydalanan üreticilerin elde ettikleri toplam tarımsal gelirin yaklaşık %10'unu DGD ödemesi oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir, tarım dışı gelir, DGD ve diğer tarımsal desteklemeler hesaba katıldığında; DGD'den faydalanan üreticilerin, DGD'den faydalanmayan üreticilere göre yaklaşık 2 kat daha fazla gelir elde ettiği ortaya çıkar.

Çiftçilerin DGD'ye başvurup başvurmama kararında; daha önceden destek almaları, il/ilçe merkezine sıklıkla gitmeleri, 2006 yılında kredi kullanmaları, tarımsal kooperatiflere üye olmaları, 2006 yılında tarım dışı gelire sahip olmaları ve daha eğitilmiş olmaları pozitif yönde etkili olurken; arazi üzerindeki mirasçı sayısının fazlalığı ve tarımla uğraşılan süre negatif yönde etkili olmaktadır.

İnceleme alanındaki üreticilerin çoğunluğu DGD'nin arazi sahibine verilmesini bir sosyal eşitsizlik olarak görmekte ve bu desteğin araziyi işleyene verilmesi gerektiğini bildirmektedir.

İnceleme alanındaki üreticiler ağırlıklı olarak şubat, mart, nisan ve mayıs aylarında nakde ihtiyaç duymaktadırlar. Buna karşın, 2006 yılına kadar gerçekleştirilen ödemeler, genellikle üreticilerin nakde çok ihtiyaç duydukları dönemlerde yapılmamıştır. Bu durum ödemelerin tarımsal amaçlarla kullanımını düşürdüğü gibi, üreticilerin nakde ihtiyaç duydukları dönemdeki finansman sıkıntısına çözüm sağlamamaktadır.

Elde edilen sonuçlardan sonra DGD ile ilgili olarak şu öneriler ortaya konulabilir:

DGD kapsamında arazi miktarı üzerinden mülk sahiplerine ödeme yapılması, çiftçilikle ilgisi olmayan bireylerin arazilerini satış veya kira yoluyla elden çıkarmasını önleyecek ve işletmelerin büyüme sürecini kısıtlayacaktır. Bununla beraber, gerçek üreticiye destek verilmesinin sağlanabilmesi ve sosyal eşitlik ilkesinin gereği olarak araziyi işleyenlere desteğin verilmesi gerekli görülmektedir. Bu konu, inceleme alanında üreticilerin DGD'ye ilişkin en önemli şikayet konularından birini oluşturmaktadır. Buna karşın, sadece araziyi işliyor olmak, destek almak için yeterli olmamalıdır. Türkiye'de sistemin devamı durumunda kimlere ve ne şekilde DGD ödemesinin yapılacağına yeniden düzenlenmesi, DGD ödemelerinin bütün çiftçiler

yerine, belirli koşulları (örgütlenme, verim ve kalitenin artırılması, toprak ve çevrenin korunması, gıda güvenliği, bitki ve hayvan sağlığının korunması v.b.) yerine getirecek hedef çiftçilere verilmesi gerekli görülmektedir. Gelecek dönemde sera üreticileri, meyve ve sebze üreticilerini yönlendirecek ve destekleyecek uygun ve etkili politika araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Dekar başına verilen DGD miktarı, geçen süreçte reel olarak önemli ölçüde azaltılmıştır. Bu yüzden çiftçiler, önemli oranda gelir kaybı yaşamıştır. Ancak gelecek dönemler için planlanması gereken; verilecek destek tutarının işletmeler için belirlenen temel modernizasyon koşulları ve ilkelerine dayandırılması olmalıdır.

İnceleme alanında önceki yıllarda yapılan ödemeler, genellikle işletmecilerin nakde en çok ihtiyaç duydukları dönemlerde yapılmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise farklı coğrafi bölgelerde yaşayan çiftçilerin farklı dönemlerde tarımsal aktivitelere başlıyor ve bitiriyor olmasıdır. İnceleme alanı için uygun olmayan ödeme ayları başka bölgede yaşayan çiftçiler için çok uygun olabilir. Dolayısıyla yapılacak ödemelerinin tarihini saptarken bölgelerin tarımsal özellikleri ve finansman gereksinimleri göz önüne alınmalıdır.

Ayrıca inceleme bölgesinde yapılan araştırma göstermiştir ki; DGD ile ilgili yapılan duyurular yeterli düzeyde değildir ve üreticiler etkin şekilde bilgilendirilmemektedir. Bu doğrultuda DGD ve diğer tarımsal desteklemeler konusunda kapsamlı bir tarımsal yayım faaliyetinin yurt çapında başlatılması gerekmektedir.

İnceleme alanında tapuların hisseli olması, DGD'den yararlanamamanın en önemli nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözülebilmesi için miras hukukunda arazilerin varisler arasında paylaşılmasını esas alan düzenleme yerine, çiftçiliğe devam edebilecek tek bir varise devredilebilmesini sağlayacak reform niteliğinde düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Bu araştırma konusu ile ilgili olarak bundan sonra yapılacak çalışmalarda; politikayı yönlendiren merkezlerdeki yöneticilerin bu politika ile ilgili olarak kısa, orta ve uzun vadede ulaşmak istedikleri iktisadi hedeflerin ne olduğunun saptanması, bunun ardından farklı bölgelerden basit tesadüfi örnekleme metodu ile seçilen işletmelerin iktisadi yapısındaki değişimin farklı dönemlerde incelenmesi ve bu politika ile iktisadi

olarak amaçlanan nokta ile ulaşılan nokta arasındaki farklılıkların bölgeler bazında kısa orta ve uzun vadede ortaya konulup değerlendirilmesi fayda sağlayabilecektir.

8. KAYNAKLAR

AB (Adalet Bakanlığı), 2007. Adalet Bakanlığı Kayıtları www.yayin.adalet.gov.tr.

Ahearn, M. C., Osta, H. E., Dewbre, J., 2005. The Impact of Coupled and Decoupled Government Subsidies on off Farm Labor Participation of U. S. Farm Operations, *American Journal of Agriculture Economics*, 88 (2): 393-408.

Andersson, F. C., 2003. Decoupling: The Concept and The Past Experiences, Swedish Institute for Food and Agricultural Economics
http://www.sli.lu.se/eng_index.asp

ARIP (Agricultural Reform Implementation Project), 2007. available at
<http://www.arip.org.tr/trup.htm>. (10/11/2007).

Aslan, M., Boz, İ., 2005. Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11 (2): 61-70.

Atak, H., 2001. Türkiye'deki Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Yeni Gelişmeler (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 150 s. Bursa.

Babacan, A., 2000. Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde DGÖ Sistemi. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 33 s., Ankara.

Barry, J.P. Hopkins, J.A. and Baker, C.B. 1979 *Financial Management in Agriculture*. The Interstate Printers and Publishers, Inc., Danville, Illinois.

- Bayaner, A., Koç, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ören, N., Özkan, B., 2001. Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayını no.57, Ankara.
- Birinci, A., Atsan, T., Peker, K., Yavuz, F., 2002. Doğrudan Gelir Desteğinin Fındık Sektörüne Olası Etkilerinin Ekonometrik Analizi, Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi, 18-20 Eylül 2002, Erzurum.
- Breen, J. P., Hennessy T. C., Thorne F. S., 2005. The Effect of Decoupling on the Decision to Produce: An Irish Case Study, Irish Farmers Journal, (30): 129-144.
- Burfisher, M. E., Hopkins, J., 2003. Decoupled Payments Household Income Transfers in Contemporary U.S. Agriculture. USDA-ERS, Agricultural Economic Report, Number: 822.
- Bülbül, M., 1979. Bafra İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve Kredi Sorunları. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Mesleki Yayınlar Serisi, Ankara.
- Cahill S. A., 1997. Calculating The Rate of Decoupling for Crops Under Cap/Oilseeds Reform, journal of Agricultural Economics, (75): 739-44.
- Carus, S., 2005. İstatistik Dağılımların Ormancılıktaki Önemi. T.C. Başbakanlık DİE İstatistik Araştırma Dergisi, Ankara.
- Castaneda, T., 1999. The Design, Implementation and Impact of FoodStamp Programs in Developing Countries. available at: <http://worldbank.org>.
- Ceyhan, V., 2003. Tarım İşletmelerinde Risk Analizi: Çorum İli Kızılırmak Havzası Örneği. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Araştırma seri no: 6, 70 s., Samsun.

Cinemre, H. A., 1997. Tarım Ekonomisi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Ders Notları: No 11, Samsun.

Cochran, W.G. 1977. Sampling Techniques. Third Edition. John Wiley and Sons, New York.

Çağlar, Y., 2001. Tarımda Doğrudan Gelir Desteği ve Verimlilik, Milli Prodüktive Merkezi, (Yayımlanmamış Çalışma), Ankara.

Çetin, İ., 2005. Türkiye’de Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 154 s., Tokat.

Dellal, İ., 2004. AB’nin Ortak Tarım Politikası’nda Reform, DTÖ ve Türkiye, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sayı: 7, Nüsha: 3, Ankara.

Demir, N., 2003. Doğrudan Gelir Desteğine Çiftçilerin Yaklaşımı: Erzurum Merkez Köyleri Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 52 s., Erzurum.

Demirci, S., 2000. Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Proje Raporu 2000-1 56 s. Ankara.

Demiryürek, K., The Analysis of Information Systems for Organic and Conventional

Hazelnut Producers in Three Villages of the Black Sea Region, Turkey. Published

PhD Thesis, The University of Reading, UK, OMÜ Ziraat Fakültesi Basımevi, pp 301+ xvii, Samsun, 2000.

DİE, 2001. 2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Sonuçları. Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no: 2898 Ankara.

DİE, 2006. Devlet İstatistik Enstitüsü Kayıtları, Ankara, 2006.

DPT, 2004. Devlet Planlama Teşkilatı Kayıtları, Ankara, 2004.

DPT, 2006. Devlet Planlama Teşkilatı Kayıtları, Ankara, 2006.

DPT, 2007. Devlet Planlama Teşkilatı Kayıtları, Ankara, 2007.

Ediz D., İntişah A. S., Özlü R. R., 2001. Doğrudan Gelir Desteği Pilot Projesi, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Proje Raporu 2001-8 34 s., Ankara.

Eraktan, G., 2001. Destekleme Sisteminde Değişim, www.zmo.org.tr

Eraktan, G., Abay, C., Miran, B. Ve Olhan E. 2004. Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları. İTO Yayınları, İstanbul 125 s.

Erkuş, A., Demirci, R., 1985. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No.944, Ankara.

Erkuş, A., Bülbül, M, Kıral, T., Açıl, A. F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi. A.Ü.Z.F. Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5, Ankara.

ESRC, 2007. Avrupa Stratejik Araştırmalar Merkezi Kayıtları, Brüksel, 2007.

European Commission, 1999. Domestic Support, European Commission, Directorate-General for Agriculture,

http://www.europa.eu.int/comm/agenda2000/index_en.htm. (20/04/2006).

Frawley, J. P., Keeney M., 2004. The Impact of Direct Payments on Farm Income

Distribution, Evolution of Subsidies in EU, Project no. 4656.

Gençler, F., 2002. Türk Tarımı Açısından Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir, 140 s.

Gohin, A, H. Guyomard, and C. Le Mouel 2001. Measures of Internal Support. The Decoupling issue, in Le Mouel C., Co-ordinated Studies in View of the Future Round of Multilateral Trade Negotiations in the Agriculture and Food Sector. Final Consolidated Report, FAIR5-CT97-3481, PP 79-136.

Goodwin, B.K., and A.K. Mishra 2002. Are Decoupled Farm Program Payments Really Decoupled? An Empirical Evaluation, mimeo, Ohio State University, December.

Goodwin, B. K., Mishra A. K., 2005. Another Look at Decoupling: Additional Evidence on the Production Effects of Direct Payments, American Journal of Agriculture Economics. 87, 5, 1200-1210.

Greene, W.H., 2000. Econometrics Analysis. Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall.

Gujarati, D.N., 1995. Basic Econometrics. Mc Graw Hill Inc, USA.

İsayev, A., 2003. Tarımsal Destekleme Politikalarının Analizi ve Doğrudan Gelir Desteği (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 194 s.

Key, N., Lubowski R. N., Robers M. J., 2005. Farm Level Production Effects from Participation in Government Commodity Programs: Did the 1996 Federal Agricultural Improvement and Reform Act Make a Difference, American

Journal of Agriculture Economics. 87, 5, 1211-1219.

- Mazgal, B., 2006. Samsun İlinde Tarıma Dayalı Sanayinin Geliştirilebilmesi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 120 s.
- Oyan, O., 2001. Tarımda Yapısal Uyarılama ve Türkiye'nin Çıkarları. Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- Öcek, E., 2000. Tarımsal Destekleme Yöntemi Olarak Doğrudan Gelir Sistemine İlişkin Çeşitli Ülke Uygulamalarının İncelenmesi ve Sistemin Türkiye'de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Kamu İktisadi Teşebbüsler Genel Müdürlüğü, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- Özkaya, T., Oyan, O., Işın, F., Uzmay, A., 2001. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Dünü-Bugünü-Geleceği. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın no: 208, Ankara.
- Sadoulet, E., Janvry, A., Davis B., 2001 Cash Transfer Programs with Income Multipliers: PROCAMPO in Mexico. IFPRI, FCND Discussion Paper no: 99, 2001.
- Sayın, C. Tufan, A., 2002. Tarım Politikalarında Reform Arayışları ve Olası Etkileri. Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi 18-20 Eylül, Erzurum.
- Sckokai, P., Anton, J., 2005. The Degree of Decoupling of Area Payments for Arable Crops In the European Union, American Journal of Agriculture Economics, 87, 5, 1220-1228.
- Şatlı, S., 2002. Türk Tarım Politikasında Değişim Eğilimleri, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 114.

- Tanışık, M.S., 2001. Tarımda Doğrudan Gelir Desteği ve Türkiye’de Uygulanabilirliğinin Çeşitli Kesimler Açısından Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana, 107 s.
- TKB, 2003. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Samsun Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları. Basılmamış yayınlar, Samsun. 2003.
- TKB, 2007. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Samsun Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları. Basılmamış yayınlar, Samsun. 2007.
- TRUP, 2001. Tarım Reformu Uygulama Projesi available at: <http://www.arip.org.tr/trup.htm>. (10. 11. 2007).
- TUİK, 2006. Türkiye İstatistik Kurumu Kayıtları, Ankara, 2006
- TUİK, 2007. Türkiye İstatistik Kurumu Kayıtları, Ankara, 2007.
- TZOB, 2007. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Kayıtları, Ankara, 2007.
- Yamane, T. 1967. Elementary Sampling Theory. Printice Hall Inc., Englewood, New Jersey.
- Yulafçı, A. 2007. Samsun İli Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Samsun . 2007
- WB (Worldbank), 2004. A Review of the Impact of the Reform of Agricultural Sector Subsidization Washington.
- Wier, M., Andersen, J. M., Jensen, J. D. and Jensen, T. C., 2002. The EU’s Agenda 2000 Reform for the Agricultural Sector: Environmental and Economic Effects in Denmark, Ecological Economics, 41, 345-359.

9. EKLER

SAMSUN İLİNDE DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNİN TARIM İŞLETMELERİNE ETKİLERİ ANKET FORMU

...../...../2006

- DGD'den yararlanma: 0. Hayır 1. Evet

- Deneğin Adı, soyadı:.....

- Telefon numarası:.....

- İlçesi:..... Köyü:.....

1. SOSYOEKONOMİK NİTELİKLER

1. İşletme yöneticisinin cinsiyeti: 1. Kadın 2. Erkek

2. İşletme yöneticisinin yaşı:.....

3. İşletme yöneticisinin eğitim süresi:.....

4. İşletmedeki birey sayısı:

Yaşlı (65-+) :..... kadın .....erkek

Yetişkin (15-64) :..... kadın .....erkek

Çocuk (0-14) :.....kadın .....erkek

Toplam :.....kadın .....erkek

5. İşletmedeki (15-64 yaş arası) işsiz sayısı:.....kadın,.....erkek.

6. İşletmedeki bireylerin sosyal güvence durumları:

İşletmedeki Bireyler	Sosyal Güvence				
	Yok	SSK	Bağkur	Emekli Sandığı	Diğer
İşletme Yöneticisi					
İşletmecinin Eşi					

7. İşletmeden 2000 yılından itibaren göç eden birey sayısı:

Göç Edilen Yıl	Erkek		Kadın	
	Sayı	Göç Nedeni	Sayı	Göç Nedeni
2000				
2001				
2002				
2003				
2004				
2005				
2006				
Toplam				

8. Kısa dönemde işletmeden göç edecek kimse var mı?

0. Hayır 1. Evet (.....)

9. Sizden sonra tarımsal üretimi kime/kimlere devredeceksiniz?

0. Bilmiyorum 1. Eşime 2. Bütün çocuklarıma 3. Bir çocuğuma
4. .... çocuğuma 5. Akrabalarımaya 6. Tarım dışı kullanılacak

10. Miras paylaştırmada kız ve erkek evlatlar arasında fark gözetilecek mi?

Kız çocuğunuza tarımsal varlığınızdan pay ayırmayı düşünüyor musunuz? 0. hayır 1. evet

11. Örgütlenme ve örgütlenme hizmetlerinden yararlanma durumu:

Üye Olunan Örgüt	Üyelik Süresi (yıl)	Yararlanılan Hizmet	Yönetime Katılma
Hiçbiri			
Tarım Kredi Kooperatifi			
..... Tarım Satış Kooperatifi			
Ziraat Odası			

Ticaret Odası			
Organik Tarım Derneği/Birliği			
Diğer (.....)			

1. Yönetim Kurulu (Y.K.) 2. Denetleme Kurulu (D.K.)

2. DGD'DEN YARARLANMA DURUMU

1. Üreticinin DGD'den yararlanma durumu:

Yıllar	Temel Ödeme (milyon TL)	İlave Ödeme (milyon/TL)	Yararlanılan Arazi Miktarı (Da)	Görüşü*
2001				
2002				
2003				
2004				
2005				
2006				

* 0. Olumsuz 1. Olumlu

2. **Yılın hangi aylarında yaygın olarak nakde ihtiyaç duyuyorsunuz?.....**

3. **DGD ödemeleri hangi ayda yapılmalıdır?.....**

4. **Sizce DGD desteği dekara ne kadar olmalıdır? .....TL**

5. **DGD sizce hangi kritere göre verilmelidir?**

1. Üretilen ürüne	2. Arazi işleyene
3. Mülk arazi sahibine	4. Arazi sahibiyle işleyen arasında paylaşım
5. Üreticinin bakmakla yükümlü olduğu nüfus	6. Satılan ürün miktarı
7. (.....)	Diğer

6. DGD Kullanımı Sonrası Üretim Biçiminde Ortaya Çıkan Değişimin Saptanması:

1. Bitkisel üretimde ortaya çıkan değişim

Yetiştirilen ürün	Yetiştirme süresi	Ekim Alanı (da)	Üretim (kg)	Satılan Ürün (kg)	Satılan Yer*	Fiyatı TL/kg

		2000	2001-2005	2006	2000	2001-2005	2006	2000	2001-2005	2006	2000	2001-2005	2006	

* Tüccar, koop, vd.

Vazgeçilen Ürünler	Vazgeçtiği Yıl	Ekim Alanı (da)	Üretim (kg)	Satılan Ürün (kg)	Satılan Yer*

* Tüccar, koop, vd.

2. Hayvansal üretimde ortaya çıkan değişim

Hayvan Varlığı	Sayısı			Yet. süre	İrki			Üretim	Sat. ürün	Satılan yer*			Fiyat TL/kg
	2000	2001-2005	2006		2000	2001-2005	2006			2000	2001-2005	2006	
Boğa													
İnek													
Düve													
Tosun													
Dana													
Buzağı													
Koç													
Koyun													
Kuzu													
Tavuk													
Arı kovanı													
Diğer													

1. Yerli ırk 2. Melez ırk 3. Kültür ırkı

* Tüccar, koop, vd.

7. DGD'nin Girdi Kullanımına Etkisi

1. Bitkisel üretimde kullanılan girdi miktarı

Yıllar	Gübre Kullanımı (kg)	İlaç Kullanımı (kg)	Mazot Kullanımı (lt)	Sermaye Miktarı (TL)	Diğer* (.....)
2000					

2001					
2002					
2003					
2004					
2005					
2006					

* Diğer (.....)

2. Hayvansal üretimde kullanılan girdi miktarı

Yıllar	Yem Tüketimi (kg)		İlaç Kullanımı (kg)	Sermaye Miktarı (TL)	Diğer* (.....)
	Kaba	Kesif			
2000					
2001					
2002					
2003					
2004					
2005					
2006					

* Diğer (.....)

8. 2005 yılında alınan DGD'nin işletme içinde veya dışında kullanılma şekli

Kullanım Yeri	Miktar TL	Kullanım Yeri	Miktar TL
Tarım		Arazi Kiralama	
İşletmenin Yönetim Masrafları		Arazi Satın Alma	
Tohumluk (Fidan/Fide)		Kredi Faiz Ödemesi	
Gübre		İşletme İçin Tasarruf	
İlaç		Tarımsal Borçların Ödenmesi	
Çapalama		Sigorta ve Vergi	
Arazi Islahı vs. Amaçlarla Kullanma		İşletme Binalarını Yenileme veya Tamir/Bakımında Kullanma	
Su Ücreti		Diğer (.....)	
Hasat		Diğer (.....)	
Sulama Altyapısı		Tarım Dışı	
Geçici İşçi Ücreti		Gıda Maddesi Alımı	
Akaryakıt		Giyim	
Pazarlama Masrafı		Tüketici Kredisini Ödeme	
Elektrik		İşletme Dışı Borç Ödeme	
Yem		Beyaz Eşya Alımı	
Daimi Olmayan Çoban Ücreti		Eğitim İhtiyacı	
Veteriner Ücreti		İşletme Dışı Varlık Satın Alma	
Aşım		İşletme Dışı Tasarruf	
Alet Makine Kirası		Diğer (.....)	
Yeni Alet ve Makine Alımı		Diğer (.....)	

9. Aldığınız DGD'yi tarımsal faaliyette kullanma ya da kullanmama kararınızda etkili olan faktörleri sıralayınız.

Sıra (1,...11)	Etkili faktör
	İşletme Büyüklüğü
	Elde Edilen Toplam Gelir
	Çiftlikten Elde Edilen Net Gelir
	Tarım Dışı İşler
	Mal Sahibi Olma
	Kiracı Olma
	Gerçekleştirilen Ürün Satışı
	Toplam Borcun Fazla Olması
	Yaşınız
	Sigortanızın Olup Olmaması
	Başkalarının Etkisi

10. DGD'nin işletme dışında çalışılan süreye etkisi

Yıllar	İşletme Dışında Çalışılan Süre (gün/ay)
2000	
2001	
2002	
2003	
2004	
2005	
2006	

11. DGD ile ilgili bilgileri nereden alıyorsunuz?

1. Diğer üreticiler
gazeteler
2. Köy muhtarı
Müdürlüğü
3. Ziraat Odası

4. Radyo, tv ve

5. Tarım il/ilçe

12. DGD Kapsamında Üreticilerin Karşılaştığı Sorunlar

1. DGD'ye başvururken karşılaştığınız sorunları önem sırasına göre belirtiniz.

- ( ) Sorunla karşılaşmadım.
 ( ) Arazi kaydı ve tapu işlemleri.
 ( ) Miras.
 ( ) Süre darlığı.
 ( ) İlçe tarım müdürlüğünden yeterli destek alamadım.
 ( ) Arazi sahibi ile problem yaşadım.
 ( ) Başvuru formları karışık
 ( ) Diğer (.....)

2. Ödemeler esnasında karşılaştığınız sorunları önem sırasına göre belirtiniz.

- ( ) Ödemeler kapsamına alınan arazi miktarı az.
 ( ) Dekara ödenen miktar yetersiz.
 ( ) Ödemeler uygun zamanda yapılmıyor.
 ( ) Ödemeler taksitler halinde yapılıyor.
 ( ) Diğer (.....)

13. Şayet DGD'den haberiniz olduğu halde başvurmayıp sonradan bu destekten yararlanmaya karar verdiyseniz; fikrinizin değişmesine etken olan neden nedir?

1. Destekleme yapılan arazi üst sınırının artması.
 1. Desteklemelerin karşılıksız olduğuna dair inancın artması.
 3. Paraya duyulan ihtiyaç.
 4. Etraftaki insanların baskısı.
 5. Diğer etkenler (.....)

14. DGD'den sonra kredi talebinizde değişim oldu mu?

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kredi Kullanımı							
Vadesi							
Nereden Alındığı							

3. DGD ALMAYANLARA YÖNELİK SORULAR

1. DGD'ye başvurmayanların başvurmama nedenleri:

1. Hisseli tapu nedeniyle yaşanan sorunlar.
 2. Yaşlılık ve köyde bulunma
 3. Birim alana ödenen miktarı az buluyor
 4. Mülk arazisinin küçük olması
 5. Kamu kuruluşlarına karşı güvensizlik
 6. Yeterli bilginin olmaması
 7. Hayvansal üretim yapılması
 8. Başvuru süresinin darlığı

9. Verilen DGD miktarının yetersiz görülmesi
10. Kira sözleşmesi alamıyor.
11. Devlete yük olmak istemiyor
12. Diğer (.....)

2. DGD'den yararlanmak için ne önerirsiniz?

1. Birim alana verilen para artırılsın
2. Ödemeler ihtiyaç duyulan dönemde aksamadan yapılsın
3. DGD'nin karşılıksız olduğuna dair bir sözleşme yapılsın.
4. Diğer (.....)

4. İŞLETME İLE İLGİLİ BİLGİLER

1. **İşletmenin yerleşim merkezine uzaklığı: İlçeye:**.....km, **ile:**.....km

2. **Kaç yıldır tarımla uğraşıyorsunuz?**.....yıl.

3. **İşletmede işletmecilik ile ilgili kayıt tutuyor musunuz?**

0. Hayır
1. Evet (a. Fiziki b. Mali c. Diğer)

4. **Hayvan kayıt sistemine dahil misiniz?**

0. Hayır
1. Evet

5. **İşletme arazisinin büyüklüğü ve mülkiyet biçimi**

Arazi Kullanım Şekli	Alan (da)	Arazi Kullanım Şekli	Alan (da)
1. Mülk Arazi		4. Ortağa Verilen	
2. Ortağa Tutulan		5. Kiraya Verilen	
3. Kiraya Tutulan		6. Toplam İşletme Arazisi	

6. **Mülk arazinin tapusu kaç kişiye aittir?**.....kişi.

7. **Sulanabilir arazi miktarı:**.....dekar.

8. **Kıraç arazi miktarı:**.....dekar.

9. **İşlenen arazi miktarı:**.....dekar.

10. **Boş bırakılan arazi miktarı:**.....dekar.

11. **Arazinin boş bırakılma nedeni:**

1. İşgücü yetersiz.
2. Sermaye yetersiz.
3. Üretimden yeterli kazanç elde edilemiyor

4. Diğer (.....)

12. İşletmedeki parsel sayısı: .....adet

13. Gelecekte arazi kiralamayı düşünüyor musunuz?

1.0. Hayır

2.1 Evet (nedeni:.....)

14. 2006 yılı ürünleri depolama durumu:

0. Ürünleri depolamadan satıyorum.

1. Ürünleri depoluyorum

..... ortalama .....ay depoluyorum.

..... ortalama .....ay depoluyorum.

..... ortalama .....ay depoluyorum.

15. İşletmeniz sigortalı mı?

0. Hayır

1. Evet (Sigorta çeşidi....., yıllık prim.....)

16. İşletmede yabancı işgücü varlığı

Geçici İşçilik			Daimi İşçilik	
Çalışan Sayısı	Bir Senede Çalıştığı Gün Sayısı	Ücret (TL/Gün)	Çalışan Sayısı	Ücret (TL/Ay)

2006 yılında yabancı işgücüne yapılan aynı ödeme değeri .....TL' dir.

17. 2006 yılı işletmenin Yıllık Gelir ve Giderleri

1. 2006 yılı işletmecinin yıllık toplam tarımsal geliri: (işletme içi .....TL, işletme dışı ise.....TL)' dir. İşletme dışına ayrılan zaman.....(tam/kısmi)' dir.

2. 2006 yılı işletmenin yıllık tarımsal masrafları:

Yapılan Masraf	Miktarı	Yapılan Masraf	Miktarı
Tohum		Arazi Alımı	
Gübre		Arazi Kiralama	
İlaç		Pazarlama	
Mazot		Veteriner	
İşçi		Aşım	
Hasat		Yeni Alet-Makine Alımı	
Elektrik		Alet-Makine Kiralama	
Yem		Tamir-Bakım ve Yenileme	
Vergi		Çoban	

Sigorta		Arazi Islahı	
Su		Diğer (.....)	

3. 2006 yılında tarım dışı işlerden elde ettiğiniz gelir nedir?

Çalıştığı Tarım Dışı İş	Elde Ettiği Gelir (aylık)
Kamu İşçisi	
Devlet Memuru	
Özel Sektör	
Kendi İş Yeri Var	
İnşaat İşçisi	
Diğer	
Toplam	

4. 2006 yılı işletmenin aylık tarım dışı masrafları

Yapılan Masraf	Miktarı	Yapılan Masraf	Miktarı
Gıda Maddesi		Sağlık	
Beyaz Eşya		Ulaşım	
Giyim		Elektrik-su ve telefon	
Eğitim		Diğer (.....)	

18. İşletmenin alet makine sermayesinin tespiti:

Alet ve Makine Varlığı	Miktarı (adet)	Alet ve Makine Varlığı	Miktarı (adet)
Traktör		Süt sağım mak.	
Pulluk		Soğutma tankı	
Gübre mak.		Yayık mak.	
Silaj mak.		Balya mak.	
Ekim mibzeri		Yem kırma mak.	
Kültivatör		Bilgisayar	
Su pompası		Ot silaj mak.	
Tamburlu sulama mak.		Karık pulluğu	
Yükleme vagonu		Tırmık	
Römork		Dipkazan	
İlaçlama mak.		Merdane	
Biçerdöver		Diskaro	
Diğer (.....)		Diğer (.....)	

19. 2006 yılında işletmecinin sahip olduğu para sermayesi.....TL'dir.

20. İşletmenin borç miktarı: .....TL'dir.

21. İşletmecinin sahip olduğu tarım dışı varlıklar

İşletme Dışı Varlıklar	Miktarı (adet)
Ev	
Araba	
Arsa	
Dükkan	
Diğer (.....)	
Toplam	

5. YAYIM VE HİZMETLERDEN YARARLANMA

1. Yayım ve hizmetlerden yararlanma durumu

	Son üç yılda görüşme sıklığı	Görüşme sebebi	Ücret
Tarım il veya ilçe müdürlüğü			
Özel danışman			
Kooperatif			
İlaç-gübre-tohum bayii			
Diğer (.....)			

2. Televizyon seyretme sıklığı.....saat/ay

3. Radio dinleme sıklığı.....saat/ay

4. Gazete okuma sıklığı.....saat/ay

5. Samsun'a gidiş sıklığı.....gün/ay

6. Ziraat Mühendisi veya teknisyenle görüşme sıklığı.....adet/yıl

7. Yakın çevredeki kişilerin tarımla ilgili çiftçinin görüşüne başvurma sıklığı.....adet/ay

8. Bilgi ve becerisi çok olan diğer çiftçilerin görüşüne başvurma sıklığı.....adet/ay

6. 2006 YILINDA İŞLETMENİN TARIMSAL DESTEKLERDEN YARARLANMA DURUMU

1. 2000 yılında hangi devlet desteklerinden yararlandınız? Düzeyi neydi?

0. Devlet desteği almadım.

1. Girdi Desteği:

gübre alım miktarı.....kg ve ilaç alım miktarı .....kg

2. Prim Ödemesi.....TL

3. Destekleme Alımı:

Sattığı Ürün	Sattığı Miktar (kg)

4. Diğer.....TL

2. Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı mısınız?

0. Hayır   1. Evet (ise her yıl düzenli bilgi veriyor musunuz?.....)

kayıtlı olduğu süre .....yıl**3. Fiyat desteği (TMO'ya satış yapmışsa cevaplanacak)**

Buğday, arpa, yulaf, mısır, pirinç satışı: ..... kg / ..... YTL/kg veya toplam.....

yararlandığı süre .....yıl**4. Girdi sübvansiyonu:**

Tarımsal mazot sübvansiyonu:..... YTL/..... da

İşletme kredisi desteği: ..... YTL

yararlandığı süre .....yıl**5. Alternatif ürün desteği:**

Fındık:..... YTL/.....da

Tütün: ..... YTL/.....da

Şekerpancarı:.....

YTL/.... da

yararlandığı süre .....yıl**6. Prim desteği:**

Ayçiçeği, soya, kanola, dane mısır:..... YTL

yararlandığı süre .....yıl**7. Organik tarıma geçiş desteği:**

Yatırım kredisi:..... YTL

İşletme kredisi:..... YTL

yararlandığı süre .....yıl**8. Tiftik desteği:**..... YTL/ ..... kg   **yararlandığı süre** .....yıl**9. İpek böceği desteği:**..... YTL/ ..... kg   **yararlandığı süre** .....yıl**10. Hayvancılık destekleri:**

Yem bitkileri desteği: Tek yıllık: ..... da ..... YTL Çok yıllık: . ..... da ..... YTL

Suni tohumlama buzağı desteği: ..... adet ..... YTL

Suni tohumlama desteği: ..... adet ..... YTL

Süt primi: ..... kg ..... YTL

Et primi: ..... kg ..... YTL

Hayvan kimlik sistemi desteği (hayvan tanımlanması ve tescili): ..... YTL

Ana arı primi: ..... adet ..... YTL

Süzme bal primi: ..... kg ..... YTL

Örtü altı tarımda bambus arısı desteği: ..... adet ..... YTL

vararlandığı süre.....yıl

11. Yatırım teşviki: 0. Hayır 1. Evet **vararlandığı süre**.....yıl

12. Genel devlet hizmetleri:

Tarımsal yayım çalışmalarını 0. Hayır 1. Evet (belirtiniz:.....)

Devlet sulamasını 0. Hayır 1. Evet

Toplulaştırma 0. Hayır 1. Evet

Toprak ıslahını 0. Hayır 1. Evet

vararlandığı süre.....yıl

YARDIMINIZ İÇİN

TEŞEKKÜRLER

10. ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ali BAŞARIR

Doğum yeri : Bursa

Doğum Tarihi : 31. 05. 1982

Medeni hali : Evli

Bildiği yabancı diller: İngilizce Almanca

Eğitim durumu

Lise : İnegöl Turgutalp Anadolu Lisesi

Lisans : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Böl.

Yüksek Lisans : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Böl.

Çalıştığı Kurumlar

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü (Araştırma Görevlisi): 2005-2007

T.C. Ziraat Bankası A. Ő. : 2008-....

İletişim Bilgileri

abasarir@omu.edu.tr